

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Skivebogen

Historisk Aarbog for Skive og Omegn

◆ ◆ ◆ ◆ ◆ 13. Bind ◆ ◆ ◆ ◆ ◆

1921

SKIVEBOGEN

Historisk Aarvog for Skive og Omegn

••••• 13. Bind. •••••

SKIVE
I KOMMISSION HOS RYDTOFT
1921.

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SKIVE OG OMEGN

Redaktionsudvalg:
JEPPE AAKJÆR, Jenle, Formand.
A. J. WILLUMSGAARD, Skive.
CARL HANSEN, Skive.

INDHOLD

	Side
GUDMUND SCHÜTTE: Indbyggernavne i Salling-Fjendsherred og andre Limfjordsegne.....	1
SVEND AAKJÆR: Fly Gaarde III	29
JENS CLAUSEN: Vroue By omkring 1840	68
JEPPE AAKJÆR: Rakkerhuset i Vroue.....	103
JEPPE AAKJÆR: Et lille Trav ud ad de gamle Landeveje ...	105

Indbyggernavne i Salling-Fjendsherred og andre Limfjords-Egne.

Af Gudmund Schütte.

NUTIDEN NEDTROMLER ubarmhjærtig løst og fast, — gamle Indbyggernavne, Personnavne, Folkemaal, Folkeviser, Folkedragter, Folkedanse osv. Alt mases sammen i det ensformige og skønhedsforladte Kunstprodukt, der sædvanlig hædres med det lovende Navn „Kultur“.

Forhen var det anderledes. Da forstod man ofte ved den blotte Navneklang at gøre Skel mellem Herredsfolk, Sognebyfolk og Torpere; en Sallingbo og en Morsingbo — eller ialfald deres Kvinder — var kendt paa deres Dragt; man havde Sallingbo Skæpper lige-
som tilsvarende særlige Kornmaal og Fiskemaal i andre Sysler; og de gamle Indbyggernavne knyttedes ofte til Nationaldanske, som udførtes under Folkevisesang: Harbo Skræp i Harsyssel, Byrkingdans i Sønder Bork, Fannikedans paa Fanø, Sønderhoning i Sønder. Ho sammesteds.

Forskelligt af det nu ringeagtede Arvegods kan maaske være mindre godt end gammelt, — vi ønsker os ialfald ikke tilbage til de Tilstande, der velsignede Salling, Ty og Himmerland med hver sit særlige Kornmaal. Men i andre Tilfælde er det med Sorg, vi maa se Kulturens Tromle mase de gamle Minder til Støv.

Saadan er det f. Eks., hvor det gælder *Navne paa Indbyggere*, Trosretninger og deslige. Folk har paa det Omraade desværre faaet den saakaldte Kultur galt i Halsen, saa de kappes om at gøre deres Sprog saa malebarisk som muligt. Det er ikke længere fint nok at sige paa ægte Dansk „Viborgere, Randersere“ (dial. Rajsere); med Djævlens Vold og Magt skal man bruge latinske Abekatteformer som „Viborgensere, Randrusianere“. Kun i Norge kan man endnu hitte paa at give en Pastor Lars Oftedals Tilhængere det fyndige og ægte nordiske Tilnavn „Oftedøler“; her i Danmark vilde de uvægerlig være bleven til „Oftedalianere“ i Smag med vor hjemlige Skifting „Grundtvigianerne“.

Den almindelige Ligegyldighed for vore Indbyggernavne kan forstaas hos Folk som flest, men fuldkommen utilgivelig er den hos vore Sprogmand af Faget. Et stort Felt af Orddannelseslæren og Ordføjningenslæren har de ladet ligge fuldkommen brak i Menneskealdre, overgroet af Tidsler og andre Ødeurter.

At jeg siden 1912 i „Højskolebladet“ og andendets atter og atter har krævet Indsamling af vor gamle Navnegivnings svindende Rester, har kun frugtet lidet. Her skal der nu gives en Skitse af de forskellige Navneskikke i Limfjords-Omraadet. Den bliver kun rent foreløbig, thi det har trods adskillig Spørgen ikke været muligt at opdrive fyldestgørende Meddelelser fra forskellige Egne. Hjemmelsmænd for en Del hidtil uoptegnede Former er følgende: (B) = Lærer *Breum*, forhen Mogenstrup Skole; (b) = *Esper Brogaard*, Mogenstrup; (K) = Fisker *Jakob Krog*, S. Thise; (A. V.) = Højskolelærer *Anders Vedel*; (Ø) = Murer *Søren Peter Øgaard*, Mogenstrup.

Sysselstammerne *Himmerboer, Harboer, Vendelboer* og Storherredsstammen *Hallingerne* i Nørthald

og Sønderhald Herreder danner øverste Rangklasse. De har Oldtidsnavne af den Type, som jeg kalder „Korthornsracen“, hvor Ordets Kærne ikke er udvidet med noget Sætningsled (se dette Tidsskrift 1915, 45): *Kimbroi, Harudes, Wendle, Chal(l)oi*. Ogsaa *Tyboerne* havde sikkert et Navn af samme Slags, „Teuter“, lat. *Teutones*, omend Historiens navnkundige Teutoner med deres „teutonske Rasen“ nok snarest havde hjemme i Landskabet Thiuth paa Sjælland. Siden Middelalderen er alle disse Korthornsnavne bleven forlængede ved paaklistrede Led. Sædvanlig er det *-boer*; en enkelt Gang forekommer *-folk*: *Vandilsfolk* i Vendsyssel. Det er de samme Led, som ogsaa bruges i de yngre Bygdindbyggernavne.

Ved Bygder er de korte Indbyggernavne sædvanlig kun levnede i Norge: en Mand fra *Lom* hedder en *Lø*, en Mand fra *Bagn* hedder en *Begn* etc. Men der findes dog maaske et Spor af den Slags Former i et Sagn, som er mig meddeelt af Hr. *Chr. Worm* i *Karby*. Der var Ufred mellem de to overfor hinanden liggende Sogne *Heltborg* i *Ty* og *Karby* paa *Mors*. Der skal da engang have staaet en vældig Kamp med Stenkastning tværs over Fjorden, og dér maa *Tyboerne* have klaret sig bedst, siger Hr. *Worm*, da de har faaet Navnet „de *Tylands Helte*“; *Karbyfolkene* maatte nøjes med at kaldes „de *Morsingbo Karle*“. Saavidt Hr. *Worms* Forklaring, og den træffer sikkert godt nok det, som Sagnet vil udtrykke. Men i Virkeligheden rummer Sagnet noget andet og mere, nemlig en skjult Hentydning til Sognebyernes Navne: de *Tylands Helte* er Indbyggerne i *Heltborg*, de *Morsingbo Karle* er Indbyggerne i *Karby*, som sagtens oprindeligt har heddet *Karlby*. At disse digteriske Indbyggernavne er sildigt Paahit kan være meget muligt, men de kan ogsaa godt rumme ægte Oldfor-

mer. Naar det f. Eks. ved Vejle hedder: „du pjatter med som *de Gaarslev Gæslinger*“, saa har vi her tydelig en spøgende Forvrængning af Gaarslevs gamle Indbyggernavn Gærslinger, der er dannet ligesom sjællandsk *Fersliger* og *Vensliger* i Ferslev og Venslev (Medd. fra Mag. Knud Jensen). Derfor kan hine Helte og Karle godt gaa tilbage til Oldtiden. De Karby Karle har forresten et Sidestykke i *de Karup Kæ(r)llinger*, se nedenfor S. 7¹⁾.

Næst efter Korthornsnavnene kommer Ingnavne af samme Slags som Gærslinger. De kendetegner stundom Sysselstammer og er meget ofte et Rangmærke for Indbyggere af *Herreder eller Birker*.

Sysselstammen *Sallingboer* har jeg i Aarg. 1915, 14, formodningsvis sat lig med Oldtidens *Sabalingioi* paa det ptolemæiske Danmarkskort, der stammer fra det romerske Flaadetoget Aar 5 efter Kristus. Paa denne Tydning vil jeg dog ikke sætte mit Hoved i Pant. Der er rigtignok ikke noget særligt i Vejen for, at Sabaling kunde blive til Salling, ganske ligesom „Gnagling, Gnavling“ blev til „Gnalling“, „Katling“ til „Killing“, „Andling“ til „Ælling“ osv. Men Ulykken er den, at de ældste Aktstykker stadig skriver med ét l, 1231, 1239, 1282, 1289, 1314; først fra 1342 af bliver Dobbeltskrivningen herskende. Derfor er det muligt eller rimeligt, at den strenge Sprogforskning vil forkaste Sallingboernes Krav paa at nedstamme fra de Sabalingier, der blev opdagede af Romerne for rige:

¹⁾ *de Skarum Skrakler* paa Mors, „Skattegraveren“ 6. Maj 1884, Nr. 691, kan ogsaa tænkes at komme af saadant et gammelt Indbyggernavn. Ligesaa Øgenavnet „*dem vild*“, som i Harsyssel tillægges Indbyggerne af Øen Venø (Meddelelse fra Jeppe Aakjær). Af noget anden Art er det laalandske Udtryk *de Frejlev Skalke*, som sigter til Frejlevs navnkundige Skalkekors.

lig 1900 Aar siden. Men i alle Tilfælde er Endelsen *-ing* et ret højt Aldersmærke, naar den træffes i Syseselklassen. Vi tør formode, at Sallingboerne oprindeligt slet og ret hed *Salinger*, ganske ligesom Indbyggerne af Sallinge Herred paa Fyn hos Geografen Claus Claussøn Svart i 15. Aarhundrede (*Salinghi*). Tilføjelsen *-boer* er yngre, hvorom mere nedenfor. Opgiver vi at føre Sallingboerne tilbage til Sabalingierne, kan vi formodningsvis tænke os en Afledning fra Sognet *Sal* i Ginding Herred, Harsyssel, skrevet *Saal* 1240—1440, *Salæ* 1330—48 etc.; det er kun ved ét Sogn skilt fra Sallings Sydgrænse. En retskaffen Sallingbo vil kanhænde oprøres ved Tanken om, at alle Sallings fire Herreder samt maaske Fjends Herred med skulde have faaet sine Indbyggere fra det ene Sogn *Sal* i Harsyssels Hedeegne. Men der er virkelig en Ting; der taler for denne Afledning: ligesom Salling rummer et Herred *Rything* (Rødding) i sit Sydvesthjørne, saaledes grænser *Sal* Sogn mod Sydvest til *Ryde* Sogn, *Rythæ* 1330. Der er overvejende Sandsynlighed for, at Rødding Herreds Indbyggere er „Rydinger“, indvandrede fra Ryde i Ginding Herred, og derfor er der atter en Del, der taler for, at de er fulgte med „Salinger“ fra *Sal*. Et fortsat Fremstød i samme Retning har vel ført Sallingboerne til *Skarp-Salling* Sogn i Nordvest-Himmerland.

Ginding Herred hedder i Valdemars Jordebog etc. *Geting* Herred. De to tilsyneladende uforligelige Former kan i Virkeligheden godt forliges, naar vi tænker os *Ginding* som et oprindeligt *Getning, jævnfør dansk *Vand* af *vatn*. Islandsk *geitungr*, „Gedehams“, hedder ogsaa paa Jysk: *Ginding*. Herredsnavnet *Ginding* er sikkert Indbyggernavn, afledet af *Gindeskov*, der i Matriklen 1688 kaldes *Ginding Schouf*; netop ved Indbyggernavne træffes ogsaa andensteds en Dobbelt-

form *-ing* og *-ning*: *Nibinger* og *Nivninger* i Nibe. Sammentræffet med jysk Ginding „Gedehams“ er forresten løjerligt, thi paa en Cykletur gennem det nordlige Harsyssel i 1919 havde jeg tre Gange den Oplevelse, at jeg steg op paa en Kæmpehøj for at nyde Udsigten, men maatte retirere skyndsomst, forfulgt af heftig opbragte Gindinger.

Fra denne Afstikker ind i Harsyssel vender vi tilbage til Salling Syssel, idet vi foreløbig gaar østpaa ind i Fjendsherred.

Halvøen og Sognet *Lundø*, oprindeligt *Lognø*, er et gammelt Kongegods („konunglef“) og i yngre Tid Birkeomraade. Navnet stammer fra *Logn, nu Lovns Bredning, det „lune“ dvs. stille Vand; jævnfør svensk *lugn* „stille“. Indbyggerne har, som sig hør og bør, et Navn paa *-ing*: *Lunningboer* (B, K, Ø). Desuden bærer de Tilnavnet *Lunte Bønder* (K), som jeg ikke kan forklare. Tilnavnet vidner ialfald om, at de er Genstand for en vis særlig Interesse.

Nabo til *Lundø* Birk var Ørslevkloster Birk. Da Klosteret ikke ledsages af nogen Landsby, maa Birkens oprindelige Centrum have været det nærliggende *Hald*, udtalt *Halj*, skrevet *Hual* 1319, *Hald* 1446. Med den formodede Rang stemmer det, at Indbyggerne bærer det fornemme Navn *Hallinger* eller *Hallingboer* (b, K, Ø). Ogsaa de har et Øgenavn, nemlig *Knallingboer* (K). Det bør mærkes, at Indbyggerne af Herredet *Hald* i Ommer Syssel, ældre *Hallæ*, ligeledes hedder *Hallinger*; de synes, som omtalt, at gaa tilbage til en Oldtidsstamme, Chaloi, nævnt paa Jyllandskortet fra Aar 5 e. Kr.

Indbyggerne af Nabosyslet mod Syd, *Løver Syssel*, hedder *Lovringer*, som kendes fra Blichers Fortælling „De tre Helligaftener“. Dette nu desværre næsten helt glemte Navn kan endnu høres brugt i

daglig Tale ifølge Jeppe Aakjær og Lærer H. C. Hansen i Frabjerg Skole ved Holstebro.

Vi vender os nu til Salling Sysseis Nordvestkant, Øherredet *Mors*. Ogsaa her møder os et Indbyggernavn af den fornemme Type: *Morsinger* eller *Morsingboer*.

Derfra sætter vi over Limfjorden til Herredet *Hanæ*, Han Herred, som oprindeligt helt tilhørte Ty Sysseis, men nu delvis tilhører Vendsysseis. Atter møder os et Indbyggernavn paa *-ing*: *Haanninger*. Det er mest kendt fra den kloge Kone i Vindblæs, Maren Haanning, som havde rigelig Søgning bl. a. fra Salling.

Tilbage staar endnu nogle faa Indbyggernavne af samme Type, hørende til Sogne eller Torper. Ty: *Vorupøinger*¹⁾; Vendsysseis: *Bjesinger* i Biersted Sogn²⁾ med tilhørende Bjesing Banke; Himmerland: *Nibinger* eller *Nivninger* i Nibe Købstad, *Blæinger* i Blære Sogn, *Stavninger* i Stavn (alle ved A. V.), *Illinger* i Illeris (Ø); Lysgaard Herred: *de Karup Kæ(r)llinger*, vistnok Indbyggernavn til Karup Sogn. Ligesom i Fjendsherred følges disse ualmindelige Navneformer med Mundheld eller spøgende Forvrængninger. Der siges: „Blæinger er nogle Tvæinger“ (A. V.); Illingerne eller Illerisboerne kaldes „Israels Børn“ (Ø), hvad der er en Fordrejelse af den himmerlandske Udtale Illisborn (ligesom Gøl Børn for Gølboerne); Kragelundboerne i Hids Herred siger: „Det er mod Regn, naar de Karup Kællinger sidder til Bænks“, hvormed menes, at der om Aftenen er en sort Væg af Skyer mod Nordvest (Evald Tang Kristensen: „Ordsprog“ S. 505).

En Indbygger af *Liv Land* kaldes en *Lyvik*, har en Mand fra Løgstør fortalt Seminarielærer Kvolsgaard

1) Seminarielærer Kvolsgaard, „Danske Studier“ 1915, 62.

2) Feilberg, Ordbog under Birsted.

i Ranum¹⁾). Folk fra Vrensted Sogn i Vendsyssel hedder i en Remse *de Vrensted Vrenniker*²⁾); dermed menes „Klaphingste“, men tydeligt nok er det en Forvrængning af et Indbyggernavn ligesom de Gaarslev Gæslinger. Saadanne Navne paa *-ik* er dannede i Smag med *Fannik* paa Fanø, *Mannik* paa Manø, *Lollik* paa Laaland. I Rang er denne Type ret jævnbyrdig med *-ing*: man siger baade *Fanniker* og *Fanninger*.

Det vil skønnes af Eksemplerne, at Indbyggernavnene paa *-ing* de fleste Steder er et Rangmærke for Herredsfolk og Birkfolk. Hos dem har de kunnet holde sig, medens de hos Sognefolkene er bleven afskaffede, bortset fra nogle Levninger især i Vesthimmerland. Spørges der om, hvem dette Skifte skyldtes, har vi ikke nøddigt at blive Svaret skyldige: det var Danerne, Sjællandsfarerne, som kom fra Øerne og slog sig ned i de frugtbare Fjordstrøg og grundede Bygderne med Navne paa *-lev*, — i Salling Frammerslev, Tangelev, Roslev, Grinderslev. De har fuldstændig udryddet Brugen af Ingtypen i Salling og paa Mors, bortset fra de to Navne Sallingboer og Morsinger; og fra Mors har denne Uvilje mod Navnene paa *-ing* endda bredt sig ud over næsten hele Harsyssel, saa man dér siger „en Skernbo“, hvor det i Varde Syssels Maal hedder „en Skerning“. Hvor de gamle Navneformer sad altfor fast til helt at jages paa Porten, har de ofte maattet finde sig i at faa paahæftet Stavelsen *-boer*, saa at de flygtig set fjøede sig efter den nye Skik; saaledes hedder det *Sallingboer*, *Lunningboer* og kan hedde *Morsingboer*, *Hallingboer*, *Skerningboer*; af *Heingæ* Herred, egentlig Indbygger-

1) „Danske Studier“ 1915, 62.

2) Feilberg, Ordbog, se Vrennik. Paa Samsø siges ogsaa: *A:strup Alliker*.

navn til *He* Sogn dannedes et nyt Indbyggernavn, *Hingboer*¹⁾).

Den nye Skik bruger fortrinsvis tre S sammensætningsled: 1) *-folk*, 2) *-boer* og 3) *-verjar*, dvs. „Mænd“, nu afslebet til *-ere*.

-folk findes en enkelt Gang i et Sysselindbyggernavn: *Vandilfolk* i Vendsyssel; en enkelt Gang i et Herredsnavn: *Wændlefolk*, nu Vandfuld Herred i Harsyssel; i visse Egne er det et Fortrinsmærke for Sognefolk, og ved Torpere optræder det næsten aldrig, medens derimod *-folk* med tilføjet Kendeord kan bruges for Indbyggerne af en Gaard.

-boer er mest almindelig udbredt og danner bl. a. de yngre Navne for alle Jyllands Sysselindbyggere: *Himmerboer*, *Harboer* eller *Harsysselboer*, *Vendelboer*, *Tyboer* osv.

-verjar er særlig yndet paa Sjælland — Københavnere, Gentoftere, Køgere osv. —, breder sig derfra til Østjylland og taber sig efterhaanden længere vesterpaa. Det optræder navnlig ved Navne sammensatte med *-torp*.

Jeg skal nu prøve paa at skildre den forskellige Skik i de enkelte Egne, saavidt det ufuldstændige Materiale tillader det.

Salling, Fjendsherred og Harsyssel er nemmest at komme om ved; dér bruges næsten intet andet Efterled end *-boer*, bortset fra det forstenede *-folk* i *Wændlefolk*, nu Vandfuld Herred, og et enligt *Lemvigere* af Typen *-verjar*, begge i Harsyssel. Seminarforstander *Byskov* stadfæster denne lagttagelse for Harsyssels Vedkommende. Altsaa hedder det: *Furboer*, *Tiseboer*, *Reruphoer*, *Skiveboer*, *Flyboer* osv. Stundom dynges *-bo* ovenpaa *-bo*: *Harbo-orøboer* i

¹⁾ Gaardnavn Hindbo, fejlagtig stavet ligesom Hind Herred og Hindø for Hing Herred, Hingø.

Harsyssel. Evald Tang Kristensen har lange harsys-selske Øgenavnremser med *-bo*: „*Tyboron Gassier, Harboorebo Traljer, Ferringbo Krukker, Transbo Piger, Fjaltringbo Dukker* („Ordsprog“ 521), og „*Skernbo Fruer, Vellingbo Tørvetyve, Rindombo Røvere*“ („Skattegraveren“ $\frac{1}{10}$ 1889). Flere nedenfor.

Morsingboernes Skik er mindre ensformig, men derfor naturligvis ogsaa vanskeligere at faa Rede paa. Jeg skal prøve at fremstille den efter de temmelig rig-holdige Navnesamlinger, som Hr. Købmand *Chr. Worm* i Karby har været saa elskværdig at levere mig.

-folk er afgjort fornemst. I Karby siger man saa-ledes *-folk* om Hovedsognets Indbyggere, *-boer* om dem fra tre tilliggende Smaabygder, f. Eks. *Torpboer*.

Uden Undtagelse synes *-folk* at føjes til *-bjerg* og *-borg*: *Hvidbjerg, Solbjerg, Sindbjerg* paa Mors, *Hvidbjerg, Søndbjerg* paa Tyholm, *Heltborg, Skjoldborg, Hundborg* i Thy. Alle de nævnte Byer er Sognebyer paa nær Sindbjerg. Det er statelige Bygder, Hvidbjerg centralt paa Tyholm, Hundborg Herredstingsted. Jævn-før Hærnborg (Hindborg) Herred i Salling, vistnok viet til Gudinden Hærn, *Ulborg* Herred i Harsyssel, vistnok viet til Guden Ull, *Viborg* som Nørrejylland's Hovedting og Kongevalgsted. Overalt synes der at være noget vist fornemt ved det jyske *-borg*, der er en gammel Sideform til *-bjerg*. Det er denne Fornemhed, der afspejler sig i saadanne Indbyggernavne som *Hvidbjergfolk, Solbjergfolk, Hundborgfolk*; jævn-før ogsaa *de Tylands Helte* i Heltborg.

Samme Fornemhed udmærker Klosterfolkene fra den tylandske Nationalhelgen Tøgers By, *Vestervig-folk*, og Sognefolkene fra Tys hellige Høj, *Helligsø-folk*.

Fornemme „Folk“ er ogsaa de fra Østdanmark kommende *Levbyggere*, som gjorde Mors til deres Ho-

vedtilholdssted i Limfjordsomraadet, fordi denne Ø, som det hedder i en Talemaade, er „Jyllands Smørhul“. Der siges altsaa: *Vejerslevfolk*, *Froslevfolk*, *Eerslevfolk*, *Ejerslevfolk*, *Sejerslevfolk*, og ligesaa *Hillerslevfolk* i det tylandske Herred Hillerslev. Derimod skulde *Ljorslevboerne* ifølge Hr. Worms Meddelelser mærkeligt nok ikke høre med til „Folk“; det vilde være rart at faa oplyst, om de ikke ved nærmere Eftersyn alligevel viste sig at komme med. (Iøvrigt bruges Sideformer paa *-boer* ved en Del af Levsognene).

Ogsaa *Bysognernes* Indbyggere er i Reglen „Folk“; saaledes i *Karby*, *Rakkeby*, *Jolby*, *Sundby*, *Draaby*, og udenfor Mors i *Odby* og *Tømmerby*. Undtagelser er *Jorsbyboerne* paa Mors, *Ydbyboerne* og *Visbyboerne* udenfor Øen.

„Folk“ omfatter ogsaa de fleste *Torpsogne*, nemlig *Dragstrup*, *Galtrup*, *Møllerup*, *Lodderup* paa Mors, *Hurup*, *Kallerup*, *Torup* og *Kollerup* udenfor Øen; under Sognerangen *Torup* paa Mors. Kun ved *Gettrup* Sogn nævner Hr. Worm intet Eksempel paa *-folk*.

Saavidt *-folk*. Leddet *-boer* findes brugt ved følgende Klasser med Sognerang. Navne af „Korthornsracen“: *Agger*, *Nor-Haa*, *Vang*, *Vust*, *Klim*. Ingnavne: *Hassing* (Herredstingsted), *Ørding*. Umnavne: *Boddum*, *Hordum*, *Skyum*, *Ørum*. Højnavne: *Todse* = Thydeshøj, *Elsø* = Ædelshøj. Torpnavne: *Gettrup*, *Outrup*. Mærkeligt nok hersker *-boer* næsten undtagelsesløst ved Stedsognene, som man ellers i Rang vilde sætte over Torpsognene; det hedder altsaa *Redstedboer*, *Alstedboer*, *Bedstedboer*, *Horstedboer*, *Snedstedboer*, og kun *Torstedfolkene* i Ty danner ifølge Hr. Worm en Undtagelse.

Som ovenfor nævnt bruges *-boer* almindelig ved Indbyggere af Byer *under Sognerang*. Karbyfolk har under sig *Torpboer*, *Aggerboer*, *Neesboer*; sidstnævnte

kaldes for Spøgg ogsaa „*Snudeboer*“ ifølge Prof. H. V. Rasmussen hos Ev. Tang Kristensen, „Ordsprog“ S. 501. Hurupfolk i Stationsbyen har under sig *Hurupboer* i Gammel Hurup, endvidere *Refs(høj)boer* og *Ettrupboer*.

Tilbage staar Endelsen *-verjar*. Den bruges ret hyppig ved Torpsogne: *Dragstruppere*, *Galtruppere*, *Gettruppere*, *Outruppere*; dog skal *-folk* ved de fleste af disse bruges hyppigere. Endvidere ved lavere-staaende Torper: *Hurupere* (i Gammel Hurup) *Silstruppere* etc. Indbyggerne af den fjerde underordnede Smaaby under Karbyfolkene hedder *Ørndrupmarkere*.

Helt undtagelsesvist findes samme Endelse ved et Bysogn; ifølge Prof. Rasmussen lyder et Mundheld i Galtrup: „Ja, det kan kun en *Jølbyer* sige“, se Evald Tang Kristensen, „Ordsprog“ S. 500. I det hele er Endelsen *-verjar* altsaa ikke stærkt fremtrædende paa Mors, men den er dog utvivlsomt tilstede, medens den i Nabosystemerne Salling og Harsyssel næsten helt synes at mangle. Paa dette Punkt røber Mors sig altsaa som en Forpost for den sjællandske Navneskik, der udbredte sig i Følge med Levbyggerne.

Navneskikken i Himmerland er ret vaklende, ifølge Meddelelser fra Førstelærer *Ertbøll-Nielsen* i S. Kongerslev. Hans Eksempler, sammenholdt med Meddelelser fra afd. Seminarielærer *Kvølsgaard* i Ranum og tilsvarende lagttagelser af Lærer *Bjerregaard* fra Gerlev Herred i Ommer Syssel, lader dog skimte visse almindelige Regler. Tydeligt nok slutter Himmerland sig til Mors, ikke til Salling og Harsyssel. *-folk* er som paa Mors almindelig brugt, altsaa f. Eks. *Ranum Folk*, *Overlade Folk*, *de Lovns Folk*, ligesom der i Ommer Syssel siges *Gerlev Folk*, *Torring Folk*. Men der siges ogsaa *Ranumboer*, *Overladeboer*, *Farso-boer*, *Skivumboer*, uden at der efter Hr. Ertbøll-Niel-

sens Mening lader sig iagttage nogen Gøren-Forskel paa højere og lavere Rang. Endelsen *-boer* er vistnok den almindeligst udbredte. Ved *Torpnavn* hersker derimod Endelsen *-verjar*: *Støttrupere*, *Fandrupere*, *Tandrupere*, ikke: *Støttrupboer*, som det vilde hedde i Salling. Man siger ogsaa: *Ranumere* og *Store-Ardenerer*. Ved Øer og Holme er *-boer* vistnok sjældnere, *-verjar* hyppigere; det hedder *Golboer*, men *Ølændere*, *Egholmere*, *Nørholmere*, *Kærupholmere*.

For *Gaardindbyggere* gælder særlige Regler. Hr. Kvolsgaard meddeler fra Naboomraadet Hannæs i Ty, at man dér bruger „*Herregaardsfolkene*“ (f. Eks. „*Vesløsgaardsfolkene*“) baade om Herskab og Tyende, „*Præstefolkene*“ kun om Herskabet, men „*Præstegaardsfolkene*“ om Tyendet¹⁾). Lignende Regler turde gælde i Himmerland, da Murer Søren Peter Øgaard fortæller, at man siger *Skovfolkene* om Indbyggerne af Skovgaardene ved Lovns. En *Gaards Ejer* kaldes i Himmerland ligesom i Vendsyssel, Ommer Syssel og andre østjydske Egne for *-manden*. Saaledes *Halkærmanden*, Evald Tang Kristensen, „Det jyske Almueliv“, I, 1 Nr. 6; *Keldmanden* paa Keldgaard, 2den Afd. VI, 18, Nr. 496; *Bjergmanden* paa Bjerggaard ved Fovlum, V, 12, Nr. 392; *Hveddeborensmanden* i Vendsyssel, 2den Afd. V, 7, Nr. 120, *Blenstrupmanden* etc. i Ommer Syssel, ifølge Lærer Bjerregaard, *Kællingholmanden* smst., „Almueliv“ III, 10, Nr. 316. Isoleret forekommer *Sæbygaardsmanden* ved Sallings Nordspids, „Skattegr.“ 1. Aug. 1889, Nr. 96.

Den hyppige Brug af Endelsen *-verjar* (*-ere*) viser, at Indflydelsen fra sjællandsk Navneskik bliver stærkere. I samme Retning peger vistnok Brugen af Ejer navnet med Typen *-manden*, som findes hyppig i Øst-

¹⁾ „Danske Studier“ 1915, 61.

jylland og paa Øerne, men derimod sædvanlig synes at mangle i Vestjylland; ialfald har jeg bortset fra Sæbygaardsmanden ingen vestjyske Eksempler fundet i Evald Tang Kristensens Samlinger, f. Eks. „Det jyske Almueliv“.

Som Slutning paa denne Gennemgang maa omtales nogle spøgefulde Indbyggernavne af tvivlsom eller tydelig lærd Oprindelse.

Ifølge Lærer Breum siger man drillende: „*en Sallingbonik*“, „*en Morsingbonik*“, „*en Furbonik*“. Jeppe Aakjær udtaler den Formodning, at det kunde være en lydlig Ændring for *Sallingbonit, paa samme Maade som man i Salling siger „*Abetik*“ for „*Appetit*“. Det er dog vel ikke helt udelukket, at de nævnte løjerlige Former kunde være lavede efter saadanne Forbilleder som: *Lyvik*, *Vrennik*, *Fannik*, *Mannik*, *Lollik*.

Mere almindelige er Navnene paa *-miter*, *-niter*, *-liter*, *-iter*. *Thyboniter* (Tychonius 18. Aarh.); *Flobomitter* (Pastor Anders Paaske i Fly, 1678, Medd. fra cand. mag. Svend Aakjær); *Skiboniter*; *Karbyniter* (ogsaa kaldt *Kabylere*), *Sundbyniter* paa Mors; *Odbyniter* paa Tyholm; *Sæbyniter* i Vendsyssel; *Ranumiter* i Himmerland; *Endelaviter* paa Endelave; *Sejrboliter* paa Sejro; *Gedvediter* i Gedved; *Askoviter* i Askov; *Angeliter* i Angel. Disse løjerlige Bastarder er vel hovedsagelig opstaaede ved Paavirkning fra Bibelen, Skiboniter i Smag med Gibeoniter, Fløbomiter og Ranumiter i Smag med Elamiter. Paafaldende hyppige er de ved Færgesteder og Smaaøer (Karby, Sundby, Odby, Endelave, Sejro), endvidere ved Højskoler og Seminarier (Askov, Ranum, Gedved). Undertiden ledsages Navnedannelsen af spøgende Rim. „Jeg er en Sæbynit“, sa'e Manden, „jeg er Guds Naade kvit“. Og „det er en Sejrbolit, han bliver aldrig Vorherre kvit“, siger Kalundborgeren (se „Skattegraveren“ 6. Maj

1884). Man kan nok sige, at Itnavnene hører med til det lærde udenlandske Abekattepaahit, men de har dog altid en vis folkelig Tone, saa de er knap saa slemme som Viborgensere, Randrusianere og deslige Skiftinger.

Til allersidst maa siges nogle Ord om Kendeordets Brug ved Indbyggernavne.

Der har hos vore Sprogmand uddannet sig den Lære, at Vendinger som „de Goters og Venders Konge“, „Brevet til de Romere“ etc. er tyske Snylteformer; saaledes f. Eks. Dr. phil. H. Bertelsen i „Dansk Sprog-historie til Skolebrug“ (1908) S. 127. Den Slags Ven-dinger bliver derfor udryddede i vore nyeste Bibel-oversættelser, ligesom „Johannes den Døber“ fordan-skes til „Johannes Døberen“.

Hele denne Lære er en Misforstaaelse. „Johan-nes Døberen“ er aldeles ikke dansk, ialfald ikke fol-keligt dansk; det er kun en ussel Kende mindre tysk end den Tyskhed, som dermed skal uddrives, — Møn-stret er jo nemlig den Slags lærde tyske Papirsblom-ster som „Edvard Bekenderen“, oversat efter „Edward der Bekenner“. Hvor „dansk“ Johannes den Døber lyder, kan man hurtig overtøye sig om ved at gen-nemføre samme Reform i vor Kongerække: Thyre Daneboden, Knud Dana-asten, Harald Blaatanden osv., — det kan vist være nok til en Mundsmag af den Sprogrigtighed, som den nyeste Reform af vort Bi-belsprog bærer Vidne om. Vil man endelig fordan-ske, kan og maa det kun hedde „Døberen Johannes“ eller „Johannes Døber“, aldrig andet. Og Bandstraa-ler mod Former som „de Goter og Vender“ udslyn-ger vore Sprogmand ikke i Kraft af nogen virkelig *Viden*, — man har nemlig aldrig gjort sig den Ulej-lighed at undersøge hele det Sprogfelt, som hedder Kendeordets Brug ved Indbyggernavne.

Havde man paataget sig denne snublende nærliggende Opgave, havde man ikke kunnet undgaa at se, at Vendinger som „de Goter og Vender“ den Dag idag er brugelige i alle danske Landskabers Folkemaal, undtagen netop i Bornholmsk og i Størstedelen af Sjællandsk. — Altsaa, fordi alting skal skæres til paa sin Sjællandsk, har vor Sproglære i Menneskealdre maattet køre med gale Regler, og man har endog villet paatvinge os en urigtig papirdansk Form som „Johannes Døberen“.

Den gammeldanske Skik, som i Hovedsagen stemmer med den gotiske fra 4. Aarhundrede efter Kristus, er i Korthed udtrykt ved disse tre Eksempler: *de Køgere, de Køge Høns, Køge Præst*. Det hedder normalt ikke: *den Køge Præst*; dog er der visse jyske Maal, der gennemfører Kendeordet ogsaa her. Til Gængæld gaar Sjællandsk og Bornholmsk radikalt i modsat Retning ved at afskaffe det foransatte Kendeord over hele Lihjen; det kommer altsaa til at hedde: *Køgerne, Køge Høns, Køge Præst*. Hvad der er livløst, faar normalt ingen Artikel; det hedder altsaa: *Køge Gader, Tise Bakker, Mols Bjerger*. En Undtagelse gøres paa Fyn og i Sydsjælland med Vogne og Vognhjul; *de Brylle Vogne, de Vedskolle Vognhjul*, — uden Tvivl fordi Hjulene skriger og løber rundt og derved tager sig ud som levende.

Udvandrere fra Sjælland har ført Krig mod den gamle Skik overalt, hvor de kom hen, ligesom de ogsaa afskaffede de gamle Indbyggernavne paa *-ing*; i Egne med deres Bygder *-lev, -sted* etc. vil vi ofte finde, at den sjællandske Skik er trængt igennem. Dog har den gamle Skik holdt sig mere eller mindre kraftig paa Laaland-Falster, Fyn og i Størstedelen af Jylland. Vi skal nu i Korthed se, hvordan det stiller sig i Limfjordsomraadet og de nærmeste Naboejne.

Omraadet fra Hvalpsund sydøstpaa er det mest udprægede Tilholdssted for Indbyggernavnenes foransatte Kendeord, idet man her følger Formlen „*den Køge Præst*“. Afgrænsningen gaar helt paatværs af vore gængse overfladiske Forestillinger om Grænsen mellem Østjysk og Vestjysk.

Vistnok bærer de vestjysktalende Egne ud mod Gudenaæn (Lysgaard Herred etc.) Prisen for, hvad vi kan kalde ravjysk Type, fordi man her ikke blot bruger det foransatte Kendeord ved Indbyggernavne men ogsaa ved almindelige Navneord. Men iøvrigt ligger Størstedelen af det her omtalte Omraade paa østjysk Grund, og det naar helt ud til Kattegats Kyst. De nordligste Udløbere strækker sig langt ind i Nordvesthimmerland: *de Sottrup Rakkere*, Ev. Tang Kristensen, „Det jyske Almueliv“ V, 17, Nr. 555; *de Brasted Mænd* VI, 16, Nr. 646. Sydligere: *de Ersted Mænd*, II, 12, Nr. 358, *de Lovns Folk* V; 17, Nr. 595, *de Nørager Rakkere*, V, 17, Nr. 587; *de Rinds Herreds Knabe*, i Rinds Herr. Krønike. I Fovlum siger man ikke blot: *de Furboer*, „Almueliv“ VI, 12, Nr. 475, og *de Havboer fra Harboøre*, V, 4, Nr. 105, men ogsaa: *den Riber Kræmmer*, V, 15, Nr. 477. Fra Hadsund i Himmerlands Sydøsthjørne haves Vendingen *de Visborg Koner*, „Ordsprog“ S. 504. Deroverfor, i Ommer Syssel ude ved Kattegat, hersker det foransatte Kendeord helt almindelig, ifølge Breve fra Lærer *Bjerregaard*, delvis aftrykte i „Danske Studier“ 1915, 200. Det hedder altsaa: *de Gerleverne*, *de Torringer*, *de Gerlev Mænd*, og kan ogsaa hedde *den Gerlev Præst* ved Siden af *Gerlev Præst*.

Hr. Bjerregaard meddeler følgende:

„*Gjerleverne* og *de Gjerleverne* bruges Side om Side. De ældre bruger mest foransat Artikel, og de yngre efterhængt, særligt hvis de i en Tid af deres Ungdom

har opholdt sig paa andre Egne. Jeg selv som midaldrende vilde skelne mellem Betydningen. Er Samtale-tonen let, Sætningernes Indhold til Dels spøgende, vil jeg altid bruge foransat Artikel; ved mere alvorlige Emner, hvor Sætningernes Indhold bliver mindre personfarvet, vil jeg derimod bruge efterhængt Endelse.

De Gjerlev Mænd er meget almindeligt, og man siger ikke ret tidt: *Gjerlev Mænd*. Hvis man bruger *Gjerlev Mænd*, er det paa samme Maade som ovenfor angivet ved *Gjerleverne*. Kommer man derimod til Dyr eller døde Ting, forandrer Forholdet sig. Man siger altid: *Gjerlev Marker*, *Gjerlev Kor*, *Gjerlev Hoveder* osv.

Gjerlev Præst og *den Gjerlev Præst* bruges begge, men det første dog mest. Man siger: „*Gjerle Prejst sga præg ida(w)*“; men „*lûr den Gjerle prejst; han er id sâån aa tâs mæ*“.

Jeg tror at turde sige, at man i spottende og anerkendende Udtryk vil bruge foransat Artikel, medens man i blot refererende Tale vil kaste den bort. Det er i det hele taget saadan, at naar Ommerboen udtrykker sig spottende, lunefuldt, vredt eller anerkendende, kommer de gamle Modersmaalsformer rigtig frem. Bliver Ommerboen derimod højtidelig, er hans Maal upaalideligt og farveløst, ødelagt igennem lange Tider af Præstens Dogmatiseren og Læreres Katekiseren.

Herremanden er for Ommerboen „Manden“, altid med efterhængt Endelse. Det hedder: *Demstrupmanden*, *Glenstrupmanden*, *Gesingmanden* osv.“.

Fra Rougsø Herred hinsides Randers Fjord haves Vendinger som: *de Rougsø Polde*, *de Kare Mænd*, „Ordsprog“ S. 509 og 653.

I de vestligere Dele af Ommer Syssel siges: *de Pederstruppere*, „Ordsprog“ S. 503, *den Tjele Bonde*, *den Viskum Bonde*, „Almuoliv“ II, 8, Nr. 235; i Lys-

gaard Herred: *den Grønbæk Præst*, Ev. Tang Kristensen, „Danske Sagn“ IV, Nr. 691. Pastor *Alexander Rasmussen*, som stammer fra Houbjerg Herred, meddelte mig, at det dér i Herredet hedder: *de Houbjergere* (ikke: Houbjergerne), *de Houbjerg Mænd* oftere end *Houbjerg Mænd*, *den Houbjerg Præst* (ikke: Houbjerg Præst); endvidere siges: *den Faur-skov Hvede*, „Danske Sagn“ IV, Nr. 777; *de Hadsten Krager*, Feilberg, Ordbog under Krage.

Sprogbrugen i Fortællingen i „Almueliv“ II, 8, Nr. 235, er ejendommelig, fordi det dér tre Gange hedder „den (Tjele, Viskum) Bonde“, og samtidig tre Gange „Viskum Husbond“.

„Ritmester Levetzau til Tjele blev aldrig gift. Dog var han en gang kommen saa vidt, at han var bleven forlovet, og de kom kørende med jomfruen i en prægtig lukket vogn. Ritmesteren red dem i møde udenfor vesterporten, og her stod hans forlovede ud af Vognen og hilste paa ham. Men han tog hende ved haaret og bandt det til hestens hale, hvorpaa han lod hesten fare afsted frem og tilbage i Smededammen, saa hun blev helt tilsølet. Nu vilde hun naturligvis ikke have ham, men de fik dog has paa ham, ti han blev dømt til at betale tusind daler for at have brudt trolovelsen. „Da skal de ta mig Djævelen ikke have dem for ingen ting“, raabte han og lod udbetale de tusind daler i ene eneste skillinger.

Ritmester Levetzau havde en umaadelig masse penge; de gemtes hver slags for sig i store jernbeslagne ørker, som var stoppede saa fulde, at man havde ondt ved at faa pengene op, ti de laa, som var de pikkede, ligesom paa en stenbro.

Der var to nabo-gaarde, hvoraf den ene var fæste fra Viskum, og den anden fra Tjele. De to fæstebønder kom op at slaas, og den Tjelebonde kom til at give den anden lidt mere, end han havde godt af, saa han maatte op paa Viskum for at faa det ordnet. Men Viskum-husbond var fløjtegal og sagde, der skulde times ham den ene ulykke værre end den anden, saa bonden blev rent forknyt og klagede sin nød til den Tjele-husbond, hr. ritmester Levetzau. Saa spurgte Levetzau ham: „Slog den Viskumbonde dig ikke?“ — „Jo, han slog nok“, svarede den anden, „men det hjalp ham ikke, jeg var for stærk, og det blev min skade“. „Ha-

ha-ha!“ lo ritmesteren, ti han holdt meget af at slaa en latter op, „det skal du ej bryde dig om. Lad ham komme herop, saa skal jeg nok jævne den ting.“ Saa kom Viskum-husbond da over til Tjele, men vred var han. „Der staar eders dommer“, sagde Ritmesteren haanlig og pegede paa en lille ørk. Den blev lukket op, og den anden saa nu, at den var pikket fuld af sølvpenge. „Den skal blive tom, før I skal vinde jer sag“, sagde han og smækkede den til igjen. Viskum-husbond anlagde nu ikke sag mod den Tjelebonde. Saaledes kunde han nok gjøre godt, men han var alligevel mere lysten efter at gjøre ondt.

Levetzau døde 1737. Tjele fik han ca. 1697.“

Ganske vist siges een Gang „den Tjele Husbond“, men dette er vel en Fejltagelse, og man maa altsaa i det stedlige Maal gøre den Forskel, at Kendeordet tillægges Bonden, medens dets Udeladelse er et Rangmærke for Herremanden. En lignende Forskel har Seminarieforstander Byskov iagttaget i Harsysselmaalet, og vi skal genfinde den i Salling Sysseis Maal.

Salling og Mors med Tilliggende indtager trods deres vestligere Plads et mindre ravjysk Standpunkt: Indbyggernavnene foransatte Kendeord bruges nok ved Flertalsformer, men synes at mangle i Ental. Det hedder: *æ Sallingbo Klods*, „Skattegraveren“ 6. Maj 1884, Nr. 665; *de Sallingbo Gras*, „Almueliv“, 2. Afd. VI, Nr. 124; *de Grønning Rakkere*, „Skattegraveren“ 1. Jan. 1888, Nr. 18; *de Spøtrup Gæs*, „Ordsprog“ S. 503; *de Spøtrup Rotter*, „Skattegraveren“ 1. Oktbr. 1889, Nr. 371; *de Kisum Kæltringer*, *de Ronbjerg Rakkere*, 1. Jan. 1888, Nr. 18; *de Hellegaarde Dreng*, „Ordsprog“ S. 523; *de Aggerbo Kvinder*, smst. S. 501; *de Skarum Skrakler*, *de Alsted Rankler* (Mors), „Skattegraveren“ 6. Maj 1884, Nr. 691; *de Morsingbo Klods*, „Ordsprog“ S. 498; *de Tylands Helte*, *de Morsingbo Karle* (se ovenfor S. 3). Ved Siden deraf findes imidlertid Vendinger som: *Tise Trolde* (Ø). Kendeordet savnes ofte ved Gaardfolk ifølge den Regel,

som Seminarieforstander Byskov finder strengt gennemført i Harsyssel: *Bustrup Dreng*, „Almuoliv“ 2. Afd. VI, 9, Nr. 289; „Det er ens i begge Ender som *Votborg Piger*, „Ordsprog“ S. 500 (jævnfør Modsætningen mellem „den Viskum Bonde“ og „Viskum Husbond“ i Ommer Syssel). Helt faststaaende udebliver Kendeordet i Entals-Vendinger: *Tise Præst* (Ø), *Durup Præst*, „Almuoliv“ VI, 12, Nr. 476, *Roslev Præst*, V, 12, Nr. 270, *Haasum Præst*, VI, 7, Nr. 310, *Hvidbjerg Kappellan*, „Skattegraveren“ 6. Maj 1884, Nr. 687, *Fur Degn*, „Ordsprog“ S. 505; „*Harre Guj å Hjærk Præjst*, hvitten a dem skal vær' bæjst?“ smst. S. 503.

Hr. Worm meddeler følgende om Sproget paa Mors:

„Der siges: „Der gik nogle Karby Mænd“, eller: „Jeg var sammen med en Del Mænd fra Karby“; men ogsaa: „Saa kom de Karby Mænd tilstede“.

Jeg tror, at der baade paa Mors og i Ty altid siges „Karby Præst“, „Skyum Præst“, aldrig „den Karby Præst, den Skyum Præst“. F. Eks. hvis et Par Mennesker taler sammen, og vor Præst kommer gaende og hilser, saa muligt den ene ikke kender ham og spørger: „Hvem var den pæne Mand?“ Saa vil der blive svaret saadan. Er den ene fra Karby, vil han sige: „Det var vor Præst“. Er de begge fra et andet Sogn, men den ene kender Præsten, vil han svare: „Det var Karby Præst“ eller „De var æ Præst fraa Karby“.

Et lignende Stade indtager det mellemste og nordlige Vendsyssel, at dømme efter de faatallige forefundne Eksempler. Jævnfør Folkevisens navnkundige Ord: „ene da stod *de Vendelboer*“; *de Vendsyssel Piger*, „Ordsprog“ S. 648; *de Taars Rakkere*, smst. S. 499; „*Di Hujlöv Hækmæjer å di Sojlöv Sækmæjer å di Vennebjerre Teggerer*, dem bryer vi os entj stut

om“ (de Hundeleiv Hækmænd, de Sønderlev Sækmænd), „Skattegraveren“ 1. Maj 1887, Nr. 777; „*de Tise Grise, de Vrensted Vrenniker, de Mannes Galte*“, 1. Maj 1888, Nr. 383; *det Rødhus Vaageild*; „Almue-liv“ IV, 3, Nr. 50 (fra Hune); *de Rendsborg Slaver*, smst. I, Till. Nr. 1637 (fra Stenum). Men: *Vrensted Degn, Boller Krokone*, „Ordsprog“ S. 499.

Om Sprogbrugen i det nordlige Harsyssel foreligger en velvillig Meddelelse fra Seminariefors­tander *Byskov*, som selv stammer fra Lemvig-Eg­nen, og som iøvrigt mener, at Kendeordenes Brug hører til det allervanskeligste at blive stillet overfor, selv naar det gælder ens eget Barndomsmaal. Ifølge hans Oplysninger og Eksemplerne hos Evald Tang Kristensen er Harsyssel ikke, som man paa Forhaand vilde vente, mere ravjyds­k end Salling og Fjendsherred, men hæl­der snarere til den østdanske Side. Hr. Byskov svarer paa min Forespørgsel, som følger.

„Idet jeg henholder mig til Deres tre Kategorier, har vi

1) *æ Lemvigere*, baade om alle Borgere og om en Flok af dem, der i Forvejen har været omtalt. Ligeledes *æ Thøbor, æ Sallingbor, æ Nissumbor*. 2) Det hedder *æ Nissumbo Piger, æ Hygumbo Gaardmænd, æ Sallingbo Piger* (baade om dem alle og om en nævnt Flok af dem); men det hedder (ligeledes i begge Tilfælde) *Kongensgaard Karle, Nissumby Piger*¹⁾, *Grongaard Børn*. 3) Det hedder *Lem Degn, Lem Smed*. Skulde der i nogen Forbindelse kunne komme Artikel med her, maatte det sikkert være som „udmærkende Artikel“. Denne Anvendelse af foransat Artikel kender vi godt nok; men det er ikke let helt at bestemme Brugen af den. Feilberg mener, den kun træffes ved

1) Nissumby er en Gaard, ikke en Landsby. G. S—e.

Enstavelsespersonnavne; men det er ikke rigtigt: det har vist slet ikke noget at sige, om det er Enstavelses- eller Flerstavelsesord, der er Tale om. De to Tilfælde, jeg husker bedst fra min Barndom, er begge Flerstavelsesnavne.

Der var en Fisker paa Jegindø, der hed Jens Vejsbjerg; han havde en større Fiskerbaad, der brugtes til Østersskrabning, men han var ellers en Mand uden særlig Anseelse eller Betydning. Min Broder og et andet ungt Menneske var med ham ude paa en længere Sejltur deroppe i Limfjorden, til Struer eller Lemvig, og da det blev Aften, gik Jens Vejsbjerg til Køjs og lod de to unge klare Sagerne; de var ret godt kendte med Farvandet, og det var stille Vejr. Men saa hen paa Natten saa de lidt forude en Kost, som de ikke kunde bestemme; de var bange for, at de var ved at sætte Skuden paa Grund, og den ene for ned og fik Jens Vejsbjerg purret ud i en voldsom Fart, — Forskrækkelsen var nemlig stor. Han fik Hovedet ovenfor, og Beretningen, jeg fik derom, sluttede saaledes: „Det er en Nerrkost, saah æ *Vejsbjerg*, og saa gik han til Køjs igen“. — Her hedder han æ Vejsbjerg, fordi han er den himmelhøjt overlegne og store i denne særlige Situation: de andre er smaa Dreng i Bluse, da de ikke kan kende en *Nerrkost* (Vager til at vise, hvor en Fisker har sat sine *Nerr*, Net, ud) fra et Sømærke. I andre Livets Forhold vilde ingen falde paa at gøre Stads af ham ved at kalde ham æ Vejsbjerg.

Men saa havde vi hjemme i Nissum en Mand, der hed Kræ Grønkjær; det var en fattig Mand og en Mand uden Anseelse; men han hed næsten altid æ *Grønkjær*. Det betød her vistnok kun den meget omtalte. Han drak og slog i det hele nogle store Slag — efter sin Evne og Lejlighed eller snarere langt over

sin Evne og Lejlighed. Han hørte til de mindst agtede i Sognet, men til de mest omtalte. Jeg tror for Resten, vi Drengene havde Fornemmelsen af, at vi ikke kunde omtale ham som æ Grønkjær, i alt Fald ikke, naar der var voksne til Stede. Kvinder kaldte ham vist ogsaa Kræ Grønkjær, med mindre det var Kvinder af den Slags, han stod paa lige Fod med, drak med og i det hele havde selskabelig Omgang med.“¹⁾

Efter ovenstaaende at dømme skulde det nordlige Hardsysselmaal have i alt væsentlig samme Brug af Kendeordet som Salling og Mors. Særlig værdifuld er Hr. Byskovs lagttagelse af Skellet mellem Syssel-, Herreds- og Sognefolk paa den ene Side, Gaard- og Husfolk paa den anden Side, — det, vi ogsaa finder Spor af i Salling og paa Mors.

Endnu kan Navneskikken faa finere Afskygning ved Reglerne for Brugen af det genitiviske s, Ejendomsmerket. Derom skriver Hr. Byskov, som følger.

„Genitivens Anvendelse er ikke let at komme af Sted med. Hovedreglen er, at der ikke føjes Genitivendelse til Stednavne, og den Regel er aldeles umiskendelig (i Jysk som i Dansk overhovedet). Jeg kender ikke et eneste gammelt Sognavn, som man kan føje s-Endelsen til, derimod nok Købstadnavne og andre mindre gamle Stednavne, særlig Navne med stigende Rytme²⁾. I Nissummaalet optræder Genitiven overhovedet kun rent rudimentært, og det er derfor særlig paafaldende at træffe den ved Stednavne. Det hedder *Lemvigs Kjerke*, *Lemvigs Markin* (Marked)³⁾ osv. Derimod kan hverken *Struer* eller *Holstebro* faa

1) Et østjysk Sidestykke er vistnok *Lavlunden* fra Lavlund i Himmerland, „Almueliv“ 2. Afd. VI, 6, Nr. 178. G. S—e.

2) Jfr. *Københavns Slot*, *Helsingørgade*. G. S—e.

3) *Lemvigs Mø* i en Remse hos Ev. T. Kr. G. S—e.

Genitivmærket. Gaardenes Navne faar heller ikke s tilføjet: men det hedder unægtelig *Aardals* Bakk efter Gaarden *Aardal*, der ligger, lige hvor Bakken begynder. Naar man gaar ad den gamle Hedevej fra Nisum til Struer, kommer man først forbi *Kloster Mølle* (ved Gudum Kloster), derefter til *Kjargaards Mølle*. Jeg begriber ikke, hvor s'et her er kommen fra. — Med disse Eksempler er Emnet vist helt udtømt, hvad Nisumegnens angaar, naar vi undtager Gaardnavne med stigende Rytme, af hvilke der jo er overmaade faa, og de faa, der er, som f. Eks. *Nissumby*, kan i Regelen heller ikke faa s'et. — Der er nogle Navne paa -gaard med stigende Rytme (i Regelen store Gaarde, hvor første Del er et Egennavn; de er omtalte i min Bog „Modersmaalet“); disse Navne kan faa s og mister saa r'et, f. Eks. *Ballegård*, udtalt *Ballegór*, og *Ballegåas Kaal*.“

Nogen Regel kan sagtens ikke gives, men dog staar det fast, at ved Bynavne er Ejendomsmærket en sjælden Undtagelse, ved Gaardnavne derimod ret hyppigt. Jævnfør følgende himmerlandske Remse i Evald Tang Kristensens „Ordsprog“ S. 503: „Tandrup Grydeskrabere, Sjørup Hedegnagere, Grønderup Sandbagere, Risgaarde Aaleskrabere, Strandbyggaards Tyrekalve, Kjærsgaards Plommer, Vestergaards Konger“; smst. 523: „en Ballegaards Sommer“, 524 „Engelshólms Sø“; fra Langaa-Eggen: „Vindum Overgaards Folk“; fra Midtjylland: „Gaards (= Jullingholms) Krager“; fra Holstebro-Eggen: „Kjærgaards Kjær, Stabildáls Børn, Overlunds Kat, Nederlunds Lat, Navrby's Peblinger 1)“; fra Salling: „Nørgaards Pæle“.

Saa vidt de Egne, hvor det foransatte Kendeord ved Indbyggernavne endnu holder sig. For at gøre

1) Navrby' hedder et Par Gaarde, der ligger skilt fra Navr By.

Billedet fuldstændigt, maa vi nu se paa, hvordan den sjællandske Indflydelse fører Krig mod den gamle Skik og gennemfører dens Afskaffelse i en Række Egne paa begge Sider af Limfjorden.

Med Hensyn til Vest-Himmerland, saa har Førstelærer *Ertboll-Nielsen* paa mit Spørgsmaal svaret følgende: „Formerne „*de Sallingboer, de Vendelboer, de Haanninger*“ osv. forekommer yderst sjældent, nemlig kun i Vendinger som: „Saadan er jo de Sallingboer“, — „Sikke de ku' drikk', de Furboer“. Det samme gælder for Kongerslev og Egnen her omkring. . . Pastor Rasmussen er ganske rigtig ikke „*den Kongerslev Præst*“, men kun „Kongerslev Præst“ eller „Præsten i Kongerslev“. — Af disse Oplysninger fremgaar, at Skikken i Vest- og Østhimmerland er rent sjællandsk. I de nævnte Vendinger kan „de Sallingboer, de Furboer“ ogsaa bruges efter Sjællandsmaalets og Skriftsprogets Skik; her er nemlig „de“ slet ikke Kendeord, men paapegende Stedord, — man kunde ligesaa godt sige „disse Sallingboer, disse Furboer“. Til nærmere Oplysning om Skikken kan endnu meddeles nogle Eksempler fra Evald Tang Kristensens „Ordsprog“ S. 503 ff. „*Rørbæk Hjorer* vilde drille *Døstrup Hjorer*. Saa raabte de til dem: „Døstrup di gall Gran-der, di pesser i dje Kander å sender hverander“. Saa raabte Døstrup Hjorer: „Rørbæk Rotter, di skider i dje Potter“ etc. „*Odde Rotter, Helberskov Potter, Als Rander, Buddum Pander . . ., Visborg Prakker og Dævler*“. „*Randrup Rakker, Smidje Smakker*“. „*Tandrup Grydeskrabere, Sjørup Hedegnagere, Grønderup Sandbagere, Risgaard Aaleskrabere, Strandbyggaards Tyrekalve, Lillemølle Vandrotter, Kærgaards Plommer, Vestergaards Konger, Ærtbølle Lap, Myr-højs Knap* gaar lige ind til Degnens Tøndetap“. „*Gotrup Konger og Malle Unger, Hyllested Potter og*

Vandsted Rotter“. „*Valsted Majeker, Sund Krajeker, Barmer frisk Folk*“, „*Skattegraveren*“ 1. Jan. 1886, Nr. 42. *Rendsborg Slaver* „*Almueliv*“ VI, 25, Nr. 951 (fra Ravnkilde).

Fra det sydlige Vendsyssel og fra Ty haves følgende Eksempler paa samme Skik. „*Asaa Mænd og Soraa Kvinder*, de var alle sammen om at lave *Geraa Hyrde*, og saa blev han endda baade vind og skæv“, „*Skattegraveren*“ 1. Apr. 1888, Nr. 375; *Rytterdals Tyve*, „*Almueliv*“ V, 12, Nr. 355; *Vrensted Karle*, „*Ordsprog*“ S. 499; *Gøl Børn*, „*Ordsprog*“ 501 (Fordrejelse af Gølbørn, Dialektformen for Gølboerne); *Fjerridslev Fæ* smst. 500. „*Øsløs Hyww å Skorrup Tyww, Tommerby Rakker å Skajhaww Bakker*“, smst. S. 500. *Tingstrup Bonder*, „*Skattegraveren*“. *Tisted Kameler*, „*Almueliv*“ 2. Afd. V, 4, Nr. 77; *Ullerup Munke*, „*Ordsprog*“ 523; *Aggerbo Lorte*, „*Almueliv*“ 2. Afd. VI, 4, Nr. 116.

Vi har nu foretaget et rask Strejftogt gennem Limfjords-Egnene for at se, hvordan Indbyggernavnene dannes, — med *-ing*, *-folk*, *-bo* osv. — og hvordan de bruges „med eller uden Skaft“, dvs. med eller uden Kendeord, med eller uden Ejendomsmærke. Vi har set, hvordan den jyske Gammelskik brydes med den sjællandske Nyskik, der trænger frem langs Limfjordsløbet sammen med Bosættelsen i Lev-Bygderne. Det er et Felt, der er skammelig vanrøgtet af dansk Sprogforskning, hvad ogsaa Seminarieførstander Byskov stadfæster: „Jeg giver Dem Ret i, at det er en Sag, der burde grundigt undersøges . . . Og det haster“. De enkelte stedkendte Folk, der paa min Opfordring har sendt mig Meddelelser om Navneskikken, fortjener oprigtig Tak. Men mere vil have mere. Der trænges

til endnu langt fyldigere Oplysning, et organiseret Samlerarbejde over hele Landet, hvorved det maa hedde: Smaa Bidrag modtages med Taknemlighed, store med Graadighed. Da mine Forsøg paa at interessere offentlige Myndigheder eller Ordbøgers Udgivere hidtil har været temmelig frugtesløse, er der vel endnu kun det Haab, at de stedlige historiske Foreninger vilde tage Sagen i Haand. Lad det blot ikke vare for længe, inden de gamle Indbyggernavnes svindende Rester samles sammen og fredes! Thi, mens Græsset groer, dør Horsemoer.

Eskjær, 31. Maj 1921.

Gudmund Schütte.

Fly Gaarde III.

Ved *Svend Aahjær.*

Sidst vi forlod Flyboerne, stod det ikke vel til med dem. Det var i de trange og fattige Tider efter de mange Krige og Misvækster, da Folkene henimod 1700 var saa langt nede som maaske aldrig før eller siden. Besætningerne var saa ringe, at selv Datidens Regering ikke troede paa, at Folkene kunde leve af dem: Kun 21 Køer i hele Fly By, kun en ung Fole i Maser af Gaarde ud over Fjends Herred og Salling, og i nogle overhovedet ingen Heste, kun 8 Svin i hele Byen.

Og tænk saa paa hvad det var for Besætninger! Hestene var kun 7—8 Kvarter, Studene vejede kun knap 200 Pund i slagtet Vægt, men de fik jo heller ikke andet end Hø, ikke en Kærne, ingen Kraftfoder, selv ikke Malkekøerne fik andet Foder end Hø (ca. 15 Pund Hø om Dagen var rundelig Kost for en Ko), de største af dem vejede da ogsaa kun ca. 300 Pund levende Vægt. Hvad kunde en By faa ud af 21 Køer og 9 Unghøveder af denne „Størrelse“. Ja, almindelige Smaakøer gav vel 500 til 700 Pund Mælk om Aaret, bedre Køer kunde give fra 1000 til 1300 Pund og man skulde helt op til store Herregaardskøer for at finde Ydelser paa 1600 til 2000 Pund Mælk. Paa de almindelige Bøndergaarde var Smørudbyttet vel 40—50 Pund om Aaret, men da dette Smør kostede

det samme som Talg, vilde det næppe kunne opnaa Lurmærket i vore Dage. Naar man ser, at der paa en af de største kongelige Ladegaarde, Antvorskov Kloster, i Aarene 1600—1650 kun holdtes gennemsnitlig 50 Køer om Aaret, hvoraf hver Ko gav — foruden Mælken — ca. 100 Pund Smør, saa undrer det en ikke, at Flyboerne maa nøjes med det de har. Svineavlen er Fly Gaardmænd heller ikke blevet fede af. Kun 8 af Gaardene har haft Raad til den Luksus at holde 1 — et eneste — Svin, og da det kun fik Olden og Græs, og hvad det ellers kunde gnaske sig til (husk paa at Kartofflerne først kommer ind sidst i 1700'erne!), saa kunde et Svin sjældent naa op paa mere end 80—100 Pund slagtet Vægt. Faar var der jo ikke saa faa af i Fly (70), men en Faarekrop kom kun paa en 10—20 Pund¹⁾.

Nu maa man jo imidlertid ogsaa huske, at det ikke saa meget var Kreaturer Datidens Bonde skulde tage sit Ophold ind ved, selvom en Bonde nu og da havde „en Okse at stalde“, eller „et Fødenød“, saa var det næsten aldrig til sig selv, men altid for en Herremand, det var dem, der drev Studeeksport til Hamborg og Holland og ikke Bønderne, og naar en Gaardbonde blot havde en Galt at slagte til Julen, saa brød han sig fejl om Eksport af „Bacon“ til England. Heller ikke Smør kan der vel have været Overflod af, og naar Kvaliteten kun var som Talg (efter Prisen at dømme) har det næppe været „udført“ længere end til Skive. Vi anslaaer løseligt Smørudbyttet af de 21 Køer til højst 1100 Pund, og erindrer at (efter Landgildeskemaet i Skivebogen 1919 S. 26)

---

¹⁾ Disse forskellige Oplysninger har jeg fra den gamle Kammeraad C. Christensen-Hørsholms fortrinlige Bog, Agrarhistoriske Studier.

skulde der ydes 28 Pund (Bismerpund) og 12 Marker i Smørskyld til Herskaberne. Et saadant Bismerpund var 24 Marker, og hver Mark Smør svarer nogenlunde til et halvt af vore Pund, altsaa der skulde til Herskaberne ydes 342 Pund af de 1100, saa *noget* maa der jo være blevet tilovers til at sælge, vel en 700 Pund, minus Forbruget i Fly, som næppe var stort.

Det vigtigste for Bønderne i disse Tider var Kornavlens. Men ogsaa her stod det smaat til, maalt med Nutidens Landbrug. Man tør sikkert ikke regne med et Høstudbytte paa mere end 3 Fold, paa de bedste og mest veldrevne Jorder, især Hovedgaardenes, kunde man maaske komme op paa 4 Fold. Nu er det ret sjældent at træffe Opgivelser af Høstens Størrelse, derimod findes nu og da Opgivelser af Udsæden, og naar vi da gaar ud fra et Høstudbytte som de ovennævnte 3 Fold, kan vi nogenlunde regne ud, hvor meget Kornavlens har givet. Læserne husker maaske, at vi (i Skivebogen 1919, S. 24) kom til det Resultat, at man kun saaede ca. 3 Skæpper Korn pr. Tønde Land, og altsaa næppe har avlet stort mere af hver Tønde Land end man nu kan saa deri (ca. 1 Tønde Rug), nu er Høstudbyttet jo ca. 8—10 Fold, og man kan altsaa nu avle ligesaa mange Tønder Rug pr. Tønde Land, som man den Gang avlede Skæpper. De Udsædsopgivelser, vi den Gang byggede paa, stammede fra Matrikelen 1662, og — som det stadig er den almindelige Antagelse — skulde disse Opgivelser være fra en usædvanlig daarlig Tid, lige efter de tre haarde Krige, og derfor kun give et slet Billede af de normale Forhold. Der findes imidlertid for alle Kronens Gaarde i Danmark Jordebøger med Udsædsopgivelser fra 1625, altsaa to Aar før de Kejserliges Indfald, og det vil derfor være muligt ud fra disse

at danne sig et paalideligt Billede af Udsædsforholdene; ganske vist havde i 1602 — som vi saa i sidste Aars Skivebog — „den store Pestilense“ hærget saa slemt i Fjends Herred, at ca. Halvdelen af Gaardene blev øde, men man var dog nok i 1625 kommet saa vidt over Pestens Virkninger, at dette Aars Opgivelser maa stemme nogenlunde med de normale Forhold. Jeg har derfor prøvet at anstille en Sammenligning mellem de to Aars Udsæd, og Resultatet er rigtignok blevet, at 1662 er *noget* magrere end 1625, men ikke nær saa meget som andre Forskere har villet antage, idet Udsæden i 1662 dog udgjorde ca. $71\frac{1}{10}$ af den i 1625, og Høavlens endda ca. $82\frac{1}{10}$, saa de normale Forhold har altsaa ikke været ret meget bedre paa disse Omraader end dem, vi faar Oplysning om i 1662-Matrikelen. For 8 Kronebønder i Fly bliver Forholdet da det, at de paa ca. 345 Tdr. Land i 1662 saaede 42 Tdr. Korn, i 1625 kun 9 Tønder mere, altsaa 51 Tdr., da nu Halvdelen af Jorden hvilede hvert Aar, bliver det virkelig besaaede Areal kun $172\frac{1}{2}$ Td. Land, saaledes at man i 1625 besaaede ca. $3\frac{1}{2}$ Td. Land med en Td. Korn, eller saaede *knap* $2\frac{1}{2}$ Skæppe Korn pr. Td. Land, i 1662 saaede man kun 1 Td. Korn paa hver 4 Tdr. Land eller *ca. 2 S:pr. Korn pr. Td. Land!* Da hele Fly nu havde et Aareal paa godt 850 Tdr. Land (se Skemaet i Skivebogen 1919, S. 23), hvoraf kun Halvdelen, ca. 425 Tdr. Land var besaaet hvert Aar, skulde det give en aarlig Udsæd paa godt 100 Tdr. i 1662, godt 130 Tdr. i 1625, og — med en Høst paa 3 Fold — naar vi altsaa kun i heldigste Tilfælde op paa *et Høstudbytte for hele Fly paa 400 Tdr. Korn.*

Saaledes ser Landshusholdningens Budget ud for Fly i det 17. Aarhundrede.

For at kunne danne os et Billede af Landbrugsforholdene, som det der ovenfor er opridset, maa vi jo imidlertid være i Stand til at følge den enkelte Gaard. Hvad hjælper det os, at vi i Jordebogen 1625 kan læse, at Laust Andersen i Fly kan saa $4\frac{1}{2}$ Td. Rug og 3 Byskæpper Byg, i Matrikelen 1662 kan se, at Isak Christensen kan saa 4 Tdr. Rug og 2 Byskæpper Byg, i Modelbogen 1686 kan faa at vide, at Jens Simonsen havde et Areal af 39 Tdr. 5 Skpr. Land? Disse Oplysninger kan vi jo ikke faa noget ud af, medmindre vi har et Middel til at fastslaa, at disse tre Mænd til forskellige Tider har boet i den samme Gaard i Fly, Herregaard; veed vi ikke det, kan vi ingen Beregninger foretage, hverken af Forholdet mellem de to Udsædsangivelser eller af Forholdet mellem Udsæd og Areal. Eller hvis vi finder nævnt, at Peder Jensen i 1545 betaler $6\frac{1}{2}$ Skilling i Leding, saa kan vi først se, om dette Skattebeløb staar i Forhold til hans Gaards Areal, hvis vi kan paavise, hvilken af Gaardene i Matrikelen 1688, hvor Arealet alene findes opgivet, der er den, som i 1545 beboedes af Peder Jensen. Saaledes vil det jo ofte være: Een Kilde giver os een værdifuld Oplysning om en Gaard, men udelader maaske en anden ligesaa vigtig Oplysning, en anden Kilde giver en anden; men først naar vi kan udskille den enkelte Gaard i alle Listerne, i alle Tiderne, først da kan de forskellige Listers Bidrag føjes sammen til et Billede af en Gaards, en Bys, et Herreds, et Lands Historie. Derfor maa Skivebogens Læsere væbne sig med Taalmodighed imens vi udvikler, hvorledes man kan følge Gaardene Skridt for Skridt fra fjærne Tider ned til Nutiden. Dette har nemlig ikke været fremstillet før, og det kunde jo være, at om vi gav dem Midlerne i Hænde, saa vilde ogsaa andre Godtfolk forsøge at skildre deres

Egn paa samme Maade, som vi her vil forsøge at fremdrage Fly Gaardes Historie, og saa kunde vi maaske engang faa virkelig og klar Besked om, hvordan Livet gik i de gamle Tidens Landsbyer, noget som vi endnu, paa saa mange vigtige Punkter, er ganske uvidende om.

Vi standsede i Byens Gaardhistorie ved den Liste over Kronens Tjenere, som fandtes i Lenets Jordebog 1599, men selv om den ved Hjælp af en 2—3 Mageskifter kunde forøges med nogle flere Gaarde, saa kunde Listen dog ikke bringes til at omfatte alle Byens Gaarde. Den første fuldstændige Mandtalsliste over Byens Bønder vi finder, er Extraskatte-Mandtallet fra 1610, men først med Mandtallet 1629 faar vi ogsaa Rede paa Gaardenes „Proprietarier“. Som det fremgik af Redegørelsen for Kildematerialet i sidste Aars Skivebog, er vi i Stand til, ved Hjælp af Extraskatte-Mandtaller at følge Gaardene fra 1610—46, undertiden fra Aar til Aar. Derfra er der imidlertid et Spring ned til det fuldstændige Mandtal 1660, som imidlertid kan udfyldes helt ved Mandtallerne fra 1651 og 1657 i Bispearkivet (Landsarkivet). Fra 1660 til 1662, derfra til 1664, har vi ogsaa fuldstændige Mandtal, endda med Angivelse af Landgilde og Landgildehartkorn (nemlig de to Landgilde-Matrikler). Men saa er der atter et Spring ned til Ekstrakt-Matrikelen 1680, som kun delvis udfyldes ved et Mandtal 1672. Fra 1680 over Markbogen 1682 til Modelbogen 1686 og Matrikelen 1688 gaar alting atter uden Vanskelighed, endda vil Mandtallet 1687 give Navnene ogsaa paa Bøndernes Hustruer. Mandtal findes endvidere 1688—92 og 1699. Hermed er vi naaet ned til 1700.

Det vil nu sikkert være praktisk at begynde med Modelbogen 1686. Denne giver straks de gamle Matrikelsnumre, og det er en Lettelse ved Arbejdet med

de ældre Kilder, straks at kunne tilføje de senere gældende Matrikelsnumre. Ved Hjælp af Modelbogens Opgivelse af Gaardenes Areal vil man let kunne finde enhver af Modelbogens Gaarde i Markbogen, selv om de ikke her er forsynet med samme Matrikelsnumre, hvad der undertiden kan indtræffe. Modelbogens Opgivelse af „Gammelt Hartkorn“, d. v. s. Landgildehartkornet, vil lade os genkende Gaarden i Ekstrakt-Matrikelen 1680, og Modelbogens Opgivelse af Nyt Hartkorn vil føre os til Matrikelen 1688. Her maa vi ganske vist erindre, at alle *jyske* Gaardes Hartkorn blev forhøjet med $\frac{1}{16}$, saaledes at Hartkornet i Modelbogen og den senere Matrikel ikke vil stemme helt overens, men denne Uoverensstemmelse vil let ryddes til Side ved Betragtningen af Matrikelsnummeret, der, saa vidt jeg har set, er ens i de to Protokoller. Modelbogen peger saaledes paa een Gang frem og tilbage, derfor er det rimeligt at gaa ud fra den. Kun i Tilfælde af, at alle Gaarde i en By er lige paa Landgilde, vil man se sig nødsaget til at betragte Bøndernes Navne for om muligt ad denne Vej at kunne skelne Gaardene. Sikrest at arbejde med, er naturligvis de Lister, der foruden Bøndernes Navne tillige opfører deres Landgilde eller Hartkorn. Det vil dog let indsees, at naar der blot er rigeligt med Mandtaller, vil Forskydningerne imellem de enkelte Lister være saa faa, at man altid kan se Overgangen. Dertil kommer, at selv om Listen ikke indeholder Matrikelsnumre, vil alligevel Navnets Plads i Rækkefølgen som oftest kunne sige os, hvilken Gaard der er Tale om, forudsat naturligvis at Rækkefølgen er nogenlunde fast.

Begynder vi da med Modelbog Nr. 1774 i Matrikelsarkivet, saa indeholder den bl. a. følgende Opgivelser om Fly.

Fly By 1686.

Ryttergods.

	Areal	gl. Hartkorn
Nr. 1 Wiil Jensen.....	45-4-3-2	5-1-1-1
Nr. 2 Jens Nielsen Møller og Jacob Pedersen.....	81-2-2-2	5-1-1-1
Nr. 3 Chr. Svendsen og Jep Jensen.....	47-1-1-0	5-1-1-1
Nr. 4 Peder Nielsen og Jac. Christensen.....	59-0-2-0	5-1-1-1
Nr. 5 Ib Sørensen.....	40-6-1-1	5-2-2-0-1 ³ / ₅ *)

Hald Slot.

Nr. 6 Povl Christensen Mørch.....	39-5-2-2	5-2-2-0-1 ³ / ₅
Nr. 7 Jens Simonsen.....	39-5-2-0	5-2-2-0-1 ³ / ₅
Nr. 8 Niels Madsen.....	35-3-0-1	3-7-2-1-2 ² / ₅

Annexgaard, Herligheden til Hald Slot.

Nr. 9 Niels Pedersen	{ 4
Kirkegaard.....	43-1-2-1 { 0-4

Selvejer-Bondeskyld, Herlighed Hald Slot.

Nr. 10 Povl Nielsen og Chr. Pedersen.....	75-3-0-0	{ 2-3-0-2-1 ³ / ₅ 1-4-2
Nr. 11 Jens Madsen og Povl Mørch.....	45-3-2-0	{ 2-3-2-0-1 ³ / ₅ 1-4-2

Fru Helle Urne (til Estvadgaard).

Nr. 12 Niels Pedersen og Jens Madsen.....	78-3-0-1	7-5-1-1
Nr. 13 Th. Olufsen.....	36-2-0-0	7
Nr. 14 Chr. Bødker.....	29-3-2-2	7
Nr. 15 Chr. Nielsen og Peder Jensen.....	50-2-0-0	8-0-2-0-1 ³ / ₅

Mogens Rosenkrantz (til Landting).

Nr. 16 Niels Pedersen Tastum..	31-1-1-2	4-2-2-1-2 ² / ₅
--------------------------------	----------	---------------------------------------

Jens Madsen, Herredsfoged (Mønstedgaard).

Nr. 17 Chr. Sørensen Østergaard	39-7-1-2	5-0-3-0-1 ³ / ₅
---------------------------------	----------	---------------------------------------

*) Den sidste Enhed i Hartkornsberegningen kaldes „Penninge“, der gik 4 Penninge paa et Album.

Vinkorn til Kirken, Herligheden til Hald Slot. $\frac{1}{2}$ Bols Jord.

Nr. 18 Hr. Anders..... 16-7-1-2-1 $\left\{ \begin{array}{l} 2-3-0-2-1\frac{3}{5} \\ 0-4-0-2-1\frac{1}{2} \end{array} \right.$

Chr. Nielsen i Bregendal, Selvejer. $\frac{1}{2}$ Bols Jord.

Nr. 18 9-4-3-2

I Markbogen 1682 (Nr. 1375) er der følgende Forandringer

Nr. 5 Søren Christensen

Nr. 12 Mads Villesen og Jens Madsen.

Nr. 14 Chr. Sørensen, Bødker.

Bagi Markbogen findes indheftet en Indberetning fra Præsten, Anders Paaske, der nævner hver Gaards Part i hver af de 8 Vange i følgende Orden:

Niels Kirkegaard	9
Povl Mørck og Jens Madsen	11
Jep Jensen og Chr. Svendsen	3
Vill Jensen	1
Søren Østergaard	5
Chr. Sørensen	17
Jacob Pedersen og Jens Nielsen	2
Povl Mørck	6
Chr. Nielsen i Bregendal	18
Jens Simonsen	7
Peder Jensen og Chr. Nielsen	15
Mads Vilssøn og Jens Madsen	12
Povl Nielsen og Chr. Pedersen	10
Chr. Sørensen	14
Jacob Hellind og Peder Nielsen	4
Niels Pedersen	16
Thomas Olessøn	13
Niels Madsen	8

Naar man — som det er gjort ovenfor — tilføjer de gamle Matrikelsnumre, vil man se, at Præsten nævner Gaardene netop efter deres Plads i de gamle Fly Bol. Mærkeligt er det dog at se, at mens Rækkeføl-

gen indenfor Hellsands Bol (det sidste) her hos Præsten er ganske i Overensstemmelse med Gaardenes Rækkefølge i Byen (stadig fra Øst til Vest), saa er en anden (og sikkert ældre) Rækkefølge bevaret ude paa selve Marken, hvilket fremgaar af Markbogen.

Præsten har gl. Nr. 14-4-16-13-8 i Overensstemmelse med Kortet 1768, men paa Marken kommer Gaardene 4-8-14-16-13. Vi ser her ogsaa, at Manden paa Haugaard hedder Jacob *Hellind*. Alt i alt er denne Liste et virksomt Kontrolmiddel til Prøvelse af Meddelelser fra andre Kilder.

I Ekstrakt-Matrikelen 1680 er der følgende Afvigelser.

Nr. 17 Chr. Christensens Enke.

Nr. 5 kaldtes en Officérgaard.

Herfra vil vi straks kunne springe tilbage til Matrikelen 1664, som har følgende Liste, der ogsaa nærmere specificerer Landgilden (her behøver jeg dog blot at henvise til det i Skivebogen 1919 aftrykte Skema over Landgilden).

Fly 1664 (Matrikelen).

Hald Slot.

Hr. Anders Paaske i Vridsted	1 Boel, skylder,		
til Præsten	(2-3-0-2 ² / ₅		
Herlighed til Hald	(0-4-1-1	18	
Chr. Jacobsen 1 Hus	1 Mark		
Niels Knudsen og Mikkel Andersen	(1 jordegen Gaard (4-6-1-1 ⁴ / ₅		
	(Herlighed til Hald (1-5	11	
Søren Christensen	1 Officérgaard	5-2-2-2 ² / ₅	5
Povl Christensen	1 Gaard	5-2-2-2 ² / ₅	6
Isak Christensen	1 Gaard	5-2-2-2 ² / ₅	7
Povl Nielsen og Chr. Christensen	(1 jordegen Gaard)	6-4	10
	(Herlighed til Hald)	4	
Chr. Strangesen	1 Gaard	3-7-2-1 ³ / ₅	8
Peder Jensen	(Præstens Annexg. (4		
	(Herlighed til Hald (0-4	9	

Kanniketjener til Velb. Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard. Chr. Christensen Aakjær 5-0-3- $\frac{2}{5}$ 17**Kanniketjener til Dr. Henrik Ernst i København.**Chr. Jensen..... 4-2-2-1 $\frac{3}{5}$ 16**Mester Peder Villumsen i Viborg.**Chr Christensen og Pe-)
der Nielsen .....) 5-1-1-1 4Jep Jensen og Chr. Svend-)
sen.....) 5-1-1-1 3

Jens Villadsen..... 5-1-1-1 1

Chr. Andersen og Tho-)
mas Nielsen.....) 5-1-1-1 2**Velb. Jomfr. Ingeborg Rodsteen.**Mads Velleesen og Niels)
Olesen .....) 7-5-1-1 12**Velb. Frantz Rantzaus til Estvadgaard.**

Thomas Thordsen 7 14

Thomas Olesen..... 7 13

Jens Christensen og Chr.)
Nielsen .....) 8-4-0- $\frac{2}{5}$ 15

Som man ser, har vi ingen Vanskelighed ved at føje Matrikelsnumre til, saaledes som det er gjort ovenfor.

Matrikelen 1662 har følgende Afvigelser:

Nr. 11 Niels Sørensen og Søren Knudsens Enke

Nr. 10 Povl Nielsen og Jens Olesen

Nr. 1 Jens Vilssen.

De indsendte Jordebøger 1661—62 indeholder følgende nye Oplysninger:

1662 ligger de 4 Kapitelsgaarde i Fly, som kaldes *Fly Præbende*, til *Læsestolen i Viborg*. I en senere Jordebog 1663 er de „udlagt til Ryttere“, dette er dog maaske en senere Tilskrift, da de i Matrikelen 1664 endnu ligger til *Mester Peder Villumsen i Vi-*

borg; men 1667 er de Ryttergods (og Jens Villesen er efterfulgt af Ville Jensen, og Jacob Pedersen er kommen til Bjerregaard).

Af det saakaldte *Viborg Kapitels Skiftegods*, Hørmedled og Baggesgaard, er den første Gaard 1662 „udlagt *Fru Eva von Bylow* til Ejendom“¹⁾, den anden „Velbyrdige *Jørgen Rosenkrantz*“²⁾ til *Kjeldgaard* hans *Communia Bona udi Viborg Capitel*“. *Estvadgaards Gods* (foruden de 3 Aakjær Gaarde) i Fly: Mosegaard, Bækgaard og Ørbækgaard, der beboedes 1662 af

Nr. 14 Th. Thorsen

Nr. 15 Jens Christensen og Chr. Nielsen Bærs

Nr. 13 Th. Olufsen

Gaar vi tilbage til tidligere Jordebøger 1660—61, saa ser vi følgende ældre Navne:

Nr. 3 Jens Christensen og Jeppe Jensen

Nr. 16 Th. Nielsen og Knud Nielsen

Nr. 17 Jacob Sørensen og Mikkel Mikkelsen.

De gamle *Kapitels-Jordebøger* viser følgende Navne, 1649:

Nr. 1 Jens Villesen

Nr. 2 Niels Christensen

Nr. 3 Morten Pedersen

Nr. 4 Jacob Sørensen

Nr. 16 Anne Christensdatter

Nr. 17 Mikkel Mikkelsen

Disse Navne synes, besynderligt nok, at være afskrevet efter en ældre Jordebog end den fra 1642, som har:

Nr. 2 Chr. Andersen

Nr. 3 Jep Jensen

Nr. 4 Chr. Christensen.

1) Hun fik Skøde paa Gaarden $\frac{2}{6}$ 1665 (Skødebog M, 98 i Rigsark.)

2) Han fik Skøde $\frac{10}{1}$ 1666 (Skødebog M, 227).

Gennem Rubriken „Stedsmaal“ i Lensregnskaberne kan vi undertiden finde det nøjagtige Tidspunkt for Tiltrædelsen af Kronens Gaarde. Vi ser da f. Eks. følgende Meddelelser:

- „26. Februarii 1661 fæstede Povl Christensen af Fly Th. Mogensens Gaard ibidem, som han fradøde, gav 16 Rigsdaler“.
1662. „Isach Christensen gav Indfæstnings-Penge af Laurits Andersens halve Gaard i Fly, som han frastod — 1 Rdl. 2 Mk“.
1650. „Chr. Jacobsen stedede et Hus udi Fly, som Chr. Jepsen fradøde, og for dess Brøstfældigheds Skyld er hannem det uden Fæstepenge bevilget“.
1641. „Peder Jensen af halv Kirkegaard i Fly, hans Stiffader oplod — — 4 Daler“.
- „Th. Mogensen en halv Gaard i Fly, hans Moder oplod — — — 8 Daler“.
1639. „Jac. Sørensen stedede en halv Gaard i Fly, gav ingen Fæste af Aarsag den var forfalden og han skulde bygge og forbedre den“.
- „Chr. Strangesen stedede en halv Gaard i Fly, Jacob Sørensen oplod — — 4 Daler“.
1638. Th. Mogensen i Fly fæstede en halv Gaard ibidem, hans Fader Mogens Mortensen fradøde — 10 Dl.“

Man vil forstaa, at disse Smaanotitser, set i Sammenhæng, kan give nyttige Oplysninger om Gaardenes Tilstand og Bøndernes Slægtsforhold.

Vi har nu kun tilbage at vise Behandlingen af de rene Mandtalslister, hvor der ikke — som i Jordebøgerne — er vedføjet Landgilde eller andre yderligere Kendetegn til Bestemmelse af Gaardene.

Vi var paa vor Krebsgang fra Modelbogen 1686 naaet til 1660 gennem forskellige Matrikel og Jordebøger, og vi kan da passende gaa videre med det gode og fuldstændige *Mandtals paa Kopskat 1660* (Rigsarkivet: „Mandtals-Regnskab paa den til Sivert Brokkenhus indbetalte Hovedskat til Jul 1660 fra Aal-

borg og Viborg Stifter (udtagne af Lensregnskaberne)“). Dette Mandtal er utvivlsomt det mest fuldstændige vi har fra disse Tider, idet det nævner Antallet af Børn og Tjenestefolk; dette udelades dog i nedenstaaende Liste. Til Gengæld tilsættes de gamle Matrikelnumre og med Klammer sammenholdes de Familier, der deler Gaard sammen. Bagefter skal det da søges vist, at disse tilføjede Numre og Klammer er rigtige.

Fly By 1660.

Peder Jensen	9
Søren Østergaard	5
Kirsten Christensdatter.)	11
Niels Sørensen . . . . .)	
Christen Aakjær	17
Thomas Aakjær	18
Thomas „Tvorsøn“	14
Christen Hellind . . . . .)	4
Peder Nielsen . . . . .)	
Thomas Olesen	13
Anne Christensdatter	6
Christen Jensen	16
Mads Vilssen . . . . .)	12
Niels Olesen . . . . .)	
Jep Jensen . . . . .)	3
Jens Christensen . . . . .)	
Povl Nielsen . . . . .)	10
Jens Olesen . . . . .)	
Laurits Smed . . . . .)	17
Isaach Christensen . . . . .)	
Christen Bjerregaard . . . . .)	2
Thomas Bjerregaard . . . . .)	
Jens Christensen . . . . .)	15
Christen Børs . . . . .)	
Jens Vilssen	1
Christen Strangesen	8

Husfolk.

Christen Strangesen
Karen Kjeldsdatter

Søren Bromand
 Christen Vestergaard
 Jens Villumsen
 Kirsten Høgild
 Jens Povlsen
 Peder Jensen
 Strange Simonsen
 Mette Sørensdatter
 Jens Jensen
 Kirsten Christensdatter
 Simon Christensen
 Ole Christensen
 Maren „Søyerkone“
 Maren Thomasdatter
 Christen Jacobsen og hans Søster
 Niels Spillemand
 Esper Jepsen
 Kirsten Eriksdatter
 Maren Jacobsdatter
 Gammel Christen Andersen
 Christen Christensen.

Dette giver et Antal af 39 Mænd; af Kvinder er der (foruden Tjenestepiger og „Huskoner“) 48; af Tjenestepiger nævnes 9; Tjenestekvinder 1; Huskoner 5; Tjenestedrenge (d. v. s. Karle) 2 (en hos hver af Enkekonerne); Tjenestefolk 6 — altsaa af Tjenestefolk ialt (Huskoner medregnet) 23, af Børn nævnes 52. Ialt bliver det 110 Voksne (hvoraf mindst 63 er Kvinder) og 52 Børn. Paa Bregendal boede Mikkel Ravn og hans Hustru Ingeborg Kaas, der holdt en Tjener; desuden hans Gaardmand, Peder Jensen med Hustru og 3 Børn. Regner vi dem med, var der i Fly By 1660: 115 Voksne (hvoraf mindst 65 Kvinder) og 55 Børn. Hertil kommer i Sognet: Ilsø og Aakjær, hver med 23 Personer — ialt var der saaledes i Fly Sogns 3 Byer 216 Personer.

Ser man paa ovenstaaende Liste over Gaardmændenes Navne, saa møder vi først Peder Jensen. Han

fæstede Kirkegaard efter sin Stiffader 1641, og sad der endnu 1664; altsaa er det berettiget at tilføje Gl. Nr. 9. Søren Østergaard sad endnu 1682 (Søren Christensen) paa Østergaard, altsaa Gl. Nr. 5 kan tilføjes. Niels Sørensens og Søren Knudsens Enke sad paa Gl. Baggesgaard 1662, altsaa Gl. Nr. 11. Chr. Christensen Aakjær, sad endnu 1664 i Baggesgaard, Gl. Nr. 17. I Halds Jordebog 1661 sad Thomas Jacobsen paa Kirkebol, i 1629 sad han i Meldgaard i Aakjær i Følge Skattemandtal, han er da utvivlsomt identisk med Thomas Aakjær, altsaa Gl. Nr. 18. Thomas Thordsen sad i Mosegaard i 1662, altsaa Gl. Nr. 14. Chr. Hellind er ligesaa utvivlsomt identisk med Chr. Christensen, hans Efterfølger var Jacob Christensen Hellind, og han sad i Haugaard sammen med Peder Nielsen, altsaa Gl. Nr. 4. Thomas Olesen sad endnu 1686 i Bækgaard, altsaa Gl. Nr. 13. Chr. Jensen sad 1662 i Hørmedled, altsaa Gl. Nr. 16. Mads Villesen og Niels Olesen sad endnu 1664 i Storgaard, Gl. Nr. 12. Jeppe Jensen og Jens Christensen sad 1660 i Kudal, Gl. 3. Povl Nielsen Bjerregaard og Jens Olesen sad 1664 i Svalegaard; Isak Christensen og Lauritz Andersen Smed sad begge i Herregaard, og i 1662 afstod Laust Smed ogsaa sin halve Gaard til Isak Christensen, Gl. Nr. 7. Chr. Andersen og Thomas Nielsen sad 1664 endnu i Bjerregaard, Gl. Nr. 2. Jens Christensen og Chr. Nielsen Bærs sad i Ørbækgaard Gl. Nr. 15. Jens Villesen i Toftegaard, Gl. Nr. 1. Chr. Strangesen i Vestergaard, Gl. Nr. 8. Allerede nu vil vi se, at Gaardene staar nævnt nøjagtig i samme Rækkefølge som den, hvori de kom paa Kortet 1768. Den eneste tiloversblevne, Anne Christensdatter, vil da med stor Sandsynlighed kunne bestemmes efter sin Plads som Gl. Nr. 6 Lerpøtgaard. I Følge Estvadgaards Skifteprotokol 1719, S. 14 (Landsarkivet) døde Mogens

Thomsen, som længe havde boet i Toftegaard, og ved Skiftet efter ham $\frac{2}{12}$ 1719 nævnes som hans Halvbroder Chr. Povlsen Mørch i Gl. Baggsgaard. Heraf fremgaar da tydeligt, at Povl Christensen Mørch, da han fæstede afdøde Thomas Mogensens Gaard, Lerpøtgaard, i 1661, samtidig blev gift med Enken i Gaarden; denne Enkes Navn er altsaa Anne Christensdatter, hvad der ogsaa fremgaar af Mandtallet 1687, og det er da i Overensstemmelse med gammel Skik, at en Søster til den ovennævnte Mogens Thomsen, Johanne Thomasdatter, som blev gift med Niels Palle- sen i Laanum, kaldte sin første Datter Anne. Alt dette fremgaar af ovennævnte Skifte, og der er da ingen Tvivl om, at Anne Christensdatter er Thomas Mogensens Enke, og boede i Lerpøtgaard 1660. En Enke af dette Navn har imidlertid ogsaa boet i Hør- medled 1649, men de maa ikke forveksles.

Vi har nu ført Fly Gaarde tilbage til 1660, og skulde dernæst søge at bygge Bro mellem dette Aar og de sidste Ekstraskatte-Mandtaller 1646. Her vil vi have god Nytte af Mandtallerne 1657 og 1651, som kan fremskaffes for de fleste Stifter i Landet.

Mandtallet 1657 nævner følgende Række, hvor jeg tilføjer Matrikelsnumret tilhøjre:

Flye.

Kronens Tjenere til Hald Slot.

Peder Jensen	$\frac{1}{4}$	Gaard	9
Søren Christensen	$\frac{1}{4}$	—	5
(Niels Sørensen . . . . .)	$\frac{1}{4}$	—	11
(Søren Knudsen . . . . .)			
(Thomas Jacobsen . . . . .)	$\frac{1}{4}$	—	18
(Peder Jensen Bregendall)			
Thomas Mogensen	$\frac{1}{4}$	—	6
(Povl Nielsen . . . . .)	$\frac{1}{2}$	—	10
(Jens Nielsen . . . . .)			

(Isach Christensen . . . . .)	$\frac{1}{4}$	—	7
(Laurids Andersen . . . . .)	$\frac{1}{4}$	—	7
Chr. Strangesen	$\frac{1}{4}$	—	8

Kannike-Tjenere, Lectoris i Viborg.

(Chr. Andersen . . . . .)	$\frac{1}{2}$	Gaard	2
(Thomas Nielsen . . . . .)	$\frac{1}{2}$	Gaard	2
(Søren Jacobsen . . . . .)	$\frac{1}{2}$	—	4
(Chr. Christensen . . . . .)	$\frac{1}{2}$	—	4
{ Jens Villesen . . . . . }	$\frac{1}{2}$	—	1
{ (Jeppe Jensen . . . . .) }			
{ (Jens Christensen . . . . .) }			

Doctor Ernstes Tjener paa Sorø.

Chr. Jensen	$\frac{1}{4}$	Gaard	16
-----------------------	---------------	-------	----

Jørgen Rosenkrantz's Tjener.

Chr. Christensen	$\frac{1}{4}$	Gaard	17
----------------------------	---------------	-------	----

Til Brandbjærg.

Mads Villesen	$\frac{1}{2}$	Gaard	12
Niels Olesen			

Til Estvadgaard.

Chr. Bers	$\frac{1}{4}$	Gaard	15
Jens Christensen			
Thomas Olesen	$\frac{1}{4}$	—	13
Thomas Tvorsen			

Vi lægger her Mærke til Rækkefølgen af Kro-
nens Tjenere, der nævnes som deres Gaarde ligger
paa Bygaden i 1660 og 1768 fra Østergaard til Ve-
stergaard, ogsaa Estvadgaards Tjenere er nævnt efter
Beliggenheden, men fra Vest til Øst. Tillige er Gaar-
dene anslaaet i Størrelse som hele, halve og Fjerdings
Gaarde, og efter denne Ansættelse skulde der være
5 hele Gaarde og 1 Fjerdning i Fly, omfattende alle
Byens 17 Gaarde og Kirkebol. Vi erindrer, at Fly
var paa 5 Bol, og der synes da at være opstaaet en
Ejendom paa 1 Fjerdning siden Bolskiftets Tider, man

tænker her paa een af Gaardene i Hellands Bol som den nye, formodentlig den Fjerdings, som udgøres af Bækgaard og Mosegaard, den førstes Beliggenhed udenfor Gaadrækken og den sidstes indeklemte Gaardsted uden Toft eller Havgaard kan ikke være oprindelig, men tyder paa senere Opstaaen.

I 1651*) er der sket følgende Forandringer:

- Nr. 3 Morten Pedersen og Jens Christensen.
 Nr. 12 Mads Villesen og Peder Jensen, til Restrup i Ty.
 Nr. 13 Kirstine Thomasdatter.
 Nr. 15 Jens Christensen og Søren Christensen.
 Nr. 18 Chr. Lassen.

Skal vi nu fra dette Mandtal knytte Forbindelsen med Ekstraskatte-Mandtallerne, vil det sikkert bedst lønne sig at springe tilbage til Mandtallet 1629, fordi det nævner Godsejerne.

Fly By 1629.

Hald Slot.

Bondegods:	Chr. Mortensen	10
do.	Knud Sørensen og Peder Sørensen samtlige	11
Officérsgaard:	Chr. Sørensen	5
	Mogens Mortensen	6
	Lauritz Andersen	7
Kirkegaard:	Peder Pedersen	9

Til Mester Villum i Viborg.

Mikkel Mikkelsen 17

Til Dr. Peder Iversen, Kannik udi Viborg.

Jens Villesen 1
 Anders Sørensen og Chr. Andersen 2

---

*) De to Lister tilhører „Præsteindberetninger efter kgl. Forordning angaaende Gaarde, Huse og Bol 1651 og 1657“, de skulde normalt indsendes fra Bisperne til Kancelliet, men er, for Viborg Stifts Vedkommende, blevet liggende i Bispearkivet, og kun Ekstrakter af dem er indsendt til Danske Kancelli.

Chr. Jensen og Morten Pedersen..	3
Jacob Sørensen og Søren Jacobsen	4
Thomas Nielsen.....	16

Johan Rantzau til Estrvadgaard.

Chr. Andersen.....	15
Chr. Isaksen	13
Th. Thorsen	14

Fru Helvig Kaas til Restrup.

Chr. Povlsen og Peder Jensen....	12
----------------------------------	----

Øde og forarmet.

Troels Christensen i Vestergaard..	8
------------------------------------	---

Her kan vi straks ved Hjælp af tidligere omtalte Kilder fastslaa Gl. Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 17. Nr. 12 veed vi, at Niels Kaas fik fra Kronen 1583 (vi kan kende den paa Landgilden), det er da rimeligt, at Fru Helvig Kaas har faaet den i Fædrearv; vi ser da ogsaa Chr. Povlsen afløses af Mads Villesen i 1637. Usikre er saaledes kun 15 og 13 — foreløbig; men ved at følge Mandtallerne videre frem i Tiden, ser vi Chr. Isaksen afløses af Ole Jensen 1637—46, og Chr. Andersen af Jens Christensen 1633. Den sidste ved vi boede i Ørbækgaard 1660, den første maa da have boet i Bækgaard, og er utvivlsomt Far til Thomas Olesen. Moderen er sikkert den Kirstine Thomasdatter, der bebor Gaarden i 1651, og Thomas Olesen er opkaldt efter sin Morfar.

Ved at anvende den simple Fremgangsmaade at lægge Mandtalslisterne ved Siden af hinanden, vil man saa godt som altid kunne følge Gaardene. Afvigelserne vil nemlig være saa faa, fordi Mandtallene er saa hyppige, med ganske faa Aar imellem hvert, at man altid med Lethed vil kunne se, hvilke to forskellige Mænd der afløser hinanden. Blot maa man ved de Gaarde, der beboes af 2 Bønder, søge de to

Mænd paa 2 forskellige Steder, den ene under „Gaardmænd“, den anden under „Halve Gaardmænd og Indester“. Ligeledes maa man erindre, at Listen er forfattet sognevis, uden nærmere Angivelse af hvornaar den ene By i Sognet hører op og den næste begynder. Her vil de til Mandtallerne knyttede Bilag ofte være til Hjælp, idet de i disse Bilag (Tingsvidner og lign.) nævnte Bønder som oftest er angivet nærmere som hjemmehørende i den eller den By eller større Gaard.

Rækkefølgen i Fly Sogn er som oftest: først 10, 11, 12, hvoraf 10 og 11 var Selvejergaarde, og 12 ligeledes oprindelig var det; dernæst de 3 Aakjær-Gaarde; saa 9, 5, 17, 14, 4, 13, 6, 16, 3, 7, 2, 1, 8, 15 — som man ser, efter Rækkefølgen i Byen (nogenlunde!); saa de 5 Ilsø-Gaarde; og sidst Bregendal; Kirkebol maa søges mellem „Halvgaardene“.

Behandlingen af det 17de Aarhundredes Kilder turde hermed være tilstrækkelig klart fremstillet med Henblik paa vort Formaal, at kunne følge de enkelte Gaarde i en By tilbage igennem Aarhundredet. Da imidlertid det 18de Aarhundredes Kilder er af en noget lignende Art, vil det utvivlsomt lønne sig at fortsætte denne Redegørelse for Kilder og Metoder, for saa først til Slut, i knappe Oversigtstavler over hver Gaard, at sammenfatte de indvundne Resultater.

Det 18de Aarhundrede.

Som det i Tiden før Matrikelen 1688 var *Landgilden*, der var det bedste Kendetegn ved en Gaard — vel at mærke i Byer, hvor Landgilden ikke var ens — saaledes er det i Tiderne derefter *Hartkornet*, der gør det lettest at skelne de forskellige Ejendomme. Men ogsaa her kan vi undertiden møde Udlig-

ninger af Hartkornet, der gør det i høj Grad besværligt for os at genkende de enkelte Gaarde.

Saadanne Hartkorns-Udligninger møder vi dog ikke i Fly før ganske kort før Udskiftningen, da Estvadgaards Bønder delte deres Hartkorn ligeligt imellem sig.

Ekstraskatte-Mandtallerne fortsætter først en kort Tid; vi har to fra 1705 og et fra 1710, et fra 1711, et fra 1713. Under normale Forhold skulde ellers Kirkebogen begynde omkring Aar 1700, og følgelig være den fyldigste Kilde i dette Aarhundrede; men som tidligere omtalt, begynder Fly Kirkebog ikke før 1776, saa den vil vi ingen Gavn kunne have af i denne tidlige Del af Aarhundredet.

Kronens Tjenere nævnes endnu af og til i Amtsregnskaberne; men især vil man faa god Besked om dem ved Undersøgelsen af de forskellige *Sager angaaende Bortsalget af det kgl. Ryttergods og Relutionsgods*¹⁾ 1719 ff.; se f. Eks. Rigsarkivet „Rentekammeret. Kommissionen af 1717, 2. August over Rytter- og Relutionsgodset i Jylland“, med tilhørende Skødebøger og Specialekstrakter over Godset. Herigennem kan man endda oftest føre Gaarden helt tilbage til Matr. 1664, idet baade den tidligere og samtidige Ejer nævnes.

Vanskeligere er det med det private Proprietariegods. Her er man henvist til *Herregaardenes Fæste- og Skifteprotokoller*, som ikke altid er lige omhyggeligt bevarede, og *Landstingets og Herredstingets Skode- og Pantebøger*, hvor de til Skødet eller Pantet føjede „Jordebøger“ o: Specifikationer over det bortskødede eller pantsatte Gods, meget ofte ved Sammenlægning vil kunne bringes til at udgøre en mere eller mindre fuldstændig Matrikel over Byens Ejendomme.

1) Reluition o: Indløsning af Pant. Se senere.

Desværre er det forholdsvis sjældent at træffe Matrikelnumrene fra 1688 anvendt til Betegnelse af en Gaard, derimod vil Hartkornet meget ofte være nævnt, og undertiden ogsaa Landgildepenge. *Ekstraskatterne* vedbliver, men Mandtallerne er sjældent ret fyldige; dog kan man som oftest se Proprietariers og andre Standspersoners Navne, og undertiden faa et Vink om, hvornaar omtrent Bøndergodset skifter Proprietarie, og hvilket Aar man derfor skal vente at finde Skødet til den nye Ejer i Skøde- og Pantebogen for Landstinget. Vi har *Mandtaller paa Krigsstyr og Kopskat* 1719, paa *Brandstyr* 1728, paa *Ekstraskatter* 1743 og 1757, men de nævner ingen almindelige Bønder. I Rigsarkivet er det meget vanskeligt at finde detaillerede Oplysninger om Landsbyer fra Tidsrummet 1719—70, her er man næsten helt henvist til Landsarkivets Kilder.*)

Fra 1762 begynder ganske vist fuldstændige Mandtaller igen, med et „General-Register“ for hver Maaned; men desværre nævnes ingen Navne, blot Tal i følgende Rubriker: Bønder og Hustruer, Børn over 12 Aar, Tjenestekarle, Drengene over 12 Aar, Piger over 12 Aar, andre hos sig opholdende (o: Logerende, Aftægtsfolk o. lign.); ved Slutningen af hver Maaned kan der staa Smaannotiser som „3 tilgaaet, 1 paa Ørslev Klosters Gods, 1 paa Lundgaards, og 1 hos Præsten; 1 flyttet fra Trevad Mølle“. Som oftest staa der dog blot f. Eks. „4 afgaaet, 2 tilgaaet“ eller i November, da Tjenestefolkene skifter, kan der staa „14 afgaaet og 14 tilgaaet“; men som sagt, desværre aldrig Navne. Til disse Afgangs- og Tilgangslistene kan der dog undertiden være Bilag med nærmere Oplys-

*) For Egne, hvor Ryttergodset ikke — som i Halds Amt — blev bortsolgt 1718, har vi fortrinlige *Jordebøger over Ryttergodset* igennem det 18. Aarh.

ninger, Udskrifter af Kirkebøgerne, hvorved Præsten bevidner, at en Person er under 12 Aar, eller Dødsattester og Vielsesattester.

Mandtallet svinger omkring 215, 217 for hele Sognet, i Aarene 1762—64, altsaa det samme Tal som 100 Aar tidligere. Fra 1764 findes et General-Regi-ster paa den ved Forordn. $\frac{23}{9}$ 1762 samt $\frac{17}{1}$ 1764 paabudne Ekstraskat; et lignende haves fra 1736, men begge nævner kun Proprietarien og Summen af hans Bøndergods Hartkorn, dog indeholder Listen 1764 lidt mere indgaaende Oplysninger om Strøgodsset i Byen.

Fortræffelige Kilder, der synes at omfatte hele Landet, er de ved Forordn. af $\frac{6}{5}$ 1769 indrettede *Hoverireglements*. Der findes i Rigsarkivet *General-Hoverireglements* for hver Herregaard 1770, og en ny Serie *Hoverireglements for Sæde- og Avlsgaardene 1773*, indrettet efter Forordn. af $\frac{13}{8}$ 1773 § 6 (i Halds Amt af Stiftamtmanden, Gehejmeraad Huitfeldt, Herredsfogeden Peter Kold af Mønsted og Birkedommeren Poul Holm af Bigum). Foruden Hoveriets Størrelse, angives ved de fleste Gaarde tillige aarlig Ud-sæd, Høavl og Kvæggræsning, Hartkorn efter Matrikelen, Landgildepenge og Ægter, ligesom der i dem indeholdes nærmere Oplysning om Dyrkningsmaaden og Jordens Godhed. Disse Hoverireglements danner altsaa næsten et Sidestykke til Modelbøgerne 1686, men omtrent 100 Aar yngre end disse. Man vil forstaa, at vi i dem har en Kilde, der udmærket tjener vort Formaal.

Da jeg ikke har set Betydningen af disse Kilder fremdraget efter Fortjeneste, skal jeg nævne hvilke forskellige Oplysninger de giver: 1) Herregaardenes underliggende Hartkorn, baade Sædegaards-Takst og Bøndergods med Skov- og Mølleskyld. 2) Samlede

Antal Gaardbrugere og Husmænd. 3) Samlede Antal hoveripligtige Bønder. Herefter følger den nærmere Specifikation; der nævner 1) Gaardens Matrikelnummer (saafremt det kendes). 2) Amtets, Herredets, Sognets, Byens eller Gaardens, samt Beboernes Navne. 3) Har Sædeland i alle Byen eller Gaarden tilliggende Marker, saavel de besaaede og ubesaaede som til Fælled og i Hvile liggende, til Hobe anslaget og beregnet til Rugsæd i Tdr. og Skpr. 4) Kan avle Hø i alle Byens eller Gaardens tilliggende Enghaver, saavel som i andre Enge, der kunde findes i de besaaede og ubesaaede, samt til Fælled og i Hvile liggende Marker, tilsammen beregnet til „ Læs à 32 Lispund. 4) Har Rettighed til Græsning i Overdrev, beregnet efter fulde Høvders Paaslag, „ Stkr. 5) Til Gaarden ligger Humle- eller Frugthaver, som det ene Aar imod det andet kan indbringe „ Rdl. „ Sk. 7) Svarer Landgilde aarlig a) Korn: Rug, Byg, Havre „ b) Penge: „ Rdl. „ Sk. c) Smaaredsel, saasom: Smør, Lam, Gæs, Høns, Æg etc. „. 8) Arbejdes for Husbonden ugentlig a) Køre- eller Spænddage „ b) Haand- eller Gangdage „. 9) Betaler Hoveripenge aarlig „ Rdl. „ Sk. 10) Adskillige generale Anmærkninger, saasom I^{mo} hvor langt en By eller Enkeltgaard er fra dens Hovedgaard beliggende; II^{do} hvor mange Marker Jorden er inddelt i; III^{tio} af hvad Bonité Jorden er, enten god, sort Muld, god Ler eller Sand med Muld beblandet, middelmaadig Ler eller Sand, eller slet Ler eller Sand.

Fra disse Hoverireglementer 1771—73 er Vejen kun kort til den næste store og almindelige Kilde, *Hartkornsspecifikationer indsendt til Rentekammeret 1778 ff.* (se Vejledende Arkivregistraturer i Rigsarkivet II. 35); de Halds Amt vedkommende Specifikationer findes i Pakke 8. Tidligere Hartkornsspecifikationer, Lister over Fordelingen af Hartkornet, kan undertiden findes

i *Amtsstuearkivet* (Landsarkivet). Jeg fandt saaledes for Fjends Herred følgende Lister, indrettet ganske som de landsomfattende Lister fra 1778—79, nemlig efter Herregaaarde: *Estvadgaard 1758, 1783, 1788 og 1802; Ørlevkloster 1761, 1773, 1776, 1788, 1802; Strandet 1761, 1773; Staarupgaard 1761*. Disse Lister i Amtsarkivet kan da danne Bindeled mellem de ældre Hartkornslister og de to store, der findes for hele Landet 1778—79 og 1791. I Listerne fra 1778—79 er der Specifikation paa samtlige Ejendommens Hartkorn, hver Jordegodsejer har indsendt sin, og ved at lægge dem sammen, vil man kunne danne sig en nogenlunde fuldstændig Matrikel af 1778—79, blot er det langtfra almindeligt, at de gamle Matrikelnumre endnu kendes og bruges.

Imellem denne Specifikation, og den næste 1791, der findes i Protokoller i Rigsarkivet, hvor Bønderne er opført ikke efter Gods, men strengt topografisk, efter By, findes to fuldstændige Mandtaller i Rigsarkivet, *Folketællingen 1787**, der omfatter hele Landet, og angiver Navn og Alder paa samtlige Personer i Byen, og saaledes er en særdeles nyttig Kilde for Personalhistorien; *Mandtal paa Formue- og Nærings-skatten efter Forordn.* ¹¹/₃ 1789.

Imellem Hartkornsspecifikation 1791 og 1800 falder *Fly Bys Udskiftning 1798*. Alle Landvæsenssager findes ellers i *Aalborg og Viborg Stifters Kontors Kopibøger 1680 ff.*, der siden afløses af *Kopibøger fra Jyske Stifters Kontor*. Fra 1740 ff. til Nutiden findes *Journaler og Journalsager* bevarede. Dette Arkiv afløses nemlig siden af *Landvæsenskollegiets*

*) En udmærket Oversigt, Folketællingerne og deres Benyttelse findes i Tidsskriftet „Fortid og Nutid“ III. 137 ff. (1921); i den følgende Aargang vil komme en fortrinlig Oversigt, Benyttelsen af Amtsregnskaber 1660—1810.

Arkiv. Til 1857 findes alle Landvæsenskollegiets Journaler med tilhørende Sager (L. C. J.), siden falder de i to Rækker: Landvæsens-Journal (L. J.)-Sager og Udstyknings-Journal-(U.-J.)-Sager (Rigsarkivet). Senere Matrikelssager fra det 19. Aarhundrede („M. C. J.-Sager“) findes i Pakker i Matrikelsarkivet.

Der findes særlige Pakker ang. Kvægsygen 1746—49.)* Alle Sager ang. Landvæsenet findes i de ovennævnte Arkiver. Udskiftningsforretningerne er imidlertid ofte vanskelige at finde. Man har nemlig haft den kedelige Praksis i 18. Aarhundrede, at udtage ældre Journalsager af deres Omslag og flytte dem frem til senere Sager, uden at efterlade Henvisninger; og dette gør det praktisk talt undertiden nødvendigt at gennemse samtlige Journalsager lige ned til 1835 for at finde en enkelt Sag. Derfor lønner det sig bedre at opsøge disse Sager i Halds Amts Landvæsens-Kommissions Protokoller i Landsarkivet (her vil man med Lethed finde Fly Bys Udskiftningsforretning i 536 c 1794—1807 fol. 119 og 126; bedst er dog Originalen, der findes i Dokumentpakken til Protokol 1796—1800).

Til Udskiftningsforretningen hører *Udskiftningskortet*. Dette er imidlertid ikke altid let at finde. Man kan regne med, at der altid har været et Eksemplar i Byen selv, som skulde ligge hos den største Lodsejer. I Vroue og Vridsted har jeg set disse Kort velbevarede;

---

*) I Viborg Amt begyndte den i Gjørup, Uldbjerg Sogn, Rinds Herred $\frac{7}{2}$ 1746, i Juni var den naaet til Vasehuset i Lindum S., dérfra naaede den Langaa i August, Grensten i September, og i December 1746 var den naaet til Lundgaards Gods og Strøgodset i Fjends Herred; her rasede den indtil 1749, der døde ialt paa Lundgaards Gods 21 Fæhøveder, paa Strøgodset 110, paa Ørslevkloster Gods 199, paa Staarupgaards Gods 56, og paa Halds Gods 35 — ialt 421 Kreaturer.

i Aakjær fandt jeg i 1915 Udskiftningskortet i en gammel Dragkiste paa Meldgaards Loft, hvor ingen i Gaarden vidste af Kort at sige; i Fly er det som tidligere nævnt, endnu ikke lykkedes mig at finde det. Under tiden kan man finde Udskiftningskort i Matrikelsarkivet, enten som „Originalkort Nr. 1“ og siden anvendt som Matrikelskort, eller iblandt kasserede Kort. Endelig er det ingenlunde ualmindeligt at finde Kopier eller Originaler i Godsarkiverne, saaledes rummer Brattingsborg Godsarkiv i Tranebjerg paa Samsø Udskiftningskort for saa godt som alle Byer paa Øen (c. 1783—85), smukt bevarede og praktisk ordnede i et særlig indrettet Kortskab, og jeg ved det gælder ogsaa om'en Del af de midtsjællandske Herregaarde. I Udskiftningsforretningen og oftest ogsaa paa Kortet nævnes Gaardmændene i Byen med et Løbenummer, som *ikke* er identisk med Matrikelnummeret, hverken gammelt eller nyt. Som oftest nævnes hver Gaardbrugers Hartkorn ogsaa i Forretningen, ellers vil denne — for Flys Vedkommende — kunne suppleres med Hartkornsspecifikation 1791, der jo kun ligger 7 Aar forud. U. F. indeholder en nøjagtig Specificering af al Jordens Fordeling mellem Bønderne, en Fordeling der blev foretaget efter Hartkorn. Ved Betegnelsen af Jordstykkerne er benyttet de gamle Agernavne, og saafremt man ikke har Udskiftningskortet for sig, kan det tit være vanskeligt nok at stedfæste de i U. F. nævnte Lokalteter.

For at kunne holde Rede paa de i U. F. nævnte Ejendomme kan man blive tvunget til — som Tilfældet er ved Fly — at tage sin Tilflugt til andre Midler end Hartkornet. Dette maa man naturligvis først og fremmest holde godt Rede paa igennem de Bemærkninger derom, som findes i U. F.: „Nr. 5 Johan Bjerregaard . . . bliver tillagt sin Andel til 5 *Tdr.* Hartk. saaledes —“, „Nr. 12 Chr. Olesen . . . faar sin Andel til 4 *Tdr.* Hartk.“, „Jens Østergaard har tilkøbt sig af Chr. Mogensens Gaard 1 *Td.* og af

Chr. Olesens 0-5-1-2^a, „de 0-2-1-2 som Johan Bjerregaard har solgt fra sin Gaard“ osv. Alligevel kan det være vanskeligt at identificere Gaarden, f. Eks. fordi alle Estvadgaards 8 Gaarde nævnes under eet som „Estvadgaards Gods“, eller hvor de nævnes enkeltvis, er de blevet udlignet paa Hartkorn, idet hver har faaet 4-7-0-0; ligeledes kan det være svært at genkende de mange lige store Huslodder med Hartkorn 0-4-0-0, som er opstaaet ved Udstykning af en Gaards Hartkorn (Herregaard). Det er da heldigt, at der fandtes et eller to Punkter i U. F., hvor det var muligt at identificere dem. U. F. §81 indeholdt Udskiftningen af Svansø Mose og §84 af Nørre Hede, og ved at sammenligne Ejendommenes Rækkefølge i U. F. med den paa Kortet 1815, hvor de var betegnet med nugældende Matr. Nr., lykkedes det ganske godt at identificere Ejendommene.

§81 meddeler: „Svansø Mose med tillagte Hede østen og sønden samme, deles i Øster og Vester i parallelle Lodder, hvoraf den sønderste Lod tilfalder Nr. 5 Johan Bjerregaard, og dernæst tager enhver sin Andel Nør paa efter følgende Tur —,“!)

Svansø Mose Syd—Nord.

U. F. 1798.	Kort 1815.
(Løbe-Nr.)	(Matr. Nr.)
Nr. 5 Johan Bjerregaard.....	{ 3 b
Nr. 12 Chr. Olesen.....	{ 11 b
	{ 8
Nr. 1 Estvadgaards Udflyttere	{ 17
	{ 8 + 33
Nr. 7 Chr. Simonsen	31 + 30
Nr. 3 Knud Jensen	3 a
Nr. 6 Peder Dam	10 a
Nr. 9 Chr. Mogensen	{ 20 a
	{ 27
Nr. 11 Chr. Vestergaard	7

1) Havde vi haft Udskiftningskortet 1798, vilde det selvfølgelig være gaaet endnu lettere. Da vilde nemlig en Jævnførelse mellem Parcellerne paa de to Kort, deres Løbenummer paa U.-Kortet og Matrikelsnummer paa Matr.-Kortet have løst enhver Vanskelighed m. H. t. Identificeringen af Ejendommene.

U. F. 1798:	Kort 1815.
(Løbe-Nr.)	(Matr. Nr.)
	6 a
	16 a
	15 a
Nr. 1 Estvadgaards Gods.....	14
	18 b
	12 a
Nr. 13 Ole Christensen	19 a
Nr. 14 Madame Bredsdorff.....	21 a
Nr. 15 Jacob Jensen	13 a
Nr. 16 Peder Brøndum	5 a
Nr. 18 Th. Kirkegaard.....	2
Nr. 10 Jens Madsen	9
Nr. 4 Murmesterenken	26
	32
Nr. 8 Just Brøndum	25
Nr. 19 Ville Christensen	29
Nr. 20 Chr Sørensen Nedergaard.....	28
Nr. 21 Peder Nielsen Smed.....	24
Det solgte fra Nr. 5 Gaard.....	16 a
Jens Østergaards Selvejerlod.....	23

De eneste Parceller her, der har skiftet Ejer inden Matrikuleringen 1815, er de to første; Johan Bjerregaard er nemlig Matr. Nr. 11 Daasbjerg, Chr. Olesen er Matr. Nr. 22 Bækgaard, hvorimod Matr. Nr. 3 er Ørbækgaard. Ellers stemmer Ejerne udmærket, og navnlig m. H. t. Husene er det en stor Lettelse for os at se dem saaledes jævnført.

Til yderligere Bekræftelse kan vi nu se paa Hedeparcellerne og deres Rækkefølge. U. F. § 84 meddeler: „Resten af Norder Hede . . . deles i Sønder og Nør, saameget som muligt i parallelle Lodder, og saaledes faar Estvadgaards Gods en Lod østen for Nørkjær Fæled, der strækker sig til Linien, der dirigeres fra den østerste Svansø Høj til omtrent midt for Peder Vestergaards tillagte Hede, — — dernæst tager enhver sin Andel østen for efter følgende Tur —“:

• Fly Nørre Hede Vest—Øst.

U. F. 1798.	Kort 1815.
(Løbe-Nr.)	(Matr. Nr.)
Nr. 2 Peder Vestergaard	4
Nr. 4 Murmester Enken	32
	26

U. F. 1798. (Lobe-Nr.)	Kort 1815. (Matr. Nr.)
Nr. 8 Just Brøndum	25
Nr. 22 Th. Skrædder	34
Nr. 20 Chr. Sørensen	28
Nr. 19 Ville Christensen	29
Nr. 21 Peder Smed	24
Nr. 23 Degnen	1
Nr. 5 Det solgte fra Joh. Bjerregaards Gaard	16 a
Nr. 1 Estvadgaards Husmænd	(8 33
Nr. 3 Knud Jensen	3 a
Nr. 6 Peder Dam	10 a
Nr. 1 Estvadgaards Gods, 2 Gaarde,.....	(15 a 14
Nr. 9 Chr. Mogensen.....	20 a
Nr. 11 Chr. Vestergaard	7
Nr. 1 Estvadgaards Gods, 2 Gaarde.....	(18 a 6 a
Nr. 13 Ole Christensen Skrædder	19 c
Nr. 14 Madame Bredsdorff	21 a
Nr. 15 Jacob Jensen	13 a
Nr. 16 Peder Brøndum	5 a
Nr. 17 Jens Østergaard	12 a
Nr. 18 Th. Kirkegaard	2

Vi kunde fortsætte Metoden ved Fly Enge, som nævnes i U. F. fra Syd til Nord; men det turde sikkert nu være indlysende, at man undertiden ved denne Metode alene kan identificere Gaarde og Huse i en By, selv om man ikke havde andre Midler i Hænde, og at den i alt Fald til enhver Tid vil være et virksomt Korrektiv til Prøvelse af Resultater der er indvundne ad anden Vej (ved Hartkornet f. Eks.).

Ogsaa selve Løbenumrenes Rækkefølge giver Fingerpeg om, hvilke Gaarde der er Tale om. Undtager man nemlig Estvadgaards 8 Gaarde, Matr. Nr. 16, 15, 14, 17, 18, 8, 6, 12, der i U. F. betegnes under eet som „Nr. 1 Estvadgaards Gods“, saa vil man se, at de tiloversblevne Gaarde, der har Numre fra 2—16 følger efter hinanden i Byen i samme Rækkefølge som Numrene angiver; efter Nr. 16 nævnes Bregendal, saa Kirkegaard, og saa Husene Vest for Vejen ud til Thomas Skrædder (Matr. Nr. 34), sidst Degnen.

Uden Numre er „Maren Storgaards Hus“, det senere Nr. 27, der har faaet Hovedparten af sin Jord (maaske fraregnet en Toft) fra Storgaard; Jens Pedersens Hus (Matr. Nr. 21 b), som fik Jorden imellem Skivevejen og Nr. 28's Toft tilligemed Lerpøtgaards og Kirkegaards Kaalhaver. De to Kaalhaver og Toften, 11030 + 6880 Kv.-Alen, ialt knap 1¹/₂ Td. Land laa i 1819 under Pastor Friisenbergs Kirkebol, endnu 1856 ejede J. Chr. Halkjær paa Kirkebol Jorden, 1884 ejede Smed Hans Larsen en Del deraf, 1896 fik Kr. Resen Hovedparten, men baade 21 c, 21 g, 21 h og 21 k har oprindelig tilhørt Jens Pedersens Parcel 1793.

Saafermt yi frelst er kommen over denne dybe Kløft i Byens Historie, Udskiftningen af det gamle Fællesskab, Udflytningen af den gamle By, og har kunnet følge Gaarden igennem dette revolutionerende Tidsrum, saa gælder det blot for os, om at holde nøje Rede paa de Ejendomshandeler, der sker imellem Udskiftningen og den nye Matrikulering; for har vi først faaet de nye Matrikelsnumre hæftet paa Parcelerne, saa er det ingen Sag at følge deres Vandring fra Ejer til Ejer. De vil da ved deres Matrikelsnummer af sig selv røbe hvilken Gaard de tilhørte, da Matrikuleringen blev foretaget. Til de mindste Enkeltheder nøjagtig Besked om Ejendommene faar vi altsaa i U. F. 1798 og paa den anden Side i *Beskrivelsesprotokollerne* ell. *Sogneprotokollerne* i Matrikelsarkivet fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede (Fly 1819); men i det mellemliggende Tidsrum maa vi holde skarpt Udkig i Skøde- og Panteprotokollerne (Landsarkivet) med Parcellernes Vandringer fra Gaard til Gaard.¹⁾

Den nye Matrikulering begyndte noget ind i det 19. Aarhundrede. Her vil det altid lønne sig først at forlange „Arbejdsjournalen“ i Matrikelsarkivet, og af denne fremgaar det da, at Arbejdet begyndte i Maj 1815 med Dommerby Sogn, og var ledet af Landinspektør Offersen og sluttede med Frederiks i

1) Se om Specifikationen 1804 Side 67.

November 1815. Fly Bykort blev udlaant fra Lodsjerne og afkopieret af Seminarist Hauberg; denne Kopi findes endnu i Matr.-Arkivet som Originalkort Nr. 1. Derefter fulgte Boniteringen af Fjends Herred, paabegyndt Maj 1818 af Landinsp. G. Wesenberg, og afsluttet Oktober 1818 af Landinsp. Offersen. Dette Arbejde beskrives i Beskrivelsesprotokollen ell. Sogneprotokollen 1819, som indeholder følgende Oplysninger: Nyt Matr. Nr., Ejers ell. Brugers Navn, Gl. Hartkorn efter Matr. 1688, Nyt Hartkorn, Beskrivelse af Parcellernes Beliggenhed, de boniterede Stykker, Taksationsstykkerne, er nævnt ved Bogstaver indenfor hver Ejendom, a—ø, 2 a—2 ø, og afsat med samme Bogstav paa Kortet 1815. Hvert Stykkes Areal er angivet i Kvadratalen, hver Ejendoms samlede Areal er angivet i Kvadratalen og Tdr. Land.

Ved Hjælp af Henvisninger i Sogneprotokollen fremad til Forandringsprotokollerne (F. P.), U. J. (Udstykningsjournalerne), L. C. J. (Landvæsenskollegiejournaler) o. a. senere Kilder, er det muligt at følge Forandringerne med de i Sogneprotokollen nævnte Parceller helt ned til Nutiden; alle disse Kilder findes i Matrikelsarkivet.

God Nytte ved Knyttelse af Forbindelsen bagud vil man have af to Serier Hartkorns-Ekstrakter fra hele Landet i Matrikelsarkivet. Den ældste „Ældste Hartkorns Extract“ (Fjends Herred i Nr. 23) er udateret, indeholder gammelt og nyt Hartkorn, foruden Bemærkninger om Gaardens Navn o. lign. Gaardbrugernes Navne i denne Kilde stemmer til de mindste Ænkeltheder (endogsaa Skrivefejl) med Listen i Sogneprotokollen. Man maa vel da antage, at de begge er forfattet umiddelbart efter Matrikuleringen 1815, eller — saafremt ikke det nye Hartkorn er senere tilføjet — umiddelbart efter Boniteringen 1819. De gamle Bru-

gernavne er dog overstreget og erstattet med senere. Den anden Serie Hartkornsekstrakter, „Hartkorns Extract for Fiends Herred, 23“ er udfærdiget i Følge Plakat af $\frac{21}{6}$ 1840 af Matrikels-Komiteen, for at henligge paa Amtsstuen til almindeligt Eftersyn, og underskrevet $\frac{6}{8}$ 1841.

Herefter følger en Prøvematrikel, der kan lades ude af Betragtning, og endelig kommer saa „den nye Matrikel“ (Fjænds Herred i M 82 A), underskrevet $\frac{31}{12}$ 1843. Denne indeholder følgende Oplysninger om Ejendommene: 1) Nyt Matr.-Nr. 2) Ejerens Navn 3) Brugers Navn 4) Gl. Matr. Hartkorn 5) Gammelskattens Beløb 6) Ny Matr. Hartkorn 7) Skovskyld 8) Bemærkninger, f. Eks. Gaardnavne og Henvisninger til senere skete Forandringer. Til denne Matrikel (82 A) slutter sig en Forandringsprotokol (82 B), der fortsættes i følgende (82 C ff.), foruden de løbende Forandringsprotokoller (F. P. 1 ff.), der meddeler alle Udstyknin-ger, Magelæg o. a. Forandringer med Parcellerne.

Tilslidst vil det altid lønne sig, fra Sogneraadet at anskaffe sig en Liste over de forskellige Parceller og deres nuværende Brugere (i Skatteligningsprotokoller o. lign. Steder vil man let kunne finde en). En saadan Liste haves for Fly Sogn 1916.

Man ser da, at der fra Matrikelen 1688 gaar en Forbindelseslinje over Hoverireglementerne 1770, Hartkornspecifikation 1778, derfra til Hartkornsspecifikation 1791, gennem Udskiftningsforretningen (1798 Fly), Specifikationen 1804 (se S. 67) til Sogneprotokol og Ældste Hartkornsekstrakt 1819, Amtsstuens Hartkornsekstrakt 1841, Matrikelen 1844, Forandringsprotokollerne, lige ned til Nutidens Matrikelslister, hvori det ved Hjælp af Hartkornet vil være muligt at følge Byens Ejendomme.

En anden Række, der især er vigtig for Personalhistorien, gaar fra Folketællingen 1787 (over Mandtal 1789) til Folketællingerne 1801 og 1834, 1840 og 1845 (den sidste med Opgivelse af Fødesogn) stadig suppleret ved Hjælp af Kirkebøgen.

De ovennævnte Kilder vil kunne benyttes m. H. t. en hvilkenksomhelst Egn i Landet. Vanskeligst at knytte, er Forbindelsen imellem Matrikelen 1688 og Hoverireglementerne 1770 ell. Hartkornsspecifikation-
nen 1778. Her maa som oftest baade Kirkebøger, Fæste- og Skifteprotokoller, Skøde- og Pantebøger, Rytter-Jordebøger o. lign. kaldes til Hjælp. En Støtte er det at vide, at *Summen* af Hartkornet i en By er uforandret i Tidsrummet 1688—1844, saaledes at det blot gælder om at udfinde hvilke *Forskydninger* og *Delinger* indenfor Hartkornets Sum der er foregaaet.

Lad os f. Eks. sammenstille Hartkornslisterne i Matrikelen 1688 og i Hartkornsspecifikationen 1778.

1688.

Ryttergods.

1. Ville Jensen.....	6-0-3-2
2. Jens Nielsen Møller.....	) 10-4-3-2
og Jac. Pedersen.....	
3. Chr. Svendsen.....	) 6-0-0-2
og Jeppe Jensen.....	
4. Peder Nielsen.....	) 7-6-3-1
og Jac. Christensen.....	
5. Ib Sørensen.....	5-3-2-2

Hald Slot.

6. Povl Chr. Mørch.....	5-2-2-1
7. Jens Simonsen.....	5-2-2-2
8. Niels Madsen.....	4-4-2-2
9. N. P. Kirkegaard ¹⁾	5-5-3-0
10. Povl Nielsen ²⁾	) 10-1-1-0
og Chr. Christensen.....	

¹⁾ Annexgaard.

²⁾ Selvejere af Bondeskylden.

11. Jens Madsen ²⁾ .....)	5 - 6 - 1 - 1
og Povl Mørch.....)	

Estvadgaard.

12. Niels Pedersen.....)	10 - 4 - 0 - 0
og Jens Madsen.....)	
13. Th. Olesen.....	4 - 5 - 1 - 2
14. Chr. Bødker.....	3 - 7 - 2 - 0
15. Chr. Nielsen.....)	6 - 6 - 2 - 2
og Peder Jensen.....)	

Landting.

16. Niels P. Tastum.....	4 - 1 - 0 - 1
--------------------------	---------------

Jens Madsen Herredsfoged.

17. Chr. Sørensen Østergaard	5 - 2 - 3 - 1
------------------------------	---------------

Kirken.

18. Hr. Anders.....	2 - 2 - 3 - 2
---------------------	---------------

Husmænd.

1. Chr. Strangesen.....	0 - 2 - 0 - 2
2. Chr. Thomsen.....	0 - 0 - 1 - 1

---

 110 - 6 - 2 - 2
1778—79.**Estvad Kloster.**

Jens Christian.....	5 - 3 - 2 - 2
Ville Nielsen.....	4 - 0 - 0 - 2
Ole Espersen.....	4 - 7 - 1 - 2
Søren Jensen.....	4 - 7 - 1 - 2
Jens Poder.....	4 - 1 - 0 - 1
Chr. Christensen.....	6 - 0 - 3 - 2
Chr. Simonsen.....	5 - 0 - 2 - 1 $\frac{1}{2}$
Jens Pedersen.....	5 - 0 - 2 - 1 $\frac{1}{2}$

Hald.

Niels Jensen.....	5 - 2 - 1 - 2 $\frac{1}{2}$
Jac. Pedersen.....	5 - 2 - 1 - 2 $\frac{1}{2}$

Lundgaard.

1. Mads Nielsen Raunsberg	0 - 2 - 0 - 2
8. P. Christensen Vestergaard	4 - 4 - 2 - 2

12. Mads Villesen	)	10-4-0-0
og Chr. Mogensen		
13. Ole Thomsen		4-5-1-2
14. Ole Skrædder		3-7-2-0
15. Jens Knudsen		6-6-2-2
17. Jac. Jensen		2-3-2-1 ^{3,64}
Resten tilhører Jens Jensen Feldingberg i Trevad Mølle.		

Koustrupgaard.

6. Chr. Madsen	5-2-2-2
--------------------------	---------

Trevad Mølle.

11. Peder Pedersen	5-6-1-1
Jac. Jensen	2-7-0-2 ^{55,64}
Th. Christensen Mørch	5-5-3-0
J. Christensen Tambour	0-0-1-1

Else Kirstine Friis, sal. Hr. Bredsdorffs.

18.	2-2-3-2
-------------	---------

Forv. Laurberg paa Estvad Kloster.

Jac. Knudsen Smed	1-2-2-2
-----------------------------	---------

Chr. Olesen Drebak i Fly.

Forrige Beboer af 4 Tdr.

Hartk. var Chr. Degn;

dette Hartk. er delt:

Mad. Steenstrup	1-0-0-0
Jac. P. Bjerregaard	1-0-0-0
Chr. J. Brøndum	0-4-0-0
P. C. Vestergaard	0-4-0-0
N. Espersen	0-4-0-0
Mads N. Murmester	0-4-0-0

Hartkornets Sum stemmer godt i begge Lister. Vi kan nu først udskille de Gaarde i 1778, som udtrykkelig er betegnet ved Matrikelsnummer, Lundgaards Gaarde 8, 12, 13, 14, 15, en Del af 17 og Nr. 1, som

i Følge sit Hartkorn maa være *Hus* Nr. 1 i Matrikel-
 len (Kringeltoft), dernæst Nr. 18 Kirkebol, der bebo-
 edes af Præstens Enke, Nr. 6 der laa til Koustrup (i
 Mønsted) og havde faaet 1 Album mere i Hartkorn,
 Nr. 11 til Trevad Mølle. Af de tiloversblevne vil da
 Halds 2 Gaarde genkendes som Nr. 2, idet Summen
 af deres Hartkorn er 10 - 4 - 3 - 2; Th. Mørch vil paa
 Hartkornet kunne genkendes som Nr. 9, Jens Tam-
 bour som Hus Nr. 2. Af Estvadgaards 8 Gaarde gen-
 kendes Jens Christian som Nr. 5, Jens Poder som Nr.
 16, Chr. Christensen som Nr. 1, Summen af Chr.
 Simonsen og Jens Pedersen er Nr. 10. Ser vi paa
 Jacob Smed 1 - 2 - 2 - 2 + den Gaard, som tidligere
 beboedes af Chr. Degn 4 - 0 - 0 - 0, da udgør de Nr.
 7: 5 - 2° - 2 - 2. Tilbage bliver da 3 af Estvadgaards
 Gaarde; Ville Nielsen raader over samme Hartkorn
 som Nr. 3 ÷ 2 Tdr., og naar man lægger disse 2
 Tdr. til Nr. 4: 7 - 6 - 3 - 1, saa faar man 9 - 6 - 3 - 1,
 hvoraf det halve atter er 4 - 7 - 1 - 2; altsaa Ole Esper-
 sens og Søren Jensens Gaarde har i Fællesskab paa
 et eller andet Tidspunkt faaet ialt 2 Tdr. Hartkorn
 fra Gl. Nr. 3.

Hvorledes dette i Enkeltheder er gaaet til, kan vi
 se af Hartkornlisten for Estvadgaards Gods i Amts-
 stuearkivet 1758:

Flye.

Morten Pedersen	5 - 3 - 2 - 2	Østergaard
Chr. Poulsen ...	4 - 0 - 0 - 2	Kudal
Lars Pedersen ..	3 - 7 - 1 - 2	Vinggaard
Item Hus-Jord..	1 - 0 - 0 - 2	tidl. fra Kudal
Søren Jensen....	3 - 7 - 1 - 2	Haugaard
Niels Christensen	4 - 1 - 0 - 1	Hørmedled
Chr. Christensen.	6 - 0 - 3 - 2	Toftegaard
Chr. Olesen	5 - 0 - 2 - 1	Svalegaard
Esper Olesen....	5 - 0 - 2 - 1	Øster Svalegaard
Søren Skrædder .	1 - 0 - 0 - 0	tidl. fra Kudal

Der er taget 2 Tdr. Hartk. fra Kudal, hvoraf Søren Skrædders Hus er oprettet, af disse 2 Tdr., har Vinggaard faaet den ene allerede før 1758, mens Haugegaard da endnu ikke har faaet den anden, saaledes som den har det i 1778.

Hermed turde det være tilstrækkelig tydeligt demonstreret, hvorledes Hartkornslister bedst kan behandles; og naar man nu gennem de ovenfor nævnte Kilder naaer ned til Ældste Hartkornsekstrakt, og ved Hjælp af de deri nævnte Matrikelsnumre, der er de samme som gælder endnu, er blevet klar over hvilke af de nuværende Gaarde der svarer til de ældre, saa har man samtidig slaaet Bro fra Matrikelen 1844 til Matrikelen 1688, og derigennem faaet Evnen til at følge den enkelte nuværende Gaard tilbage til sit Ud spring i 1688, hvorfra vi atter — som ovenfor viist — kan føre de fleste Gaarde i Landet tilbage til ca. 1600.

For nogle Dage siden (Okt. 1921) fandt jeg i Matr. Arkivet en ny og hidtil af alle upaaagtet Kilde, der omfatter hele Landet, og giver fortrinlig Oplysning om det nye Landbrug kort efter Udskiftningen. Pakkerne hedder „*Beretning til Matrikelen om Jordbrugere 1805*“, og har været Bilag til M. J. 1805 (Fjends Herred til Journal Nr. 167). Pakkerne omfatter 1) Indsendte Beretninger fra alle Godsejere. 2) Indsendte Protokoller fra Amtsstuerne over alt Selvejer- og Strøgods ved Aaret 1804's Udgang. 3) Protokoller over Selvejer- og Strøgods ved Amtsstuen efter Rentekamrets Ordre af 18⁷/₁₂ og 29⁷/₁₂ 1804, forfattet efter det med Ordren fulgte Skema. Heri gives Oplysninger om Dyrkningsmaade, Udskiftning, Jordens Bonitet, statistiske Oplysninger, Gl. Hartkorn m. m. m. — en fortrinlig Kilde. 4) Ekstrakter af alt det foregaaende, ordnet herredsvis, altsaa en Slags Herredsmatrikel 1804. Denne Kilde vil være fortræffelig til at bygge Bro imellem Hartkornslisterne 1789—91 og Matrikelen 1844, foruden, at den for Personalhistorien supplerer Folketællingen 1801.

(Fortsættes.)

Vroue By omkring 1840.

Ved Jens Clausen.

Lige saa vel som det er lærerigt at se et Lands Historie fra oven, se Regeringens Indgriben og Virkningerne deraf, lige saa vel er det lærerigt og for en Historiker nødvendigt at se Historien fra neden, se hvordan Landet i et givet kort Tidsrum ligger. Det opnaas ved at tage et historisk Tværsnit. Men skal der f. Eks. som her gives et Tværsnit af en Landsbys Historie omkring 1840, viser sig let med det samme flere Vanskeligheder. Tiden ligger for langt tilbage til, at Folk kan huske videre derom, og for langt fremme til, at alt Arkivmateriale har nedfældet sig, hvor det skal: i de offentlige Arkiver. Vil man saaledes for Vroue Bys Vedkommende undersøge, hvor meget de enkelte Bymænd omkring 1840 maatte af med i Kongetiende og Præstetiende, viser det sig, at der hverken paa Landsarkivet i Viborg eller i Pastorsarkivet i Vroue kan faas Oplysninger derom. Kongetiendebeløbene kan *maaske* findes paa Amtskontoret. Men en Fortegnelse over Præstetiendebeløbene for Vroue omkring 1840 er antagelig gaaet tabt. I Pastorsarkivet i Vroue er der flere Huller. Og en Skoleprotokol for Vroue i det her behandlede Tidsrum synes heller ikke at eksistere. I det hele taget mangler flere Ting af Værdi for Oplysning om Tilstande i Vroue omkring 1840.

Skildringen her skal nærmest gaa ud paa at vise — dog kun i korte Træk — hvordan der saa ud i Vroue særlig i Aaret 1840, altsaa paa en Tid, da de uheldige Virkninger af Napoleonskrigene, de daarlige Tider især i 1820'erne, var overvundne og en økonomisk set sikrere Tid var begyndt, og paa en Tid, der laa umiddelbart førend Bøndernes politiske Opsving bl. a. ved Virkningerne af Loven om Sogneforstanderskaber 1841 og — for Vroueboernes Vedkommende — af den ny Matrikels Ikrafttræden 1844 tog Fart mod det formelt foreløbige Kulminationspunkt ved Indførelsen af Grundloven af 5. Juni 1849.

Men mange Ting, som gamle Mennesker kunde fortælle meget om, og som vilde være paa Plads i Skildringen her, har jeg maattet ladet ligge. Jeg har kun ønsket at medtage det, der af Arkivalierne kunde dokumenteres eller i det hele gøres indlysende sandsynligt. Enkelte Ting, særlig illustrerende Træk med Hensyn til Enkeltpersoner, bygger dog delvis kun paa mundtlig Overlevering.

At bebyrde Skildringen med mange Henvisninger for Enkeltheder har jeg anset for unødvendigt, da det for det meste af Skildringen vil fremgaa, hvorfra Oplysningerne er hentet. Ved de enkelte Henvisninger, der findes, vil for Arkivmaterialers Vedkommende være vedføjet et Bogstav, der angiver, hvor Materialet findes. R. betegner Rigsarkivet, L., Landsarkivet i Viborg, B., Bispearkivet i Viborg, P., Pastoratsarkivet i Vroue, S., Sogneraadsarkivet i Vroue og M., Matrikelarkivet. Findes intet Bogstav tilføjet, er Arkivalierne i privat Besiddelse.

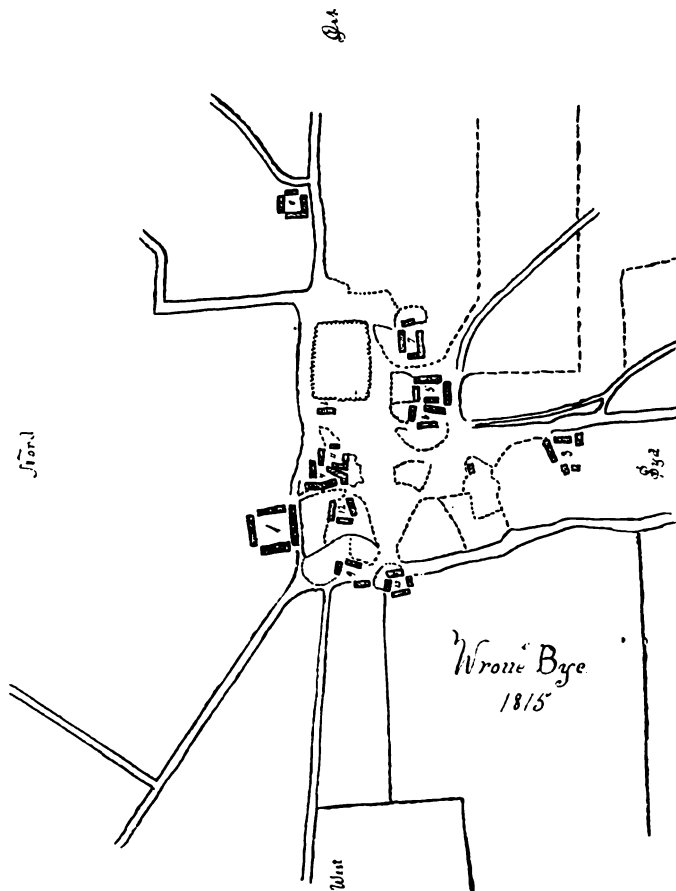
Paa Vroue Mark laa omkring 1840 — foruden Fatighuset paa Bjerget — et Par Huse, af hvilke det ene var „Rolighed“, som tilhørte Peder Henriksen, medens det andet 1840 købtes af Smeden Hans Jør-

gensen. Selve Vroue By bestod omkring 1840 af 11 Gaarde foruden Kirken og Skolen og saa to Huse, af hvilke det ene, Fattighuset, dog først byggedes 1840. Fra 1793 findes et Kort over Vroue; det er korrigeret 1815 og gengives her i denne ændrede Skikkelse hvoraf Gaardenes Beliggenhed paa dette Tidspunkt ses. De Tal, der er opført for hver Gaard, er Matrikelnumrene, som de fastsattes mellem 1815 og 1819.

- Nr. 1 er Præstegaarden
- Nr. 2 - Skolen
- Nr. 3 - Søndergaard
- Nr. 4 - Bovdigaard
- Nr. 5 - Storgaard
- Nr. 6 - Brøndgaard
- Nr. 7 - Østergaard
- Nr. 8 - Toftgaard
- Nr. 9 - Vestergaard
- Nr. 10 - Overgaard
- Nr. 11 - Peder Christensens Gaard (nuv.
Ejer: Laust Ebbesen) og
- Nr. 12 - Kjærgaard

Desuden fandtes i Byen Peder Jensens Hus (Nr. 14) og efter 1840 Fattighuset (Nr. 17). Kortet viser, at Toftgaard allerede før 1815 var flyttet fra dens gamle Plads mellem Bovdigaard og Kjærgaard til dens nuværende, og inden 1840 var ogsaa Søndergaard og vist baade Kjærgaard og Nr. 11, dengang Peder Christensens Gaard, flyttet til deres nuværende Pladser. Kjærgaard fik Plads paa Nederlykke Agre, medens Nr. 11 kom til at ligge paa Stakketagre¹⁾, da den først lige op mod 1840 blev udflyttet. Da P. Christensen overtog den 1836, maatte han i Aftægtskontrakten love at bygge et Aftægts hus, hvis Gaarden

blev flyttet bort fra den egentlige By²). Vroue By maa betragtes som en Langby; mellem Gaardene laa Gadekæret, og de gamle Gaarde laa saadan, at de ikke havde for langt til Vand. Som Regel bestod de

af fire Længer, men dog var det ikke altid saadan. Vestergaard bestod 1840 kun af 3 Længer, af hvilke saa til Gengæld Østerhuset var meget langt, men alle dets tre Længer var ret forfaldne. Først mange Aar

senere, da Ole Jensens Søn havde overtaget Gaarden og giftet sig med Klaus Jensens Datter fra Vridsted og hendes 500 Daler³⁾, blev Gaarden bygget op og samtidig lagt lidt længere mod Vest. Præstegaardens Østerhus var grundmuret, efter at det ved et Lynnedslag, hvorved ogsaa Præstens Svigerinde var dræbt, var afbrændt 1834⁴⁾. Mellem Gaardenes straatækte Længer laa ikke alene Møddingen, men ogsaa Brønden, for saa vidt en saadan fandtes. Vandet droges op ved Hjælp af Vippen, et Apparat, som nu er saa godt som forsvunden paa Egnen. Stuehusene var i Grundsystemet ens. Skifteprotokoller siger os nogenlunde, hvilke Stuer der var i et almindeligt Bondestuehus og ogsaa hvilke Genstande, der var i Stuerne. Som Regel fandtes der en Storstue og en Dagligstue, et Spisekammer, Sovekammer, Køkken og Bryggers. I Storstuen fandtes, hvor alt var i Orden, noget Sengetøj eller Stof til Sengetøj i en jærnbeslaaet Kiste. I Dagligstuen, der baade var Opholdsstue og Spisestue samt — i det mindste for en Del af Husstanden — Soveværelse, fandtes en Del af Husholdningsgenstandene, gerne anbragt paa Hylder eller i et Hængeskab. Af Møblement var der et langt Bord med Bænk og Skammel, et Par Træstole og et Stueur. Husholdningsgenstandene var af Træ, Tin, Kobber eller Jærn. I Almindelighed træffes Tallerkener af Tin, Fade af Tin eller Træ, Gryder og Pander af Jærn og Kedler af Kobber. Saavel Gangklæder som Sengklæder var oftest hjemlavede. I hver Gaard fandtes i det mindste én Rok og tit flere⁵⁾. Karten, Spinden og Strikken udførtes af Gaardens Kvinder, medens Vævningen oftest besørgedes af andre. Til eget Brug alene havde Folk ikke Væv. En Væv var jo et stort Apparat, der tog megen Plads, og desuden var det ikke enhvers Sag at væve. Der fandtes derfor Folk som gav sig

særlig af med det. I 1838 fandtes der i hele Vroue Sogii 9 Væve. Der var dog kun én Væver af Profession^o). De 8 Væve benyttedes af 8 Piger og Koner, der ved at væve for andre tjente noget ekstra til Familiens Forsørgelse. Hos disse kunde saa Folk komme med deres Garn til Vævning og afhente Tøjet, naar det var færdigvævet. Stampningen kunde blive besørget i Sønner Resen eller Staarup Mølle.

Foruden Kvindernes Brygning, Bagning, Lystemning og meget andet havde de et særlig spændende Arbejde, hvori dog Mændene som særlig interesserede tog Del. Det var Brændevinsbrændingen. Ikke blot maatte der megen Omhu til veq Arbejdet, om Brændevinen skulde blive, som den burde, men der maatte ogsaa passes paa, at Øvrigheden ikke skulde overraske Brændevinsbrænderne midt under Arbejdet. For det blev en dyr Historie, selv om der efter 1840 ikke kunde idømmes andre Straffe end Bøder for ulovlig Brænding af Brændevin. Og Toldbetjentene plejede ikke at melde deres Ankomst, naar de var ude at snuse efter Brændevinsbrændere. Omkring 1840 brændte Vrouebønderne Brændevin. Men tilsyneladende har Toldvæsenet ladet dem gøre det nogenlunde uforstyrret, selv om de i Nabobyerne fik Held til at overraske Brændevinsbrændere. I Fly indfandt de sig et Sted sikkert i et meget uheldigt Øjeblik, maaske tilmed i det Øjeblik, da Manden var færdig med at smage paa Drikken; i hvert Fald stængede han Dørene og lod Betjentene smide ud ad Vinduerne, lige saa hurtigt, de prøvede at komme ind^o). Foruden Deltagelse i Brændevinsbrænding havde Mændene andre Indearbejder, f. Eks. Simestrygning, der gik for sig paa Vinteraftnerne. Naar et Stykke Tag skulde lægges, maatte jo først Simerne være i Orden. Af Halm lavedes ogsaa Løbe og forskellige lignende

Genstande, foruden at Mændene dengang kunde lave Reb af Haar eller Hør. Men Mændenes vigtigste Arbejde var naturligvis Udearbejdet med Gaardens egentlige Drift. Dette Arbejde skulde fremskaffe de Ting, der brugtes i Husholdningen eller i hvert Fald det meste af det. Hvad der brugtes i Husholdningerne, faar man et Begreb om ved at undersøge Aftægtskontrakterne fra den Tid. Da Peder Nielsen i Vroue 1836 overdrog sin Gaard (Nr. 11) til sin Svigersøn Peder Christensen, betingede han sig i Aftægt aarlig 4 Tdr. Rug, 1 Td. Byg, 24 Pd. Smør, 16 Pd. tør Ost, 24 Pd. Flæsk, 4 Pd. Talg, 2 Pd. Ister, 4 Snese Æg, $\frac{1}{2}$ Skæppe Salt og 1 Pd. Humle, samt al den Tobak, han havde Brug for, og desuden Græsning til 3 Faar, om Sommeren med Lam til Mikkelsdag, 16 Læs Hedetørv, 1 Læs Skudtørv og 2 forsvarlige Læs Lyng; og — efter at mange forskellige Genstande er nævnet — kommer som en ved de to Tings Sammenstilling morsom Slutning paa Aftægtskontrakten Løftet om hæderlig Begravelse og 10 Potter Brændevin. Brændevinen skulde med. Men 10 Potter fordelt paa et Aar bliver vel kun til en Snaps daglig og tyder derfor ikke paa, at Manden var forfalden, men tværimod paa, at han var en solid Mand. Kun om én Mand i Vroue paa den Tid vides det, at han var lovlig hengiven til Snapsen. Men det ser ud til, at det af de øvrige Vroueboere betragtedes som et uheldigt Forhold, selv om de nok ved deres Gilder undertiden tog sig en Taar over Tørsten. Til Hverdag var de ædruelige, selv om de fik deres reglementerede Snaps.

Efter Aftægtskontrakterne at dømme medgik der til Husholdningen en forholdsvis stor Del af Avlen. Hvor meget der avledes paa hver Gaard, kan vi vel ikke vide bestemt men dog danne os et Skøn over. Fra 1838 har vi nemlig et Overslag over, hvad der af de

forskellige Kornsorter dyrkedes i Vroue Sogn, idet Præsten da efter Befaling indberettede gennem Amtet til Rentekammeret blandt andet, at Vroue Sogns Jorder besaas sædvanlig med

„ingen Hvede

258	Tdr. Rug	der antages at give	4	Fold
107	„ Byg	„ „ „ „	5	„
290	„ Havre	„ „ „ „	4	„
3 ¹ / ₂	„ Boghvede	„ „ „ „	6	„
58	„ Kartoffler	„ „ „ „	10	„

I Overslaget er regnet med „jævn gode Aar“ og ved Fold-Angivelsen siges, at Udsæden er iberegnet.

Ifølge dette Overslag skulde der i hele Vroue Sogn altsaa avles rundt regnet 1000 Tdr. Rug, 500 Tdr. Byg, 1200 Tdr. Havre og 600 Tdr. Kartoffler aarlig. Naar nu Vroue Sogns Hartkorn var knap 120 (nøjagtig 116 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2¹²/₃₅ Alb.)⁸⁾, maatte den gennemsnitlige Avl blive ca. 8¹/₃ Td. Rug + 4¹/₆ Td. Byg + 10 Tdr. Havre + 5 Tdr. Kartoffier aarlig pr. Td. Hartkorn.

Med Hensyn til selve Dyrkningen af Jorden hedder det i Præstens Indberetning: „Af Sognets Jorder ligger aldeles intet mere i Fællesskab“. Udskiftningen var foretaget 1794⁹⁾. Men selve Behandlingen af Jorden var endnu 1840 ret gammeldags. Den Plov, der som Regel benyttedes, var en Slags Hjulplov, delvis af Træ; og med Hensyn til Harvningen havde man den Opfattelse, at det var uheldigt, om Harven gik dybt. Det sædvanlige Sædskifte var: Byg, Rug, Havre, Havre og derefter mindst 4 og indtil 7 Aars Græsmark, saa Jordens Dyrkning var ikke videre intensiv. Avlen forslog dog til den Besætning; der holdtes, men Kreaturer og Heste for ikke at tale om Faarene var ogsaa ude den største Del af Aaret, og desuden bjergedes en Del Lyng. Det er almindeligt,

at der i hver Gaard var mere end ét Lyngjærn. Besætningerne var ikke store. I 1838 opgives deres samlede Størrelse for hele Sognet. Der var da 61 Heste, 10 Plage og Føl, 132 Køer, 61 Stude og Tyre over 3 Aar, 63 Stk. Ungkvæg, 8 Svin og Grise, 734 Faar og Lam (Sommeren 1837: 977) og 16 Bistader. Opgørelsen passer for Begyndelsen af 1838. Om Sommeren var der ikke alene flere Faar og Lam men ogsaa flere Kalve, idet Køerne mest var Foraarskøer. Søger vi at regne ud, hvordan Besætningerne var fordelt over Sognet, kommer vi til det Resultat, at der til hver af Sognets ca. 120 Tdr. Hartkorn svarede en Besætning paa saadan noget som 1 Ko, 1 Stud, 8 Faar og Lam og $\frac{1}{3}$ Hest. Det gamle Fællesskab om en Bytyr var ophørt; men der fandtes dog kun 1 Tyr og 1 Orne i Vroue. De holdtes begge i Overgaard og de betjente mere end Vroue By. Ser vi paa Besætningernes S sammensætning, er det iøjefaldende, ikke blot, at Faarene var i overvejende Antal, men ogsaa at Heste og store Stude (Trækstude) udgør lige saa stort et Antal som Køerne, og undersøger vi Forholdet paa de enkelte Gaarde, kommer vi til samme Resultat. Vælger vi Søndergaard i Vroue, som maatte siges at have en efter Gaardens Størrelse (5 Tdr. 7 Skpr. 0 Fdk. $\frac{5}{6}$ Alb.) almindelig Besætning, ses det, at den Novbr. 1841 havde et stærkt Spand Heste foruden en Plag og en mindre værdifuld Hoppe samt et Par stærke gråabrogede Stude og saa endda 2 Par mindre Stude, medens Resten af Besætningen udgjordes af 5 Køer og 3 Kalve foruden naturligvis en Del Faar (36) og 2 Svin. Aarsagen til det forholdsvis store Hold af Trækdyr var bl. a., at der ikke kunde bestilles saa meget med Datidens Avlsredskaber. Desuden var det store Hold af Stude naturligt derved, at Stude var en vigtig Handelsvare. — Om Somme-

ren gik Kreaturerne løse. Derfor holdt hver Gaardmand i Vroue to Hyrder, Dreng eller Piger, en til at vogte Kreaturerne i Kærene og en til at gaa med Faarene i Heden. Foruden disse Hyrder og Gaardmandsfolkene selv bestod den egentlige Arbejdsstyrke i Vroue Bys 11 Gaarde, naar Gaardmændenes hjemmeverænde voksne Børn medregnes, af 15 Karle og 18 Piger, af hvilke de fire Karle og fire Piger var i Præstegaarden. I flere Gaarde holdtes 2 Piger men kun 1 Karl, og Peder Christensen havde 2 Piger og ingen Karl, men har maaske faaet lidt Hjælp af Aftægtsmanden, der var hans Svigerfar. Gaardmandsfolkene, Præstefolkene iberegnet, og de øvrige voksne udgjorde 55 Personer, og naar Hyrderne ogsaa tages i Betragtning, er det vist ikke for meget at sætte Vroue Bys Arbejdsstyrke paa Byens ca. 46 Tdr. Hartkorn til 4 Mand for hver 3 Tdr. af det da gældende Hartkorn eller lige saa meget som nu, skønt Arbejdstiden dengang var meget længere og knap saa meget Jord var opdyrket. Tilsammen udgjorde Vroueboerne den 1. Februar 1840 17 Familier eller 93 Personer¹⁰⁾ men deri er medregnet P. Henriksen i „Rolighed“ og Smeden Hans Jørgensen, der 1840 havde købt Peder Lidgaards Ejendom paa Vroue Mark. Der var i alt 7 Aftægtsfolk. Og desuden var der de fattigforsørgede, som skal omtales senere.

Gaardejerne i Vroue var alle Selvejere. Fæste fandtes ikke. Jens Chr. Pedersen i Overgaard kaldes dog endnu 1840 Gaardbruger. Men det skyldtes, at hans Far Peder Jensen, der havde været Selvejer, nok lod ham overtage Gaarden, men ikke endelig overdrog ham den lige straks. I 1841 var Jens Chr. Pedersen dog bleven Ejer af Overgaard.

Paa Fællesskabets Tid fandtes en Budfoged der stod under Sognefogden og hvis Bestilling var at til-

sige Folk til fælles Arbejder¹¹). Endnu i 1840 fandtes i Vroue en Budfoged, og Jens Vistisen i Kjær-gaard indehavde Hvervet¹²). Sognefoged var Ole Vistisen i Søndergaard og en af Pastoratets Fattigforstandere var Jens Pedersen i Toftgaard.

Siden Midten af 1820erne havde de elendige Tider bedret sig, og selv om der var daarlige Høstaar 1835—36—37, synes Vroueboerne 1840 at have været ret velstillede. Jens Andersen i Østergaard, der siden 1824 havde skyldt Penge til Conrad Lundsgaard paa Estvadgaard, havde 1839 faaet denne Gæld ud af Verden, og samme Aar fik Peder Jensen, der i det hele synes forholdsvis velhavende, sit Tilgodehavende fra en Mand i Fly. Peder Pedersen i Brøndgaard, var død mod Slutningen af 1839. Han efterlod sig vel en ret stor spredt Gæld men dog ikke mere, end at der blev næsten 1400 Daler til Deling mellem hans Børn; og han havde i mange Aar haft 400 Daler tilgode hos en Slægtning i Feldingbjerg. Niels Laustsen i Bovdigaard havde 1839 bygget et flot Stuehus; og efter Assurancesummen at dømme har ogsaa Overgaard og Storgaard været nybyggede.

I Storgaard boede Peder Laustsen. Han havde som Hestgardist været med i det danske Korps, som Frederik VI efter Freden i Kiel 1814 sendte til Frankrig mod Napoleon og som ganske vist kom for sent til at deltage i Waterloo-Slaget men dog derefter og efter den anden Pariserfred Novbr 1815 kom til at deltage i Besættelsen af Frankrig. Jens Vistisen i Vroue var Soldat i det samme Korps. Og det samme gjaldt Ole Dal (se senere).

Størrelsen paa Vroueboernes Gaarde omkring 1840 ses af Skemaet længere fremme. Det gamle Hartkorn er opført i den Størrelse, der svaredes Skat efter for Aarene 1840—41, det ny Hartkorn stemmer med Hart-

kornet efter den ny Matrikel, der for Vroues Vedkommende udarbejdedes 1841, og som traadte i Kraft 1844. Men med Hensyn til Hartkornet maa bemærkes, at der for flere af Gaardenes Vedkommende er smaa Uoverensstemmelser mellem, hvad Hartkornet angives til de forskellige Steder (Hovedbøger over Skatter, Fattigprotokollen o. s. v.). Forklaringen paa dette Forhold maa søges deri, at i de forskellige Protokoller opføres Hartkornet i den Størrelse som det havde paa en bestemt Tid, men saaledes, at ikke den samme Tid er taget til Udgangspunkt. Det der opføres i Fattigprotokollen for 1840 passer kun for en Tid, der ligger flere Aar før 1840. Tallene for de enkelte Gaardes Hartkorn forandredes stadig ved Handelen med smaa Stykker Gadejord eller Jord (Eng) i Vridsted og Fly Sogne og ved, at ved Aftægtskontrakter gik undertiden en Stump Jord fra Gaarden til Aftægtsmanden. At Forholdet er saaledes, ses ogsaa af, at der paa Vroue Bys gamle Gadejord, stadig er mange Matrikelsnumre. Da Jens Vittrup for faa Aar siden købte et Par Skæpper Land deraf, deraf, viste det sig, at der paa den Stump Jord var ikke mindre end fire Matrikelsnumre.

De enkelte Vroue-Gaardes Værdi omkring 1840 kendes nogenlunde, idet især Skøder og Skifteprotokoller giver os Oplysning derom. Peder Nielsen (Gaard Nr. 11) overdrog 1836 sin Gaard paa 3 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. plus en Parcel i Fly Sogn, 2 Fdk., til sin Svigersøn Peder Christensen for 600 Daler plus Aftægt. Baade Kreaturer, Gaard, Avlsredskaber, Indbo og Udbo fulgte med. Mod Slutningen af 1839 døde Peder Pedersen, Brøndgaard, og hans Hustru Ane Malene Christensdatter. Ved Dødsboavktion solgtes derefter Gaarden, 3 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. 1 Alb. (Bygninger og Jordejendom), den 4. Marts 1840 for 1030 Daler til

den højstbydende, Aftægtsmand Christen Jensen Pøder, Vridsted. Den tilskødedes Chr. Jensens Søn Jens Christian Christensen og kom efter forskellige paa løbne Omkostninger til at staa ham i en lidt højere Pris. Sammen med Beløbet der var indkommet ved Løvsøreavktionen, blev Salgssummen for Gaarden ialt ca. 1800 Daler. Søndergaard, der var noget større, 5 Tdr., 7 Skp., 0 Fdk., $\frac{5}{16}$ Alb., sattes ved Skifteforretning efter Konens Død Novbr. 1841 til ialt lidt over 2000 Daler, hvilket dog sikkert ikke var Gaardens fulde Værdi. Gaard og Jord sattes til 1500 Daler. Og Priserne paa Løvsøregenstande er sat saa langt under de dengang gældende Priser, at de maa være for lave. F. Eks. er Søndergaards 2 Rokke sat til henholdsvis 2 og 3 Mark, medens en Rok, som Fattigvæsenet samme Aar bekostede for Johanne Andersdatter, maatte betales med 2 Daler og 2 Mark¹¹⁾. Det var naturligvis af Interesse for Enkemanden i Søndergaard ikke at faa Priserne sat for højt. Ser vi paa Prisen for P. Christensens Gaard Septbr. 1836, er det værd at lægge Mærke til, at Høsten baade dette Aar og det foregaaende havde været daarlig, at Aftægten var ret rundelig, og at Sælgeren var Købrens Svigerfar, der tilmed foruden den bortgiftede Datter kun havde et Barn til, en Pige paa 10—12 Aar. I det hele kan det vist antages, at Prisen paa en almindelig velholdt Vroue-Gaard med hvad dertil hørte omkring 1840 var ca. 450 Daler pr. Td. Hartkorn, naar den ikke gik over til et Medlem af den tidligere Ejers Familie, og ikke lignende Forhold gjorde sig gældende. Forøvrigt vil Antagelsen blive yderligere sandsynliggjort af det følgende.

I Aarene omkring 1840 var Priserne paa Landbrugsprodukter stigende, og 1840 var et særlig godt Landbrugsaar¹¹⁾. Ved Randersmarkedet i Begyndelsen

af Februar 1839 var Middelprisen for Heste 80—90 Daler. Stude kostede paa Skive Marked den 6. August samme Aar 60—80 Daler Parret, gode Køer 20—30 Daler, men ved Viborgmarkedet i Oktober 1840 kostede jævngode Stude 90—100 Daler pr. Par og derover, medens Heste i Juli samme Aar naaede op til 170 Daler pr. Stk.; og endnu var Priserne stigende indtil Førsommeren 1841, da der indtraadte en Tørkeperiode, saa Markederne ifølge Meldinger fra Altona og Husum blev overfyldte. Ved Toftemarked i Viborg i Septbr. 1841 naaede Studepriserne dog atter op til 100 Daler Parret. Ogsaa Kornpriserne i det samme Tidsrum var stigende. Omkring 1. Juli 1839 var Rugprisen 20—22 Mark pr. Td. og efter en Stigning i Eftersommeren 1840 forarsaget ved Spekulationsindkøb, da den steg til 28—32 Mark pr. Td., var den i Efteraaret 1841 25—27 Mark og sidst i Novbr. det samme Aar 36—39 Mark pr. Td. Bygprisen laa mere fast. Bortset fra en større Stigning sammen med Rugen i 1840 laa den ved Begyndelsen af 1840 og Slutningen af 1841 omkring 16 Mark pr. Td. Kartofler kostede i Vinteren 1839—40 ca. 4 Mark pr. Td. og i Vinteren 1841 ca. 7 Mark pr. Td. Havreprisen laa omkring 10 Mark pr. Td., Uldpriserne noget over 40 sk. pr. Pd. Priserne paa de dengang for Landbruget mindre vigtige Varer, Æg, Flæsk og Smør var langsomt opadgaaende.

Aarene 1835—37 havde været daarlige Høstaar, hvad der havde givet Viborg Stænderforsamling Anledning til at indgive Andragende om, at Bønderne maatte slippe for den paalagte Vejskat til de ny Chaussèarbejder, der var iværksat, Arbejder, der efter „Viborg Samler“ for Juni—Juli 1837 at dømme ogsaa var til stor Misfornøjelse for Vroueboerne, der bl. a. maatte yde Arbejde til Viborg—Holstebro Landevej over Vroue

Hede, hvor Arbejdet begyndtes efter Licitation i Hagebro Kro den 26. Juni 1837. — Høsten 1839 gav en god Byg- og Rugavl, medens Havren var mindre god. 1840 var et regnfuldt Aar. Enkelte Steder tog Rugen Skade af Orme. Høsten blev dog over Middel, men det var vanskeligt at faa Kornet bjerget. Kartoflerne blev daarlige. I 1841 var Forsommeren tør. Først i Slutningen af Juni begyndte det at regne, men vedblev saa dermed i 7 Uger. Det sagdes — dog ikke uimodsagt — at det var fordi Regnen var begyndt paa en Syvsoverdag. Høsten gav med Hensyn til Kærne et godt Udbytte.

Vælger vi 1840 til Undersøgelse og sætter Rug til 4, Byg til 3, Kartofler til 1 Daler og Havre til 10 Mark pr. Td. (se ovenfor) faas ved Sammenligning med det foregaaende Overslag over Avlens Kvantitet (Side 75), at der paa hver Tønde Hartkorn avledes for ca. 65 Daler om Aaret.

Med Hensyn til den aarlige Besætningsforøgelse vides det, at der i hele Vroue Sogn 1837 fødtes — foruden 4 Føl og 8 Grise — 110 Kalve og 206 Lam. Regner vi, at dette var normalt, skulde Besætningsforøgelsen være for hver Td. Hartkorn paa det nærmeste 1 Kalv og 2 Lam aarlig og naar en Kalv et Aar gammel kostede 6 Daler og et Lam 2, maatte Besætningen give foruden Mælk og Smør i det mindste 10 Daler pr. Td. Hartkorn i aarlig Indtægt. Den samlede aarlige Indtægt pr. Td. Hartkorn skal efter disse Beregninger havde været 75 Daler, naar Korn- og Kvægproduktionen lægges sammen. Sættes i Henhold til Priserne, der er omtalt ovenfor, Prisen paa en Ko i 1840 til 20 Daler, en Stud til 40 Daler, en Hest til 80 Daler, Faar og Lam til $1\frac{1}{2}$ Daler Stk., faas ifølge Overslaget over Besætningernes Størrelse pr. Td. Hartkorn (Side 76), at Besætningens

Værdi pr. Td. Hartkorn var ca. 110 Daler. Den samlede Værdi af Avl og Besætning paa en Vroue-Gaard omkring 1840 skulde da være ca. 175 Daler for hver Td. Hartkorn. Og Værdien af Jord og Bygninger med Avlsredskaber og Indbo antages derfor at have været (ca. 450 ÷ ca. 175) Daler = ca. 275 Daler for hver Tønde Hartkorn, hvilket ogsaa viser sig at stemme nogenlunde med de Salgspriser eller Vurderingspriser, som vi for Vroue-Gaardenes Vedkommende kender for Tiden omkring 1840. —

— Det foregaaende vil have vist, at Kornavlén var det vigtigste for Gaardene paa den Tid. En Del af Kornet brugtes i Husholdningen. Men Kornet maatte da først males. Dette skete i Trevad Mølle, der 1838 siges at male 1200 Tdr. Korn aarlig¹⁵⁾, hvilket vil sige at Møllen dengang havde et stort Op-land. Bønderne lod nemlig ikke alt deres Korn male. En Del var Sædekorn, og Vroueboerne solgte en Del af deres Korn paa Torvet i Skive eller Viborg. Siden 1815 havde de haft Lov at sælge det hjemme, men paa Byens Gader eller Vejene udenfor maatte de ikke afhænde deres Produkter. Disse skulde bringes til Torvet. Landprang maatte ikke finde Sted. Men før Bønderne slap ind i Byen med deres Varer, maatte de ved Accisehuset give Konsumtion af en Del af dem, saaledes af de fleste dyriske Produkter samt Byg og Havre. Denne Afgift søgte de ved mange Kneb at undgaa, og Vroueboerne var i den Retning ikke bedre end andre, hvad flere Fortællinger vidner om. —

De Skatter og Afgifter Vroueboerne omkring 1840 maatte af med er det kun delvis muligt at faa oplyste. Statsskatterne gaar det dog let nok med. Den vigtigste Del af Vroueboernes Ydelser af den Slags i den her omhandlede Tid findes i Hovedbøgerne og deres

samlede Beløb for hver Mand i Vroue By 1840 ses af Skemaet neden for. Der var gerne lidt Forskel paa Ydelserne for første og sidste Halvaar, saaledes at de for det sidste var størst. Men ogsaa fra Aar til Aar steg Skatterne langsomt omkring 1840.

Præstegaardens Hartkorn var efter gammel og ny Matrikel henholdsvis 7 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. $\frac{3}{4}$ Alb. og 9 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb. Dens Areal var knap 244 Tdr. Land. Jens Chr. Pedersen ejede baade Matr. Nr. 10 og Matr. Nr. 15. (3 Skp. $1\frac{1}{2}$ Alb.). Her er det samlede Hartkorn opført under Nr. 10.

Undersøger vi de enkelte aarlige Afgifter til Staten saadan som de her er opført, viser det sig at Afgiften var ca. 10 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn. —

— De enkelte Vroueboeres Tiendeydelser er det ikke saa let at faa fat paa. Men ogsaa i den Retning kan dog noget opklares.

Kirke-Korntienden ejedes af Beboerne selv, siden de 1811 havde dannet en Tiendeforening og af Enken Ane Pedersdatter i Feldingbjerg købt Kirken i Vroue med dens Korn- og Kvægtiende, Rettigheder og Byrder for 10,900 Daler at forrente med 4 pCt. p. A. Til Snapsting 1812 skulde $\frac{1}{3}$ af Købesummen udbetales¹⁶⁾.

Af Føl, Lam, Kalve, Kid og Bisværme, Smaaredsel m. m. skulde svares Afgift. Men inden 1840 var Kvægtienden gaet ind under Korntienden. Konge-Korntienden af 1837 var for hele Sognets Vedkommende godt 297 Daler og Præstetienden for det samme Aar godt 334 Daler¹⁷⁾. Naar nu hele Sognet havde godt 108 Tdr. upriviligeret Hartkorn, bliver Ydelserne for hver Td. af dette rundt regnet 3 Daler i Kongetiende og 3 Daler i Præstetiende. En Del af Præstetienden ydedes in natura, medens Resten maatte betales med Penge efter hvert Aars Kapitelstakst.

Hartkorn, Statsskatter og Assurancesummer for Vroue 1840.

Beboernes Navne:	Matr. Nr.	Gl. Matrikels Hartkorn.				Statsskatter 1840. Januar-April.		Statsskatter 1840. Juli-Oktbr.		Assurance-sum.	Ny Matrikels Hartkorn.			
		Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb.	Daler	Skilling	Daler	Skilling	Daler	Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb.
Ole Vistisen	3	5	7	0	$\frac{5}{6}$	27	39	27	39	900	6	2	2	$2\frac{1}{4}$
Jens Chr. Petersen.....	10	3	3	1	$2\frac{1}{2}$	16	58	18	23	1150	4	0	2	$\frac{1}{2}$
Jens Vistisen	12	1	5	3	$\frac{1}{2}$	8	49	8	49	500	2	0	3	$1\frac{1}{2}$
Jens Andersen.....	7	3	6	3	$\frac{3}{4}$	18	17	19	78	700	4	3	3	2
Niels Laustsen.....	4	4	7	1	$2\frac{2}{3}$	23	30	25	61	1100	6	1	0	$1\frac{3}{4}$
Peder Laustsen	5	4	2	3	$\frac{2}{3}$	20	59	22	76	1210	5	0	0	0
Jens Chr. Christensen ...	6	3	7	2	1	18	70	20	40	650	4	4	0	$\frac{1}{4}$
Jens Pedersen	8	3	1	2	1	15	27	16	63	700	4	0	0	$2\frac{1}{2}$
Ole Jensen	9	3	1	2	$\frac{3}{4}$	15	23	16	59	590	4	0	0	$\frac{3}{4}$
Peder Christensen	11	3	2	3	0	16	18	17	60	620	4	1	1	1
Peder Jensen.....	14	0	4	0	0	2	31	2	52		0	4	0	$1\frac{3}{4}$

Præstegaardens, Skoleloddens og Lærerens Hartkorn var privilegeret. Til hver Td. gl.
Hartkorn svarede godt 30 Tdr. Land.

— Til Skole- og Fattigvæsen maatte Beboerne ogsaa af med en Del Ydelser. Ifølge Skoleanordningen af 1814 blev der udarbejdet en Skoleplan ogsaa for Vroue 1818. Der fandtes dengang nok en Degnebolig i Vroue, men den var meget indskrænket, og en Skolestue fandtes ikke. Om Vinteren holdtes Skole i Beboernes egne Boliger. Nu skulde der for Vroue Skoledistrikt, Vroue og Børsting By, indrettes en Skolebolig, hvilket dog først skete 1827 efter lange Stridigheder¹⁸⁾. Degnens Løn forhøjedes til 6 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg in natura og desuden 8 Tdr. Byg efter Kapitelstakst, 30 Læs Skudtørv a 24 Snese Læsset, hvoraf dog Halvdelen skulde kunne erstattes med 30 Læs Hedetørv a 12 Snese pr. Læs. Til Gengæld for Forhøjelsen maatte Degnen give Afkald paa de Lysepenge, han hidtil havde nydt, men som nu skulde gaa i Skolekassen. Som Degnens Medhjælper skulde ansættes en Vinterlærer i Sjørup og Børsting By¹⁹⁾. I 1840 var alt til Degnekaldet henhørende gaaet ind under Skolevæsenet. Til Kirkesanger- og Skolelærerembedet hørte da 2 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb. privilegeret Hartkorn, efter den ny Matrikel blev det ialt 2 Skp. 3 Fdk. og $2\frac{3}{4}$ Alb. for Nr. 1 b og 2. Af Præstegaardens Jord var der da overladt Skolelodden 2 Tdr. Land mod en aarlig Afgift af 2 Tdr. Byg, som betaltes af Skoledistriktet. (Se Resolution $\frac{6}{12}$ 1839 og „Ny Collegial-Tidende“ $\frac{6}{9}$ 1845). Læreren maatte uden at svare Afgift deraf have Jord til 2 Køers og 6 Faars Græsning (Kollegialtidende $\frac{21}{3}$ 1840).

Kapitelstaksterne for Viborg Stift var for Aarene	1839	1840	1841
saaledes, at den for Rug var pr. Td. (i Daller og Skilling)	7,22	7,93	10,56
for Byg pr. Td.	5,12	4,83	5,04
og for Havre pr. Td.	3,64	3,35	3,08

Det vil sige, at efter Skoleplanen af 1818 var Degnens Løn 1840 Bolig og Brændsel, Korn for 54 Daler (se Side 82) og knap 39 Daler i Penge, hvortil kom nogle Ofre og desuden Indtægter af Ejendommen. — Udgifterne til Skolevæsenet i Pastoratet var i 1837 meget nær 272 Daler, noget mere end Gennemsnitsudgifterne dertil i de foregaaende 5 Aar, der var godt 252 Daler. For hver Mand i Pastoratet blev det ca. $1\frac{1}{2}$ Daler pr. Td. Hartkorn. Omkring Midten af 1830erne undervistes i Pastoratets 3 Skoler gennemsnitlig 112 Børn aarlig. I Skoleplanen af 1818 var Børneantallet for Vroue Skoledistrikt anslaaet til 39. For 1840 har det vist været noget lignende. Paa Mandtalslisten fra Februar 1840 opføres ganske vist højst 37 skolepligtige Børn, men om Sommeren fandtes muligvis nok saa mange. For Vroue By er kun opført 9 Børn i skolepligtig Alder. Befolkningstallet var i disse Aar i langsom Stigning²⁰). Degnen i Vroue omkring 1840 var den enarmede Christen Hansen. Han var Pædagog af den Tids Støbning; og i den Tids Pædagogik blev Tampen ikke glemt. Degnen i Vroue havde da ogsaa to Tampe, en svær, der hed Rasmus Rødsæg, og en tynd, der hed Feje-Maren, og selv om Degnen ikke var af de værste, hang Tampene dog ikke saa meget stille, at de blev alt for støvede. —

De fattigforsørgede spillede en forholdsvis stor Rolle for Livet i Vroue By. Ifølge Reglement af 5. Juli 1803 skulde hvert Pastorat sørge for sine fattige og bl. a. ogsaa skaffe Husly til dem, naar de ikke selv kunde det.

Efter Klage fra Ebbe Nielsen, der da med Hustru og Barn maatte vandre rundt for at faa Føde og Husly, besluttedes det 1826, da der skulde skaffes ham fast Opholdssted, at bygge „et lidet Fattighus“

„af 4 Fags Størrelse“ i Resen Sogn, i hvilken Anledning Distriktets Beboere paalignedes 1 Mark 2 Sk. pr. Td. Hartk., hvad der indbragte 33 Rbd. 4 Mark 11 Sk. eller noget mere end de 30 Rbd. 4 Mark, som Huset beregnedes at ville koste.

Længe før den Tid laa paa Vroue Bjerg et Fattighus²¹⁾, der benævnedes Rakkerhuset eller Natmandshuset. Det var dog temmelig forfaldent og maatte idelig repareres, saaledes f. Eks. 1822 og 1830, da dets Beboere klagede over Forholdene. I 1835 blev Huset nedrevet og opført „saa godt som fra ny af“, hvad der kostede godt 33 Daler. I Decbr. 1834 havde Jens Andersen i Østergaard paataget sig at vedligeholde Huset, men det varede dog ikke længe, før Fattigkommissionen igen maatte tage sig af Sagen. Da Ole Jensen Jyde, der i Vroue blev kaldt Ole Dal, og hans Kone Johanne Andersdatter i 1838 fra Ramsøe-Thune Herreder blev sendt til Vroue for at forsørges af Fattigvæsenet der, da Manden var født i Kongenshus i Resen Sogn, var Huset paa Bjerget ikke i beboelig Stand; men Husly skulde skaffes, og det fik saa Ole Dal og Johanne i Peder Jensen Overgaards Hus paa Vroue Gade. Og i Fattigprotokollen hedder det derefter: „Imidlertid maatte Huset paa Vroue Bjerg, hvori der allerede var indrettet to Kamre, istandsættes, da det i flere Henseender ved Dør, Loft, Kakkelovn, Vægge, Vinduer, Sengesteder o. s. v. trænger meget til Eftersyn, og dette maatte snarest muligt ske. Vejen op til Bjerget, der især paa tre Steder var ufremkommelig, maatte ved Sognefogdens Foranstaltning istandsættes“. Der blev dog ikke noget ud af denne Reparation; thi den 13. Juni 1839 noteredes i Protokollen, at Fattighuset „trænger til Reparation og denne maatte ufortøvet iværksættes med Klining, Vinduernes Istandsættelse og maatte i hvert

af de to Værelser anrettes en Kakkelovn istedenfor den ene Stenkakkelovn som nu staar i Skillerummet“. Endelig besluttedes det at flytte Fattighuset til Vroue By. Ved et ekstraordinært Fattigkommissionsmøde i Vroue Skole i Maj 1840 i Anledning af flere fattiges forandrede Opholdssted, skulde der skaffes Opholdssted til den syge Ane Madsdatter. Men da Fattighusene baade i Vroue og Resen var forfaldne, forhandlede man om en ny Plan, og af disse Forhandlinger fremgaar det endnu engang, hvor elendigt Fattighuset paa Bjerget var. Det hedder i Protokollen: „Det syntes hensigtsmæssigt, at Vroue Sogns Fattighus, der hidtil har været beliggende paa det saakaldte Vroue Bjerg, blev flyttet bort derfra . . . . En meget besværlig Vej, især om Vinteren, fører derop og det har staaet øde og ubeboet siden 1835, da det ombyggedes, efterdi de, som deri skulde have Ophold, hvert Aar paany erklærede, at de ikke turde opholde sig der. Det var allerede meget forfaldent. Vinduerne var i sidste Vinter bortstjaalne. Hele Fattigdistriktet med Undtagelse af faa af Vroue By paastaar, at det bør flyttes fra sit Sted — hvilket da ogsaa vedtoges“. Da nu Vroueboerne paastod, at Ole Dal som født i Kongenshus var hjemmehørende i Resen Sogn og derfor maatte bo der, og da Resen Fattighus ogsaa var forfaldent, maatte dette repareres og udvides eller ogsaa erstattes med et nyt. Det sidste besluttedes og 1840 byggedes da ny Fattighuse baade i Vroue og Resen Byer. Ved Fattigkommissionsmøde den 3. December 1840 fremlagde Pastor Schiødtte Regnskab over Udgifterne ved Opførelsen af Fattighusene. Huset i Vroue havde kostet godt 22 Daler, medens det i Resen kostede 68 Daler og 3 Mark, hvilke to Summer paa-lignedes Beboerne. De citerede Uddrag af Fattigprotokollen tyder paa, at de officielt grundige Reparationer

af Fattighuset ikke har været alt for grundige. Men ganske vist var dets Beboere heller ikke af de heldigste Elementer. Det hændte, at Rakkerne af Fattigvæsenet modtog noget, som de trængte til, men som de saa ganske kort efter solgte for Brændevin, hvorefter de igen henvendte sig til Fattigvæsenet; og det er sandsynligt, at det var vanskeligt at holde det Hus i Orden, hvori de skulde bo, hvilket tillige med den Omstændighed, at Rakkerne sjældent var hjemme, kan forklare den aabenbart ikke store Iver hos Fattigkommissionens Medlemmer efter at faa Huset i Stand. Og noget i selve Fattigprotokollen kunde tyde paa, at Beslutningen om at flytte Huset fra Bjerget til Byen kun vanskeligt blev vedtaget. Det at samtlige Fattigforstandere ved det sidste Møde i 1840 nedlagde deres Hverv peger maaske ikke, men dog muligvis i samme Retning.

— De Mennesker, der hørte under Vroue---Resen Sognes Fattigvæsen var efter Reglementet delt i 3 Klasser. Tilsammen udgjorde de i 1840 13 Personer, af hvilke de to boede i Resen, de 11 i Vroue.

At Vroue var saa velforsynet med Fattiglemmer, kunde det takke Rakkerne for. Paa Bjerget havde indtil 1825 den gamle Jørgen Rakker boet. Han var som Herredsrakker at ligne ved en Embedsmand, selv om hans Bestilling ikke var særlig agtet, idet den gik ud paa at udføre det saakaldte Natmandsarbejde, som hæderlige Folk helst holdt sig fra. Denne Jørgen Rakker havde en talrig Familie med mange Forbindelser, og Vroue-Resen Fattigdistrikt fik da Lov til at være Forsørger for en Del af Jørgens Efterkommere i flere Led, foruden at især Vroueboerne fik det ikke særlig behagelige Naboskab af Rakkerfamilien paa Bjerget. At nogle af Vroueboerne i 1840 ikke ønskede Fattighuset flyttet til Vroue By, skyldes sikkert tildels deres Kendskab til Rakkerne, hvis Mand-

folk de undertiden kaldte Hanrakkere, noget som jo ikke tyder paa overdreven Agtelse for disse Rakkere. Det tyder nærmest paa, at Rakkerne sidestilledes med Dyr.

Jørgen Rakkers Enke var Ingeborg, hvis Alder ingen kendte. I 1825 siges hun at være 52 Aar. Men i 1840 var hun efter Mandtalslisten at dømme naaet til en Alder af 73 Aar, medens Præsten da siger, at hun var over 60. For Resten var heller ingen klar over, hvor gammel hendes Mand havde været. I Fattigprotokollen skrev Præsten 1825, at Jørgen da var 87 Aar gammel; men da Jørgen det samme Aar døde noterede den samme Præst i Kirkebogen, at Jørgen da var over 90. Blandt de fattige stod Ingeborg opført i første Klasse sammen med sin Søn Abraham. En tilføjjet Anmærkning siger, at hun opførte sig vel, og at baade hun og Sønnen boede i Sognets Fattighus. Det er i Decbr. 1839, det siges, da Planen til de fattiges Forsørgelse blev lagt for 1840; og det er muligt, at det passer for netop dette Tidspunkt. Det er ogsaa Præsten selv, der skriver det i Fattigprotokollen, men ganske vist skriver den samme Præst i den samme Protokol ikke et halvt Aar senere, at netop dette Fattighus havde staaet „øde og ubeboet siden 1835“. Desuden vides det (se ovenfor) at Vinduerne i Vinteren 1839—40 var stjaalne. Derfor har den gamle Kone Ingeborg sikkert ikke boet i Fattighuset til Stadighed. Paa Mandtalslisten er da ogsaa baade Ingeborg og hendes Søn Abraham opført under Husstanden i Østergaard og Abraham udfyldte maaske Pladsen som Tjenestekarl, af hvilke ingen andre paa dette Tidspunkt fandtes i Gaarden. Det er ikke helt usandsynligt, at ogsaa Ingeborg paa denne Tid har haft til Huse i Østergaard. Det var Jens Andersen, der havde paataget sig at vedligeholde Fattighuset mod bl. a. Ret til Affald og forskellige Ting derfra,

og Fattighuset var uden Tvivl ubeboeligt i Vinteren 1839—40.

— De Vroue Rakkere, der var under Fattigvæsenet, var ofte paa Vandring i Landet. Det hænder, at Vroue-Resen Fattigdistrikt faar en glædelig Meddelelse om, at det nu er blevet foreløbig Forsørger for et Barn født i Vendsyssel eller et Barn født i Sønderjylland. Saa har en af Rakkerkvinderne været ude paa Tur. Zidse Jørgensdatter, hvis to smaa Døtre af Fattigvæsenet var sat i Pleje hos P. Henriksen i „Rolighed“, siges 1839 at have vanket om som Beterske i flere Aar uden at have været hjemme. Hendes Søn Jørgen Andreasen, der var født 1827 i Nørre Haubro, var dengang i Tjeneste om Sommeren og forsørget forøvrigt ved Omgang i Distriktet. Da han blev voksen, drev han hende engang af den Gaard, hvor han tjente, og forbød hende for Fremtiden at komme, hvor han var, for hun havde „aldrig gjort ham noget godt“. Jørgen Andreasen udviklede sig i heldig Retning. Da han var Dreng, vilde Bønderne forholdsvis gerne have ham i Tjeneste. Med Tiden blev han flere Gange giftet ind i Bøndernes Kreds. Hans Fætter Jens Frederik Dideriksen (Jens Diderik) giftede sig paa en anden Egn en Gaard til. En Fætter baade til Jørgen og Jens Diderik var Lorentz (født 1823), der var „svag paa Forstanden“. Nogen særlig Begavelse havde der ikke kunnet blive til ham. Hans Far var Andreas Mogpind, saaledes kaldet efter sin Lyst til at muge, og hans Mor var Christiane Pojto.

Rakkerne var dog ikke de eneste fattigforsørgede i Vroue Sogn. I Begyndelsen af 1840 boede i Peder Jensens Hus Ane Madsdatter, en gammel svagelig Pige paa 77 Aar „yderst værdig til den Understøttelse, hun forlanger“, og Johanne Andersdatter, hvis Mand

Ole Dal i 1840 opholdt sig uden for Distriktet, hvorved Fattigvæsenet sparede 6 Skp. Rug og 1 Skp. Byg. Baade han og hans Kone skulde erhverve noget, og desaarsag skaffede Fattigvæsenet Johanne en Rok. Ole Jensen Dal (Wolle Daahl) havde sammen med Peder Laustsen og Jens Vistisen i Vroue været med i det danske Korps til Frankrig 1815. Han var en Kraftkarl og en haard Negl, der satte sig i Respekt og altid vidste at overvinde Vanskelighederne. Soldaterne sagde, at hvor han var med, led de ingen Mangel. I Frankrig skulde en Afdeling danske Soldater indkvarteres paa en Herregaard. Men Ejeren havde laaset Porten og vilde ikke lukke op. De Soldater, der fandt Porten lukket, vidste ikke straks, hvad de skulde gøre, men saa kom Ole Dal til, og han svor, at den Port skulde han nok faa op, og gik saa hen og stak Fingeren i Nøglehullet og aabnede Porten som ingenting. Soldaterne stormede saa ind, og Herremanden fandt det derefter raadeligst at beværte dem godt. Rakkerne i Vroue kunde være ubehagelige nok, men Ole Dal havde de Respekt for. Fornærmede de ham, var han ikke naadig. I det hele taget vilde han lige til det sidste have sin Vilje, og nølede hans Husfæller med at efterkomme han Ønsker, truede han med, at han efter sin Død vilde gaa igen. Skorstenen var ved en Skillemur delt i to Dele forneden, saa der kunde være Fyrsted til hver af de to Lejligheder. Paa denne Skillemur, æ Bollk, vilde Ole Dal efter sin Død sidde og derfra forlange de Ting, som hans Husfæller i hans sidste Levetid havde nægtet ham. Vilde de saa vedblivende nægte ham det, saa skulde han nok straks komme ned fra æ Bollk og kvæle dem. Efter hans Død var hans Kone da ogsaa saa bange, at Vroueboerne i længere Tid maatte holde Vagt hos hende om Natten. — Den Slags Træk fortællendes endnu om Ole

Dal. Men naturligvis er der her saa vel som ved enkelte Oplysninger om Rakkerne kun den mundtlige Overlevering at bygge paa. Da Ole Dal 1838 kom til Vroue, var han 60 Aar, men lige siden sin Ungdom havde han flakket rundt uden at være længe nok paa et Sted til at blive forsørgelsesberettiget der. Vroue-Resen maatte derfor tage imod ham og bygge Fattighus til ham. I nogle Aar boede han i Resen, men fra 1847 og til sin Død 1854 boede han igen i Fattighuset i Vroue By.

De fattigforsørgede skulde saa vidt muligt selv tjene noget. Børnene sattes gerne i Tjeneste snarest muligt. I 1840 skulde ikke blot de 13-aarige Drengene Jørgen og Jens Diderik og den 17-aarige Lorenz som sædvanlig sættes i Tjeneste, men ogsaa Zidsels Datter Else, der i Foraaret 1840 omtrent var 9 Aar gammel. Det var Mening, hun skulde være Faarehyrde, „om nogen for en billig Betaling vilde modtage hende“. Derved vilde Fattigvæsenet spare nogle Penge. Den Tid af Aaret, da Fattigbørnene ikke var i Tjeneste d. v. s. om Vinteren, skulde de gaa paa Omgang i Distriktet for at faa Føden. Det var ingen misundelsesværdig Stilling. De, der gik paa Omgang, blev paa sine Steder daarligt behandlet. Det hændte, at Pastor Sciødte, der jo var Fattigkommissionens Formand, fandt det nødvendigt at gaa et eller andet Sted hen, hvor der samme Dag eller Dagen efter skulde bespises en fattig, og saa formane Manden og Konen til at behandle den fattige godt. Ogsaa paa anden Maade var de fattiges Stilling ikke god. Jørgen Andreasen havde en Sygdom i Haaret eller vel snarere i Hovedhuden. Han var skurvet, skurr'err. Og luset var han ogsaa, saa Børnene i Skolen nødig vilde sidde sammen med ham. Mens han var syg og laa i en sørgelig Forfatning i Søndergaard, fik Præsten ham

undersøgt og sendt til Viborg Sygehus, hvor han blev underkastet en ublid Kur for Haarsygdommen. De Børn, der var for smaa til at gaa paa Omgang eller sættes i Tjeneste, blev ved Licitation sat i Pleje hos den lavestbydende, Zidsels Smaapiger var sat i Pleje hos P. Henriksen, Rolighed, for 3 Td. Rug. 2 $\frac{1}{2}$ Td. Byg og 8 Daler for Aaret 1840.

Fattigvæsenet styredes af Fattigkommissionen. Ved særlige Lejligheder skulde Politimesteren og den største Lodsejer være til Stede, men ellers bestod Kommissionen kun af Præsten og fire paa 3 Aar valgte Mænd, valgte af den foregaaende Kommission. For hvert Kvartal holdtes et ordinært Møde som Regel kort før Kvartalets Begyndelse. Ved Mødet i Decbr. aflagdes Regnskab og fremsattes en Forsørgelsesplan og en Ligning for det kommende Aar. Møderne holdtes gerne skiftevis hos Kommissionens Medlemmer, der kaldtes Fattigforstandere. Fattigforstandere for Vroue-Resen var i 1840, foruden Præsten, Søren Laustsen, Peder Jensen, Jens Pedersen og Jens Christensen. Den største Lodsejer var en Enke (paa Kjeldbjerggaard). Vel derfor og fordi han var Sognefoged, tilkaldtes ofte til Møderne den næststørste Lodsejer, Ole Vistisen i Søndergaard. Da de fire Fattigforstandere som ovenfor sagt trak sig tilbage, og det ikke kunde nægtes, da de alle havde forestaaet deres Hverv længere end den lovbefalede Tid, valgtes den 3. December 4 andre Mænd fra Distriktet, men ingen fra Vroue By. Naar fattigforsørgede døde, bortsolgtes deres Efterladenskaber, der sjældent kostede særlig meget. En Undtagelse er det, naar Avktionen over den i 1840 døde Ane Madsdatters Ejendele indbragte næsten 42 Daler. Hun var velforsynet med Klæder og Bohave. Nærmere det almindelige, men dog under staar Indtægten ved Salget af Maren Sands Efterladenskaber

1839, der indbragte 1 Daler. Af Indtægter havde Fattigvæsenet flere. Blandt de, der stammede fra Distriktet selv, kan nævnes de Gaver, der som Regel ved Handeler gaves til Fattiggassen, og paa Fattigregnskabet findes paa Indtægtssiden en fast Rubrik for „Gaver ved Huses og Gaardes Salg“. 1840 var denne Indtægt 1 Mark, men Gennemsnittet for de nærmeste Aar var lidt mere. Den vigtigste Indtægt for Fattiggassen var det, som Beboerne udredede. Fattiggassens Udgifter paalignedes Beboerne. En Del af Ydelserne udrededes i Naturalier, der undertiden efter Bekendtgørelse fra Prædikestolen leveredes til en bestemt Tid paa et bestemt Sted, gerne hos en af Fattigforstanderne, hvor der saa samtidig holdtes Fattigkommissionsmøde. De fattige kunde saa ved samme Lejlighed faa det, der var dem tillagt, og Tilgodehavende for at have Børn i Pleje, kunde faas udbetalt. Den eneste voksne, der i 1840 fik fuld Forsørgelse af Fattigvæsenet, var Ingeborg. Efter Fattigforsørgelsesplanen for det nævnte Aar skulde hendes Behov tilfredsstilles med 1 Td. Rug, 1 Td. Byg, 16½ Lispund Brød, 30 Læs Tørv og 3 Daler i Penge, eller med andre Ord ikke saa lidt mindre end en Af-tægtsmands Forbrug (Se Side 74). De øvrige fattige forsørgedes kun delvis. Udgifterne til Fattigvæsenet var i 1840 særlig høje, fordi der da byggedes 2 ny Fattighuse. Men Udgifterne dertil fordeltes paa Beboerne ved en særlig Ligning. I 1830erne synes Afgiften til Fattiggassen at have været ca. 1½ Daler pr. Td. Hartkorn, og dette er ogsaa nær ved at passe for de ordinære Udgifter i 1840. Udgifterne paalignedes ikke blot efter Hartkorn, men ogsaa efter Formue og Lejlighed, og derfor kan det være af nogen Interesse for Vroue Bys Vedkommende at se Ligningen, hvorfor den hidsættes her.

Fattigforsørgelses Ligning for Vroue By 1840.

Beboernes Navne.	Rug		Byg		Brød		Tørv		Penge		
	Skp.	Fdk.	Skp.	Fdk.	L.-Pund	Pund	Læs	Snese	Rbdlr.	Mark	Sk.
Niels Laustsen	1	2	1			10	1	5	2	0	0
Jens Vistisen		2 $\frac{1}{2}$		2		4			0	4	6
Ole Jensen.....	1		1			10	1		1	2	0
Jens Chr. Pedersen	1	1	1			10	1		1	3	14
Jens Chr. Christensen	1	1 $\frac{1}{2}$		3		10	1		1	3	0
Peder Laustsen.....	1	2	1			10	1		1	5	13
Jens Andersen.....	1	1 $\frac{1}{2}$		3		10	1		1	3	3
Ole Vistisen	1	2 $\frac{1}{2}$	1			10	1	5	2	2	6
Jens Pedersen	1	$\frac{1}{2}$		3		10	1		1	2	0
Peder Christensen	1	$\frac{1}{2}$		3		10	1		1	2	5
Pastor Schjødtte	4		2			12			3	0	6
Skolelærer C. Hansen		2		2							

Ydelserne svarer ret nøje til Hartkornet (Side 85), hvilket ganske vist ikke viser, men dog tyder paa, at Vroueboerne 1840 var i Forhold til deres Hartkorn nogenlunde lige velstillede og drev deres Gaarde nogenlunde lige godt. Derved bliver Rigtigheden af de foran foretagne ganske vist summariske Beregninger i hvert Fald ikke mindre sandsynlig.

De ordinære Fattigudgifter i Distriktet 1840 var lidt større end i 1837, da de tilsammen var 264 Daler eller for hver af hele Distriktets 181 Tønder Hartkorn ca. $1\frac{1}{2}$ Daler. Men dertil kommer den private Fattighjælp, Gaver til Tiggerne.

Af andre Udgifter havde Vroueboerne blandt andet Betalingerne til Præsten for de kirkelige Handlinger. Naar Konerne første Gang efter Nedkomst skulde til Kirke, betød det en Udgift lige saa vel som Daab, Konfirmation og Bryllup. Betaling maatte gives for Ligtaler og Attester o. a., og Højtidsoffer maatte erlægges. Hvor meget det var Skik at give vides ikke bestemt, men dog nogenlunde sikkert. Degnen i Vroue gav engang 9 Skilling til de fattige. Denne Sum betegnes: „nogle ham ydede uanstændige Offere“. En anden Gang betænkte Præsten de fattige med 8 Daler og skrev i Protokollen, at det var „tvende Gaardmænds Højtidsoffer“. Regner vi en Vroue Gaard til 4 Tdr. Hartkorn, vilde Højtidsofferet efter dette blive ca. 1 Daler pr. Td. Men det er jo muligt, at de „tvende Gaardmænd“ var fra de største Gaarde i Byen eller Pastoratet. Og det er temmelig sikkert, at Højtidsoffer paa en Daler pr. Td. Hartkorn var rigeligt, selv om Summer under 9 Skilling var „uanstændige Offere“. Af „Ny Collegial-Tidende“ for d. 6. Septbr. 1845 ses det nemlig, at Offer og Accidencer til Præsten i Vroue var ca. 110 Daler aarlig eller med andre Ord knap 4 Mark pr. Td. Hartkorn. Og

saa betegnede dette endda en betydelig Stigning i Forhold til Summen for Aaret 1831. I dette Aar udgjorde Offer og Accidencer 87 Daler. Af Naturalier havde Præsten Krav paa Paaskerenten, der var 13 Ol Æg, og St. Hansrente, der var 11 Lispund Ost og 1 Lispund Smør.

Sammentæller vi de anslaaede Tal for Afgifterne pr. Td. Hartkorn, faar vi, at det bliver ca. 20 Daler pr. Td., og anslaaes som efter Beregningerne foran Indtægten til ca. 75 Daler pr. Td. Hartkorn, bliver Forskellen ca. 55 Daler pr. Td. til Gaardens Drift og Familiens Underhold. Paa en 4-Tdr.s Gaard, der var en almindelig Vroue-Gaard, kunde da i 1840 en Familie leve og faa Gaarden drevet for ca. 220 Daler.

Det er vel tvivlsomt, at alle lige store Gaarde ikke blot i Vroue Sogn, men over hele Pastoratet gav lige stort Udbytte. Blandt andet af den Grund kan de foregaaende Beregninger kun blive tilnærmelsesvis rigtige, men de kan dog være af Betydning, idet de kan give os et Skøn over Tilstandene i Vroue paa den omhandlede Tid, et Skøn, som vi ikke uden lignende Beregninger kunde faa.

— Præsten i Vroue var fra 1832—45 Københavneren Jørgen Carl Schiødte, hvis Far var Urtekræmmer og Oberstløjtnant i det borgerlige Artilleri, som dengang fandtes. Præstens Indtægter er delvis omtalte, og Præstegaarden var den største Gaard i Vroue og tilmed kun med privilegeret Hartkorn, af hvilket Afgifterne var ca. 10 Daler pr. Td. Om Præsten ved vi, at han tog sig med Iver af de fattige, og i det hele var han vist ret højt agtet i Vroue. En Grafolog vilde kalde ham en glad, viljekraftig Mand med Sans for Orden.

Om hvad der ellers spillede en Rolle i Vroue omkring 1840, fortæller Kilderne ikke meget. Men Vroueboerne har antagelig først og fremmest passet deres

Arbejde, deres Kirkegang og deres Gilder, som Skikken var. Hvad der ellers har sat deres Fantasi i stærkere Svingninger, om det har været Peder Henriksens Rejse til Ferslev i Vendsyssel 1840²²⁾ eller Christian VIII's og Kronprins Frederiks Besøg i Viborg og Omegn samme Aar²³⁾ eller maaske helt andre Ting, er ikke let at sige. Den Jordrystelse, som mange jyske Blade meldte om i April 1841, og som sagdes at have været stærk i Skive og Salling, selv om den kun skal have været i to Sekunder, den Jordrystelse har tilsyneladende ikke rystet Vroueboerne.

De „saakaldte gudelige Forsamlinger“ som omkring 1840 ogsaa holdtes rundt om i Jylland, synes ikke at have bragt Uro i Vroue. Og Politik gjorde det vist heller ikke. At der ogsaa i „Viborg Stifts Tidende“ kunde findes Inserater, hvis Kærne var: Bonde! vælg af din Midte! betød sikkert ikke meget i Vroue. De fleste Vroueboere var afskaaret fra at tage aktiv Del i Politik. Der krævedes 4 Tdr. Hartkorn i Selveje for at have Stemmeret. Med Præsten var der i 1840 kun fire Mand i Vroue, der havde Stemmeret, en Ret som dog ikke var saa forfærdelig meget værd. Af de 125 Medlemmer, som Stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg tilsammen skulde udgøre, maatte de 3—4 Vroueboere blandt 26350 andre Bønder og Proprietærer være med til at vælge de 42 ved offentlig Afstemning. I den Kreds, Vroue hørte til, skulde vælges 1 Mand. Men selv om Vroueboernes Deltagelse i Politik ikke kunde være af større Betydning, kunde det dog sammen med deres Deltagelse i Fattigvæsenets Styrelse give dem nogen Interesse for og Skoling i at beskæftige sig med andet end deres egne Gaarde. Den 13. August 1841 kom saa Anordningen om Sogneforstanderskaber, hvorefter de kommunale Anliggender skulde styres af Be-

boerne selv, og da derefter den 1841 for Vroue udarbejdede Matrikel traadte i Kraft 1844, var det vel ikke formelt men dog reelt, en stor Valgretsudvidelse for Vroueboerne som Helhed, idet nu Ejerne af de 10 af Byens 11 Gaarde havde faaet Valgret. Aaret 1840 ligger saaledes ikke blot i en politisk Grytid, men ogsaa lige foran et yderligere Opsving i Bøndernes politiske Liv, et Opsving som mærkedes særlig stærkt i Vroue og ogsaa der virkede forberedende for de Tilstande, der maatte følge med Indførelsen af Junigrundloven 1849.

Henvisninger.

- 1) Kort over Vroue 1793. M.
- 2) Skøde- og Panteprotokol for Fjends—Nørlyng Herreder. L. De i det følgende omtalte Aftægtskontrakter, Skøder, Gældsbeløb og Tilgodehavender findes der.
- 3) Erklæring fra Jens Olesen, dateret 10. December 1854.
- 4) S. V. Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie. De biografiske Data med Hensyn til Pastor Schiødte er taget derfra.
- 5) Skifteprotokol for Fjends—Nørlyng Herreder. L. Oplysninger om Besætning og Løsøre dør.
- 6) Efterretninger om Kreaturholdet i de jyske Amter 1838. R. Derfra er taget de i det følgende anvendte Oplysninger om Korn- og Kvægavl i Vroue Sogn.
- 7) „Viborg Stiftstidende“, Ny Jyllandspost ^{29/1} 1844.
- 8) Hartkorns Ekstrakt for Vroue Sogn. Udfærdiget den 6. August 1841.
- 9) Kort over Vroue By 1793. M.
- 10) Mandtalslisten 1840. R. Ting vedrørende Befolkningstallet og Fordeling der.
- 11) H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, Kbh. 1889 p. 173.
- 12) Hovedbøger over Skatter for Fjends—Nørlyng Herreder. L. Oplysninger om Statsskatter, Assurancesum og det gamle Hartkorn er taget derfra, samt fra Matriklen, Arbejdsjournalen og Sogneprotokollen. M.

- 13) Fattigprotokol for Vroue—Resen Menigheder 1804—52. S. Afsnittet om de fattige og Fattigvæsenet i Vroue er væsentlig bygget derpaa.
- 14) Viborg Torvepriser, samt Høst- og Markedsberetninger er for det meste taget fra „Viborg Samler“ og „Viborg Stifts-Tidende“.
- 15) Efterretninger etc.
- 16) Dokumentmappe vedrørende Tiendeforeningen. B.
- 17) Efterretninger etc. — Udgifter til Skole- og Fattigvæsen samt Børnetallet i 1830erne er ogsaa taget derfra.
- 18) Kirkehistoriske Samlinger. 4. IV.
- 19) Skoleplan for Vroue. Approberet ^{10/}₁₁ 1818. P.
- 20) Kirkebog for Vroue 1813—64. L.
- 21) Kort over Vroue By 1793. M., Fattigprotokol for Vroue — Resen Menigheder. S., F. Dyrhund: Tater- og Natmandsfolk i Danmark. København 1872.
- 22) Fattigprotokol for Vroue—Resen Menigheder. S.
- 23) „Viborg Stifts-Tidende“ for Slutningen af Juli 1840.

Rettelse: Side 73, Linie 8 fra oven: Sønder Resen. Skal være *Høgild*.

Rakkerhuset i Vroue.

Ved *Jeppe Aahjær.*

Da Hr. Jens Clausen i den foregaaende Artikel atter har trukket de Vroue Kjæltringer frem af deres Ubemærkethed*), skal jeg til yderligere Belysning af den Komfort, der fandtes i disse Huse, fremdrage et gammelt Skifte efter en Rakkerkone *Else Catrine Christensdatter*, som var død i „*Bjergehuus*“**) ^{30/11} 1790.

Skiftet meddeler da følgende:

„Udi dette saakaldet Bjergehuus, som for faa Aar siden paa Vroue Byes Mark af ny er opført for Herredets Natmand til Beboelse, fandtes: hendes Mand *Jorgen Nielsen* samt deres *Børn*:

Mette Kirstine, 18 Aar,	
Anne Sophie 16 „	
Mette Marie 10 „	
Christiane 5 „	
Anne Catrine 2 „	

I Stuen var der:

1 liden Fyrbord med aaben Fod og 2 Bænke ved samme	0 Rdl. 0 M. 12 Sk.
1 liden Glas-Pyramide	0 — 0 — 4 —
2 sorte Boutellier (Flasker), hvoraf den ene i Stykker	0 — 0 — 8 —
2 Stk. Fjæl, sat for 2 halve Sen- gesteder	0 — 1 — 0 —

*) Om Vroue og Resen Rakkere se forøvrigt *Skivebogen* for 1918, S. 165—72, og de deri anførte Kilder.

**) *Æ Bjerre* ude paa Vroue Vestermark kaldes i ældre Papirer Ø Bjærg eller endogsaa *Øgbjærg*; det første er nok det rigtige, da Stedet sikkert har været omflydt.

Klæder paa samme:

1 gl. sribet Olmerdugs Hoved- dyne	0 Rdl. 2 M. 0 Sk.
1 dito Hoveddyne	0 — 1 — 8 —
1 Fur Hængeskab, brun anstrø- gen med Laas og Nøgle.....	0 — 1 — 8 —
1 gl. Spade	0 — 0 — 4 —
1 Ildtang	0 — 0 — 2 —
1 gl. Rokke.....	0 — 0 — 4 —

Af den afdødes Klæder fandtes intet; samme berettede Enkemanden at være forbrugt til Børnene.

Ialt 1 Rdl. 2 M. 2 Sk.

Ingen yderligere Indtægt men Udgift saaledes:

Til den afdødes Begravelse var med- gaaet, som Enkemanden fordrede..	4 Rdl. 0 M.
Enkemanden skyldte Niels Thomasen af Vroue	1 — 4 —
og til en anden	— 2 —
	<hr/>
	Ialt 6 — 0 —

Intet at arve.

Enkemanden lovede at betale Gjælden og at forsyne sine Børn med nødtørfdig Klæder og Føde efter sine fattige Vilkaar og Omstændighed, indtil de Brødet selv kan fortjene, uden at de i saa Maader skal komme andre til Byrde, imod at beholde det liden vurderende, Stervboen tilhørende“. — *Peder Friis* paa Lundgaard.

Saadan slap Jørgen Rakker fra det Skifte.

Et lille Trav ud ad de gamle Landeveje.

Jeppé Aakjær.

Tar man et af disse Egenes gamle Kort i Haanden f. Eks. *Videnskabernes Selskabs* fra ca. 1770, vil man for *Hovedvejenes* Vedkommende omtrent finde de samme som i Dag.

Disse gamle Færdselsaarer, der har ført den ene Landsdels Befolkning sammen med den anden lige fra den graa Old, er næsten ligesaa uforandrede i deres Løb som de naturlige Strømme. Ser vi paa Vejen fra Skive til Sallingsund, — der kan opdages en lille Krølle ned over Skraaningerne til Bajlum eller en noget tvungen Sløjfe igjennem Harre By, som vi nu ikke kjendes ved, men Vejen sigter langt, Sigtet er nemlig Mors og Thy, og det har det været alle Dage. En anden ældgammel Vej, der heller ikke er nem at bringe ud af Fatning, er Landevejen fra Holstebro over *Hagebro* til Viborg og videre ad Hobro til; den gik ganske vist i Aarhundrede og vrødt inde i den vilde Lynghede omkring Sejbæk og Vedhoved; men den vidste nok, hvor den vilde hen —, den fandt den rette Vej ind ad Viborg Byport, men den havde Ærinde langt længere henne, helt oppe mod nord i Landet hinsides Rold Skovs blaa disede Højder og løndomsfulde Bregnekløfter.

En gammel Landevej er en sær Ting, en Oldtids-rune skrevet med Kjæmpesving hen over en hel Landsdel. Vidste vi Runens Oprindelse og Betydning, da kjendte vi mere til vort Lands Kulturvilkaar i svundne Tider end vi gjør nu. Jeg formaar ikke at tyde Runen, men jeg vil gjerne la min Finger løbe langs dens Fure og sammenrimpe et Par Fakta, indtil *han* kommer, som kan skrive det Kjæmpeværk: De danske Samfærdselsvejes Historie.

Det var i det reformfrodige 18. Aarh., omkring 1760, at Regjeringen for Alvor tog fat paa at skaffe Landet bedre Veje. Bevægelsen blev dog foreløbig paa Sjælland, men op omkring Aar 1800 kan vi dog spore den ogsaa i disse Egne. Man gik af og til og grov i Bakkerne efter Grus.

„Grusbakker eller Kuler er der ingen af i *Hjerm — Ginding Herreder*“, indberetter Amtmanden (1764). Han tilføjer: . . . „Den største Landevej, der falder, er fra Holstebro til Hagbroe, som ellers kaldes Viborg Vej; samme er saa haard af Naturen og saa bred og slet (jævn) slagen, at der vel næppe findes nogen bedre Vej i Landet“.

Vejen blev dog ikke ved at holde det Maal. I 1804 faar de Vridsted Mænd en kraftig Anmodning om at fylde godt med Lyng i Viborgvejen, særlig den Lyngbakke „norden for Hagebro“. „Aa nej, aa nej!“ sukker de i Vridsted, „vi har mænd ikke Lyng nok!“ Har I ikke Lyng nok! Saa stort er Vejhullet vel heller ikke! Det oplyses nu at, de gode Folk i Vridsted har ialt 880 Tdr. Land med Lyng! Bønderne faar Skjældud, og Herredsfoged Wissing, der har taget deres Parti, faar en Næse af Kancelliet. Det var 1804; da havde ingen rørt Vejen i to Aar. — Saadan pirkes det efterhaanden i Gang. I Efteraaret 1806 faar denne Landevej *Sten-Milepæle*; Synsmændene begynder ved Mik-

kelsport i Viborg 7. Novbr. og finder baade Stenene og deres Forhøjninger forsvarlige.

Denne Landevej havde som ovenfor anført en betydelig anden Retning i det 18. Aarhundrede end nu om Dage. Enhver der vil gjøre sig den Ulejlighed kan en Sommerdag let finde dens Spor, hvor den et Stykke østenfor Hagebro drejer ind i en af de lange Hededale, der peger mod Sejbæk; derfra gaar den gamle Vej lige mod Øst forbi Vedhoved ud af Fjends Herred gjennem Finderup til Viborg.

¹/₇ 1793 fik de i Sejbækgaard, som ejedes af Axel Rosenkrantz de Lassen til Astrup, Ret til Krohold; de maatte dog ikke brænde Brændevin og ikke skjænke for Egnens Bønder; det sidste er nok smukt bleven overholdt! Støvet fra Kalkovnene og Smulden fra de løse Skotørv i de sivgroede Moser sønden *æ Dojs* har næret den stærke Tørst, som har kjendetegnet mine gjæve Forfædre, Daugbjærgboerne, og et tørstende Medmenneske, der ser Kro forude, lar sig ikke bringe til Tavshed af en Kancelliskrivelse. — Omkring 1820 maa Vejen være bleven flyttet en lille halv Mil nordpaa til Sjørup—Daugbjærg—Mønsted; og Kroen er da flyttet med — til Sjørup i èn af „Skyttegaardene“. Det hedder ganske vist i Privilegiet fra 1793, at hvis *Vejen omlægges, bortfalder Bevillingen* —, men Privilegier er sejglivede, og Sjørup Kro har Existens endnu om end ikke paa det gamle Sted.

Denne Vej er der altid bleven kjælet meget for af Regjeringen. Der blev sagt i min Barndom, at om den saa blev brolagt med 100-Rdl.-Sedler, vilde det endnu ikke naa den Sum, som dens Anlæggelse havde kostet. I en Periode, da Byrden ved alle Vejanlæg laa tungt paa de omboende, har Bonden sikkert set med alt andet end milde Blikke til dette luxuriøse Ingeniørarbejde.

St. Blicher har givet denne Misstemning Luft i en Pausis i sin „Viborg Amts Beskrivelse“ (1839). S. 108; han taler om Vejenes Tilstand i Amtet og skriver: „Men om end disse aldrig vare saa slette, hellere maatte Bonden nogle faa Gange om Aaret slide sig frem og tilbage paa dem end betynges med den nye Chaussée mellem de tvende *Landstæder* Viborg og Holstebro. Dersom denne skal fuldføres, saaledes som den er begyndt, da vil den ikke nær kunne bekostes med en Tønde Guld. Og for hvem anlægges denne virkelig kongelige Vej? Ikke for Fragtvogne; thi Viborg og Holstebro henter ikke Varer fra hverandre. For Rejsende? De faa, som her passerer, kunde meget godt være tjente med *den for en Snes Aar siden unlagte* gode Landevej. Og Kalkmændene i Daugbjerg og Mønsted kunde lige saa godt og dertil bedre sove paa deres gamle Landeveje med de lette Læs, deres Heste har at trække, og som næppe vejer mer end 2 Tdr. Rug“. — Den kostbare Vej blev fuldført i Slutningen af 50'erne af Oberstløjtnant *E. Dalgas*, der i mangfoldige Aar var ansat ved Vejkorpsen her i Jylland.

Det var nu Fjends Herreds største Vej imod Syd; imod Nord er det jo *Skive—Viborg*-Vejen; men dens Historie — især da Vejens vestlige Dels, *Vasen* fra Skive til Dommerby Bakke, har jeg fortalt saa vidtløftig i „Skivebogen“ for 1913 (S. 20—39)*, at jeg bare her skal henvise til denne Artikel fra Bondens Trældomsaar. Denne vanskelige Vase gennemførtes trods Bøndernes haardnakkede Mukkeri mellem Aarene 1771—75, hvorved der indvandt $\frac{1}{4}$ Mil op

*) Sml. mit Værk: „*Af min Hjemstavns Saga*“ (1919), S. 363. I dette store Arbejde vil man finde alle de historiske Afhandlinger, som jeg har skrevet om Hjemegnen.

over den høje Hede hen imod Tastum Sø. Om denne Vejstrækning indberetter Vejinspektøren ³/₈ 1843:

„Den over Engene til Dommerby anlagte ophøjede Vej — er et i enhver Henseende godt udført Vejanlæg, der ogsaa er godt vedligeholdt“.

Naturligvis gav *Udskiftningen* og dens rigoristiske Omkalfatring af Vejene tit Anledning til megen Strid. Det var ikke saa let en Sag at faa en gammel vel-tjent Vej manet i Jorden; den gik hyppigt igjen ved højlys Dag. Saadan klager Selvejer *Anders Willadsen* i Engedal (1797) højlydt over, at man stadig kjøre paa en nedlagt Vej mellem Vridsted-Vroue til Daugbjærg, der fortrædiger ham i hans Jordbesiddelse.

Forøvrigt hører vi meget lidt om det 19. Aarh.' Vejarbejde; det er rent tilfældigt, om man slumper til at faa fat i et Dokument, især hvor det gjælder de mindre „Landeveje“.

Vejen fra *Skive til Kolding* kan vel ikke betegnes saadan, alligevel er en lille Notits saalydende fra 1843, det eneste, jeg er kommen over ang. denne Vej:

„Over Skive Kjøbstaeds Landsogns Jorder er fornemmelig *en dyb og tung Sandvej*“. — Nu er den Vej jo meget god.

Om Vejen fra *Skjelhøj over Fly-Vridsted til Hagebro* indberetter Sognefogden *Johan Daasbjærg* i *Fly* ²⁷/₆ 1843:

Fly 1843. „Under Retning her om: ved Udskiftning blev der udlagt fælles Leergrave sønden for Byen (Fly) og ligesaa en fælles Gruus Grav sønden for Byen. Dette er fri for Hartkornet —. Da Vejen blev opkastet fra Skive og til Hagebroe blev der en Grusgrav gjort i *Christian Bryndums* Hede og en i *Christian Pedersen Østergaards* Hede, og een i *Jens Christensen Kjerkegaards* Hede til at

opdæmme Vejen med og blev taxerede af Sognefogden i *Dauber* og den afdøde Sognefogden i *Flye Niels Mortensen*, og da fik disse Mænd Godtgjørelse, men Lergrave er der ingen af paa denne Vej. Om Skade ved Vejarbejde og paa Erstatning eller udfgjort er der ikke“ (!).

Heraf ses ikke, hvad Aar denne Vej er anlagt, men en Gang i 1830'erne er det nok sket; det hedder i en Indberetning fra ²¹/₆ 1840, at der i Viborg Amt de senere Aaringer er bleven *indkastet* „et saa stort Antal Landeveje, som før var aldeles uregulerede“. Bonden var ikke videre glad ved al den Emsighed fra Vejvæsnets Side, da det jo endnu mest var ham, der skulde udføre det. Sognefogden i Smollerup skriver: „Gjennem vor Sogn (Smollerup) løber ingen opkastet Vej endnu, og om saa skulde være, var det meget ubequem hertil, thi endeel Hulveje findes hist og her i Sognet, især mellem Smollerup By og Laanum er Hulveje ved begge Sider af en Bæk, hvis Mage jeg næppe tror findes i Danmark“. Laanum ³⁰/₁ 1837. *Niels Møller*.

1837 *endnu* ingen indkastede Veje i det Sogn! Man kan ikke sige andet end at de har klarer sig godt imod Tidsaanden, der havde saa megen Vejkommers for i Nabokommunerne. Sognefogden gjorde sig altsaa Haab om fremdeles at holde den Stangen, takket være den mageløse Bæk og Hulvejen!

Nu vil vi se lidt paa Forholdene i Salling.

Den 20. Juni 1689 var alle Sogne i Salling og alle Autoriteter, der dengang havde med Vejene at gjøre, stævnet sammen i *Jebjærg Præstegaard* for at bestemme alt Vejene angaaende og dele Arbejdet mellem de forskjellige Sogne. Den Mødedag og dens Afgjørelser henvises der til gennem Menneskealdre. Tror et Sogns Bønder sig forurettet med Vejarbejde,

véd Oldermænden altid, i hvad Skuffe han skal finde disse Bestemmelser, og med Haanden paa dette Papir tar han Kampen op mod baade Husbonde og Stiftamtmand.

Paa det Tidspunkt havde Salling de samme Hovedveje som den Dag i Dag; om den vigtigste af dem, *Hovedlandevejen fra Skive til Sallingsund*, hedder det, at den „gaar fra Fælling igjennem *Resen Diger og Hulvej til Dølbyvad* regnet for $\frac{1}{2}$ Mil“ etc.

1764 er der ikke i hele Viborg Amt en Vej, der er bleven „trukken i lige Linje“, det vil sige omreguleret. Amtmand *Werner Rosenkrantz* indberetter $\frac{2}{10}$ 1764: „*Vejene i Salling* er af gammel Tid trukken saa lige, som Muligheden har tilladt, og ved jeg ikke nogen Forandring, uden det nogle Steder i eller ved en Bakke, hvor Vildevand eller Lerkleghullerne har gjort Stedet inpassable, da Nødvendigheden har udfordret Vejens Anlæggelse ved Siden af uden nogen Mands Fornærmelse eller fordrende Vederlag“. — Det var skikkelige Folk i de Dage! Han fortsætter: Der er kun lidt Grus og Lyng at forbedre Vejene med. „Vejene bliver altsaa bødte paa ved at jævnes med leragtig Materie, hvorover de om Vinteren og i vaadt Vejrlig ere som en Leræltning og mange Stæder som bundløs, derimod om Sommeren findes de haarde som en Ladelo og behagelige at passere“.

Hvilke Friheder man tog sig overfor en gammel hæderkronet Hovedlandevej, ses af følgende Beretning fra 1790: Den $\frac{14}{8}$ nævnte Aar begav Hærredsf. Selmer sig ud til Dølbyvad, hvorfra der var gaaet Klage over, at nogen havde taget Ler i selve Vejbanen; ganske rigtig; i Vejens søndre Side ud for Peder og Niels Sørensens Gaarde „i Hulvejen, som gaar fra Sallingsund og var rette Landevej derfra til Skive“, var der gravet en Lergrav, bare 5 Kvarter fra Vej-

sporet. Hulvejen var i sig selv, hvor den var bredest, kun 6 Alen. Lergraven var *5 Kvarter dyb*, $6\frac{1}{2}$ Al. lang og $2\frac{1}{4}$ Al. br. I Peder Sørensens Gaard, der laa et Bøsseskud fra Hulvejen, fandt *man nyt Ler*; Lergraven var ogsaa ganske frisk, saa den var jo tydelig nok! — Idylliske Tider! En Lergrav midt i Hovedlandevejen!

I 1824 kom Vejsynet ud paa Landevejen til Hvalpsund og saa her flere Stykker Vej, som ikke var indgrøftede, bl. a. 365 Favne (en for hver af Aarets Dage!) paa Nørgaards Mark — — „fra Nørgaards Markskjel for Sønden til gamle Raunsbæk Agre, hvor Jebjærg Sogns Vejskifte for sønden efter gammel Afdeling mellem Sognene skal begynde“. Hvad var *den* af? Jo, det var sgi Grønningboerne, der havde pudset Lybyboerne og taget deres Vejstykke, der maa ha forekommet dem bekvemmere . . . „Fra Grønninghuule Bæk til hvor den gamle Milepæl forhen har været, og til hvilket Sted man har antaget Vester Grønning Byes Begyndelse for Sønden i Betragtning af Landevejens Løb, dette Stykke Vej har Grønning Sogneboere indgrøftet og paaført Grus (1822)“. Men det var netop det Stykke som Vejligningen fra Jebjærg Præstegaard 1689 havde tillagt Lybyboerne! Men de maa jo ha været for sene i Vendingen; Grønningboerne fandt, at det Stykke da passed dem „saa sær faale wal“; det var saadan et højt, tørt Stykke, og Gruset ha' de jo lige i Grønninghuule; de hapsede Stykket mens Lybyboerne sad hjemme og tygged paa Skraaen. Det blev Proces i lange Baner; hvem der vandt, kan jeg ikke sige; men Vejen er da kommen istand, ellers havde det set knubret ud for os herude i Nørrevejle.

Efter Vejene maa vi ofre nogen Opmærksomhed paa *Broerne og Færgerne*. Vi vil ta de sidste først. Færgstederne er maaske endda ældre end Lande-

vejene. De søgte jo fortrinsvis deres Plads hvor Fjorden havde en Snevring.

Et gammelt Færgested var det fra *Ny Mølle* i Vestsalling til „*Sellesø*“ (Sillerslev-Øre) paa Mors. Det var et Par Herremænd — *Henrik Below* til Spøttrup og *Thomas Fasti* paa Lund i Mors — kommen i Spektakel om. *Below* vilde ikke ha *Fastis* Rend ved sin Færge. Sagen blev dog ^{25/10} 1598 forligt i *Viborg Domkirke* — et sært Sted, synes man, at føre Retstrætte, naar Parterne begyndte at raabe op. — Morsingboeren *Fasti* fik Lov til at benytte Spøttrupmandens Færge saalænge han sad paa Lund*).

Langt den vigtigste af alle Færgerne i disse Egne var den over Sallingsund. Forfærdelig gammel er den, selv om det ikke er saa overdreven ofte, at den omtales i Historien. Pladsen var jo afsides; det er Grund nok til Tavsheden.

I et Kongebrev fra ^{16/2} 1617 gives der Ordre til at bygge en Landingsbro ved Sallingsund. 15 Aar efter ^{25/2} 1632 hedder det i „*Jydske Tegnelse*“, at Adelsmændene i Thy og Mors har klaget over, at dette Færgested er meget mangelfuldt; de to *Ladebroer* paa østre og vestre Side er ganske øde, saa at Folk, der skal til Landsting eller ha Trævare fra Skovene, ikke kan komme over med Heste og Vogn uden den største Fare. Færgemanden holder kun en eneste Dreng til Færgen, ellers ingen Folk, skjönt Færgen er stor og Færgestedet er en halv Mils Vej tværs over; endda gir Bønderne i Mors aarlig til Hald Slot for Færgens Vedligeholdelse hver *8 Skp. Byg*, eller ialt *18 Læster*. Hvad er da Aarsag til Broernes Forfald“?

*) Hist. Tidsskr. I, 235.

Desuden indberettes, „at der ingen Huse, Gaarde eller Byer skal findes paa den østre Side af fornævnte Sallingsund Færgested paa en stor Fjerdingsmil Vejs nær, hvor den Rejsende kunde have Herberg, underdanigst begjærendis, at et Kroerhus paa forn. østre Side maatte opsættes“. En lignende Klage fremkommer 11. Aar efter (Jydske Tegn. ²⁸/₄ 1643, S. 39).

Der er den største Uorden i Overfarten, den Rejsende maa vente i flere Dage „formedelst Mangel af Folk“, tiltrods for, at Befolkningen i Mors leverer prompte deres Færgeskorn paa Hald Slot. „Da haver vi naadigst bevilget, at du (Lensmanden *Jorg. Seefeld*) skal antage en Person, som er vederhæftig, til at holde Færgebaade og Folk, som den Rejsende strax ved Nat og Dag kan overføre“. Han skal derfor nyde 24 Td. Byg; Lensmanden skal ha Opsigt med Færgemanden og lade ham straffe, om han forsømmer sin Pligt og da sætte en anden i hans Sted. Broerne paa begge Sider skal Lensmanden lade istandsætte og vedligeholde.

Saa knirker det videre. Der haves en Kvittring for Istandsættelsen af denne Færge ved Niels Christensen, Flotterup, ²⁰/₄ 1661; da har de flottet sig med 15 Rdl. til dette Brug. ²/₅ 1681 forpagter „velagtbare Mand“ Chr. Schjøtt i Glumstrup paa Mors i 4 Aar for 118 Rdl. Salling- og Vilsund Færger.

Færgerne med deres Redskaber, og „Færgebroen paa Mors Land“ skal leveres ham i behørig Stand.

Færgemanden maa hverken lade Landmændene eller Fremmede „lide nogen Ophold ved Færgestederne, med mindre Guds Vejrlig det forhindrer“.

Forhen laa Færgens Kornindtægt fra Mors under *Halds Lehn*, „og velb. *Sifuert Brochenhuus* dermed blev naadigst forlenet“. Nu gaar samme Ret over til *Chr. Schøtt*.

Det voldte bestandig Mas her som andetsteds, at faa Bønderne til at levere deres Færgeskorn, „saa det betales som det har været fra Arildstid“; saaledes klages der bittert 1727; tillige bedes Regjeringen om at tilse, at ingen Transport for Betaling fra andre Steder uden ved bemeldte Færgesteder tillades, saafremt de som derimod handler, ikke ville anses med Konfiscation af deres Baade og anden vedbørlig Straf“.

Det er Trafik paa Mors, at naar nogen bliver Ejer af øde Gaarde, nedlægger de dem og unddrager der ved Færgseejeren Kornet. „Ligesaa og Landets Beboere ved Fjordsiden der i Egnen med deres Baade ofte beforder fremmede Rejsende og medhavende Gods til og fra Mors Land, som ellers bør ske ved Færgestederne imod sædvanlig Fragt“; begge Dele er stridende mod kgl. Skjøder og Bevillinger*).

I 1763 faar Færgemanden af Amtmanden Lov til at hemsøge de gjæve Morsingboer med Execution for resterende Sundkorn.

Denne Strid mellem Befolkningen og Færgemanden er standende gennem hele det 18. Aarh. En saare krasbørstig Færgemand var *Mads Yde*. Han vilde ikke tillade Sallingboerne at ta over Fjorden andetsteds end ved Sallingsund. Hans værste Fjende var Byfogden i Nykøbing *Hans Lorentz Spliid*. Han opfordrer Sallingboerne til at komme til Nykøbing paa Byens nye Torvedag; vil nogen forbyde dem det, skal Herredsfogden nok hjælpe dem. Mads Yde skummer af Harme og gaar til Kongen; men Mads taber Sagen.

Kongen vil dog ikke ha, at hele Nordsalling for at komme til Nykøbing først skal gaa 2—3 Mil til Færgestedet, saa færges over og *atter gaa ¼ Mil til*

*) Se Fogtmanns Rescr. 18¹⁰ 1727.

Nykjøbing, naar de kun har $\frac{1}{2}$ Mil over *Vandet i egen Baad**).

I 1781 anmoder Mads Yde om 30 Rdl. i aarlig Erstatning for alt det Militær af Sjællandske Infanteri-Regiment, der ligger indkvarteret i Skive, Nykjøbing og Thisted, som han stadig maa sejle med. Der tilstodes ham 20 Rdl.; som han maa dele med Mathias Freistrup ved Vilsund.

Disse Færgesteder har ikke været hyggelige for den Rejsende, hverken ved *Salling-* eller *Hvalpsund*. Denne sidste ejedes i Slutningen af det 18. Aarh. af *Eskjær*, indtil Landsdommer *Henrich Johan de Leth* ^{21/6} 1801 sælger dette Færgested med dets Bygninger og Færge til Chr. Pedersen for 500 Rdl. En halv Snes Aar efter (1810) skildres Hvalpsund af Amtmanden som under al Kritik.

Færgehuset ligger i Aalborg Amt. Huset er usselt. Chr. Pedersen færger selv, men Færgerne er sølle; han har „en daarlig Person, som er befalden med Slag — og en Pige, til at ro; det gaar elendigt. Opholdsstedet paa begge Sider er meget maadeligt, daarlige Gjæstekamre, ingen Kakkellovn! Paa Salling Siden ligger en Gaard, hvor det er lidt bedre — men der er dog ingen Kakkellovn. Der er hverken Beboelse eller Befordring i Nærheden. Signaler er der ingen af; man maa gaa ude paa Odden, til Færgemanden opdager én; *en Rejsende* betalte i Regnvejrs en anden for at gaa i 3 Timer paa Odden og gjøre sig fortjent til Færgemandens Opmærksomhed.

Fra 1812 indføres der dog Signaler. Regjeringen har samme Aar ofret Hvalpsund-Færgen et langt Rescript, som gir detaillerede Bestemmelser for alt, Færgefarten vedrørende. Færgemanden skal ha en Færge

*) Se *Viborg Samler*, 1779.

og to større Sejlbaade med bekvemme Sæder for de Rejsende; der skal være to Kastebroer, en ved hver Ende af Færgeløbet; som Signaler paa Vestsiden tjener Raabere, Flag eller Lygter. „Naar nogen overføres om Aftenen eller om Natten i mørkt Vejr, skal Færgemanden antænde en Lygte, som til den Ende bør holdes paa Færgebroen, indtil Overfarten er fuldendt“. 12 Skilling betaler den Rejsende extra til Lygten. „Færgemanden skal være høflig mod enhver Rejsende“ og tilholde sine Folk det samme. *Dagbøger*, hvori de Rejsende kan indføre deres Klagemaal, ligger i Færgegaarden paa Østsiden „og det nærmest Landingsstedet liggende Hus paa Sundets vestlige Side“. Overfartstaxten er forskjellig Sommer og Vinter:

„For en Person og saameget han holder i Haanden“ — — 12 Sk. om Sommeren, 16 Sk. om Vinteren. „Dog betaler en Borde, Matros, Haandværkssvend og deslige Personer“ (!) kun 8 Sk. om Sommeren, 12 om Vinteren.

„For en Kareth eller anden hel- eller halvlukket Vogn med indtil 4 Heste og paahavende Tøj“ — — 1 Rdl. 24 Sk. om Sommeren, 1 Rdl. 48 Sk. om Vinteren etc.

Hvis denne Reskript virkelig er bleven taget til Følge, har Færgefarten paa det Tidspunkt været fuld forsvarlig*).

Under de meget primitive Færgeforhold skete der ikke saa sjælden store Ulykker. I *Salling Herreders* frygtelig molesterede *Justitsprotokol* for 1689 staver man sig møjsommeligt til en saadan Ulykke, der hændte nævnte Aar Natten mellem 9.—10. Septbr. Chr. Guust, der kom fra Lerup Marked i Vendsyssel, vilde over til Salling; men det kunde ikke saadan

*) Se *Fogtmanns Rescripter* 15 $\frac{1}{2}$ 1812. Side 59—63.

lade sig gjøre; for Færgemændene, deriblandt *Ahasverus Becker*, laa med Baaden ovre ved Sallingsiden og var kanonfulde; de kom ikke for det første. Omsider kom dog Færgen i Skred med mange Mænd og Kvinder og ogsaa en Del Helmisser ombord. Men de fulde Færgemænd kan ikke ro over Sundet, og da de vil vende for at komme tilbage igjen, faar de Vand i Baaden; Kvinderne skriger op, Hestene tumler imellem hinanden og Passagererne; en Krikke springer overbord; og det var den som var forspændt Prangeren Søren Vinde fra Skive hans Vogn, i hvis Vognskrin laa gjemt flere Skjæpper Lybskskillinger. Søren Vinde skreg ud over Bølgerne: „Red Skrinet!“ Hesten svømmede i Land paa Himmerlandsiden; de fulde Færgefolk gjorde det samme. Søren Vinde mistede baade Vogn og Pengeskrin. Hvordan det gik de øvrige, er ikke til at udfinde gennem de gevaltige Huller i den gamle Protokol. En af Færgekarlene, en Kjæmpe paa 32 Aar — undskylder sin Afmagt med de Ord, at „han er krumpen og krøget og lam“*).

En endnu større Ulykke hændte ved samme Færge et Hundrede Aar senere ^{23/11}, 1792. Færgen skulde nævnte Dags Eftermiddag Kl. 5 gaa fra Hvalpsund Færgebro over til Sundsøre; en Hoberi Sallingbønder stod paa Bredden og ventede; i det samme Færgen la' fra Land, sprang de alle ind i Baaden med alt deres Habengut, deriblandt 18 Faar og 36 Tdr. Sæderug, som de havde været ude at købe. Foruden nævnte Fragt havde Færgen nu 23 Personer ombord. Det var mere, end den kunde svare til. Da de naed ud paa Dybet, begyndte Vandet at løbe ind over Rælingen. Færgefolkene anede Uraad og vilde ha noget

*) Jeg har behandlet Hændelsen i en Novelle: „*Kjæn Haals Arvinger*“ (1915). Se mine Samlede Værker VII, Side 312.

af den medbragte Sæderug smidt ud; nej, ingen vilde ofre noget af sin! Mens de mundhuggedes herom, sank Færgen med dem alle; kun tre Mand reddedes paa Aarerne; Resten — 20 Personer deriblandt Færgefolkene — kom først op som Lig!*)).

Ogsaa ved Sallingsund gik det hyppigt galt; engang omkring 1735 gik en hel Færgesfuld af Studene med deres Roere og blev borte; det samme hændte $\frac{21}{4}$ 1800, da ikke blot en Hoben Studene men ogsaa 7 Menneskeliv gik tabt. Den, som vilde gennemlede Samtidens Aviser og Retsprotokoller, kunde sikkert øge disse Tildragelsers Tal mangfoldigt.

Saa vel til Færgestederne som til større Landeveje var der til de Rejsendes Fornødenhed knyttet Kroer og Logishuse. Kroerne rækker helt ned til Oldtiden. *Erik Klipping* tog sig meget af Kroer; han endte jo selv sine Dage paa en af dem, nemlig den som laa i *Finderup* ved den ældgamle Landevej mellem Viborg og Hagebro. Baade *Valdemar Atterdag* og hans Datter *Margrethe* gav Love om skikkeligt Krohold her i Landet, saa den Rejsende paa bestemte Steder kunde faa Mad og Drikke for gode Ord og Betaling. Margrethe gik endda saa langt, at hun ønskede, at der skulde bygges en Kro for hver 4. Mil, hvor enhver for Penge kunde faa de fornødne Mad- og Drikkevarer til samme Priser, som de kostede i nærmeste Kjøbstad**)! Saa gamle ved jeg dog ikke, at Kroerne er paa denne Egn. Det hedder i en Indberetning fra 1687, at der i Hald og Skivehus Amter ikke findes nogen Kro, som selv har Ret *til at brygge eller brænde*; alle skal de ta deres Øl og Brændevin fra nærmeste Kjøbstæder. At der alle

*) Se „*Jydske Efterretninger*“ 5° 10 1792.

***) Se „*Badens Afhandlinger*“ I., S. 216.

Dage ved et Sted som *Sallingsund* har været et Hus, hvor den Rejsende kunde vente paa gunstig Vind og Strøm og samtidig faa noget til Føden, er jo selvsagt. Meget gamle Kroer er *Hagebro* og *Nybro*.

Naar der ved Gilder blev langt mellem Drammene, sa' man for Plaser i Nordsalling i forrige Aarh. for at animere Skjænkeren: „Hvem der endda nu var i *Nøjbro!*“ — Det kunde tyde paa, at Nybro var et af de ældste Udskjækningssteder.

Ca. 1750 nævnes der Kroer i *Uldbjærg*, (*Virksund Ø.*), *Hagebro-Huus*, *Nybrohuus*, *Ørlev Kloster Sogn* (*Virksund V.*), *Nautrup Sogn*, (*Sallingsund*) og *Sundsøre*; længere ude i Periferien: *Løvskal*, *Fladbrosus*, *Hvam*, *Hornum Vasehus* og *Wejrum Bro Kro*. 1711 indgaar Færgemanden i *Hvalpsund Jens Jensen* med en Ansøgning til Amtmand *Fr. Krag* saalydende:

„Som de Rejsende, som passerer *Hvalpsund Færgested*, hvor jeg boer og er Færge Mand ej kan have den Magelighed med Husværelse, Opvartning og anden fornøden Hjælp til Spisning og Vederkvægelse, som de gjerne maatte forlange, saa har jeg ydmygst skulle gjøre Forslag og Ansøgning, at det maatte behage Eders Excellence at tillade mig der sammesteds at indrette et skikkeligt Kroe med Værelser for Fremmede og dette med Tractement og Drikkevarer nemlig *Øll*, *Brendeviin* og *Miød* for Betaling forsyne saa og at mig maatte højgunstigt bevilges at brygge og brænde til Fornødenhed, som i andre privilegerede Kroer, saasom hverken nogen Kroe eller *Kjøbstad* paa 2 Mile nær der er beliggende og at andre Folk, der omkring i *Egnen* ej derude maa gjøre mig nogen Indpas eller betage mig min Næring. hvorimod jeg gjerne vil contribuere efter Eders Excellences højgunstigste Befindende om Udgift, som *Loven* om

Krohold indeholder, hvorom jeg ydmygst skal erwarte Eders Excellences højgunstige Resolution, som

Eders Excellences underdanige Tjener:

Jens Jensen, Færgemand.

Viborg, 12 April Ao. 1711.“

Stiftamtmanden er meget imødekommende.

⁸/₅ testerer *Herredsfogden*, at der ingen Kroer er der i 2 Mils Afstand — — „var derfor meget tjenlig for de Rejsende, som passerer Færgestedet over Sundet i denne slette Egn, hvor lidet eller snarere intet er at faa for Penge, om en privilegeret Kro med Logementer samt nødtørftig Mad og Drikke for billig Betaling, der maatte holdes og indrettes“.

¹⁴/₅ ansøger *Jens Jensen* Kongen. Han synes ikke at ha faaet Bevillingen: Endnu 1770 er der tilsyneladende ingen Kro i Hvalpsund.

1790 var der i hvert Fald Kro paa Vestsiden af Sundet, for da er der Slagsmaal derude, idet *Bertel Langvad i Sundsøre Hus* ²⁸/₁₂ 1789 er bleven overfaldet og pryglet i sin egen Bolig af Ungkarl *Mogens Jensen*, Søn af *Jens Weismark* i S. Thise, der har haft i hans Haar, slaet, stødt og skuffet ham, „saa han raabte og bad om Redning, Fred og Frelse“.

Sallingsundhus er sikkert en meget gammel Kro; et Skjøde fra ²⁰/₇ 1750 viser, at Kroen nævnte Aar gaar fra Konferentsraad Klingenberg paa Højris til Peter Stjernholm; ¹/₉ 1766 gaar det over til Chr. Rohdes Enke *Anne Hald Overgaard*; men 1789 ejes det af *Ole Quist*, der er gift med hendes eneste Datter. Quist har dog -- for at knibe sig om Skatten — udgivet sig for Lejer; men det bevises ham over, at

han. er Ejer*). — De to Færgesteder og deres Kroer omtales omkring denne Tid (1805) af Historikeren *Laur. Engelstoft*, der som nybagt Professor var paa en Fornøjelsesrejse i Jylland, saaledes:

„Den 3. Máj. Forlod (jeg) Bjørnsholm Kl. 6 Morgenen for at kiøre til Hvalpsund, som ligger 3 smaa Mile derfra. Vejen gaar over Tren Mølle, Myrehøy, Strandbye Gaarde, Stistrup Mølle, Dallerup. Paa den sidste Deel af Vejen kom vi over en Deel Hede, som tydelig viste Spor af i ældre Tider at have været dyrket. *Hvalpsund* er et Færgested over den Arm af Limfjorden, der gaar op mod Viborg. Her er omtrent $\frac{1}{4}$ Mil at sætte over. Færgeanstalterne er miserable. Man sættes kun over fra den østre Side. Hvo som vil over fra den vestre Side maae give Signal, at der kommer en Færge eller Baad over efter ham. Færgestedet er blot privat, saa der hverken er Reglement eller anden offentlig Foranstaltning. Der er kun een Færge; kommer den til Skade, kan der imidlertid ingen Transport skee af Heste eller Vogne. Der ligger et usselt Hus, hvor Færgefolkene boe, at sige nogle af dem; thi naar der skal bruges mere end 2 Færgefolk, maae man hente dem oppe fra Landsbyerne, saa en rejsende længe kan blive opholdt. Da jeg ikke tog Heste og Vogn over med, saa blev jeg straks sat over i en Baad, som man ikke forlangte uden 12 Sk. for. Paa Fiordens vestlige Side lander man paa en Tange eller Odde, der før gik langt længere ud i Vandet, men en Deel der af blev bortskyl-

*) Kroen ved Sallingsund, *Pinen* som den kaldtes, er tit omtalt i Datidens Presse; se f. Ex.: *Thisted Avis* 29, 11 1843 („*Pinegaarden* ligner et Svinehul“). *Randers Avis* 1845 Nr. 30; 1847 Nr. 170; 197; 15, 12 1847. *Viborg Samler* 10, 3 1845. *St. Blicher* har skrevet en Novelle om denne Kro: „*Kjærlighed i Pinen*“ (1843).

let ved Orkanen 4. Nov. 1800. For en 12 Aar siden kentrede Færgen med en Deel Bønder fra Salling, og 18 omkom lige tæt ved Land*).

Det Vertshuus, som ligger ved *Landingsstedet i Salling*, er vel *privilegeret*, men dog et uselt Hul. Herfra fik jeg for Vognmandstaxt en Vogn til Sallingsund, som regnes for 3 Mil. Det var tilforn en blot Naade, at man vilde skaffe Rejsende Befordring, men nu skal Kroermanden og de næstboende Bønder befordre. Jeg kom ad meget slette Veie, som om Vinteren maa være ufremkommelige, til Sallingsund. Jordbunden forekom mig overalt at være feed; men den halve Deel deraf ligger i Hede og Kiær. Det er klart, at alle de nuværende Heder i Salling i ældre Tider have været dyrket Mark. Aarlig optages mere og mere deraf til Dyrkning, men den Mand, som kjørte med mig, fortalte mig, at han nu ikke vilde bryde mere op af sin Hede, før den nye Matrikel var kommen istand, da han frygtede for, at det kun skulde tiene til at forhøie Matrikelen og følgelig Afgifterne**).

Jeg kom til Sallingsund Kl. 4. Som man kommer paa Bakken overfor Sundet, ser man Nyekiøbing paa Mors en lille Miil hen i Nordvest. Den tager sig her ganske got ud. Ved Sallingsund er et ordentlig kongeligt Færgested, men kun fra Mors-Siden af. Den reisende, som kommer fra Salling, hvis han ikke træffer en Retourfærge eller Baad, maae derfor vente, til en kan komme over at hente ham. Men jeg maatte bie i 3 Timer. Thi da jeg kom, var Færgen just gaet fra Land med en Flok Stude, og da alle Færgefolkene vare, hedte det, i Arbejde med denne Transport, saa kunde jeg ikke engang faa en Baad. Jeg

*) Se Side 118.

***) Den nye Matrikel kom dog først 40 Aar efter.

maatte altsaa bie til Færgen kom tilbage for igien at indtage 16 Stude og da indskibe mig med dem, da jeg ellers næppe havde kunnet komme over den Aften.

Paa den østlige Side er der ellers et meget anstændigt Vertshuus. Eieren beklagede sig over den nye Arealskat, som for ham beløb sig omtrent til 6 Rdl., hvilket han svoer paa, at han ikke kunde bringe ud af sine Værelser om Aaret, da det var en gammel Taxt: 2 Sk. for Natteleje og 1 Sk. for Staldrum til en Hest, og denne turde han ikke forhøie for sin Søgningsskyld. Overfarten for mig og min Kuffert kostede 1 Mk.; men da jeg kom over og forlangte af Manden i Vertshuset paa Mors-Siden Befordring til Øster-Assels, $1\frac{1}{4}$ Miil fra Sundet, saa svarede han mig, at han ei var forbunden til at kiøre, men at han vilde føre mig til Høyriis, en Herregaard, $\frac{1}{4}$ Miil fra Sundet, hvor man var forbunden til at skaffe mig Befordring. Han forlangte og fik 2 Mk. for en Vogn til Høyriis, men da jeg kom der, forsikrede Forvalteren mig, at det ikke var hans Pligt at skaffe mig Befordring, men at det var Kroemanden i Sundet, som denne Pligt paalaae. Imidlertid af Høflighed og for ikke at beholde mig om Natten, skaffede han mig en Bondevogn fra Landsbyen Kaarup“*).

Der har naturligvis været Kro andre Steder i Salling end ved Hvalp- og Sallingsund; men ingen vil ret være Bestillingen bekendt. Især ikke naar Skattefogden melder sig. Det heddeer 1717 i Mandtalslisten: *Kromand Chr. Villun:sen* udi Vium, har en Fæstegaard; „holder ingen Kro“. Samme Aar hedder det om *Jens Pedersen Kromand* i Harre: „holder ingen Kro“. Paa samme Vis hedder det om *Færgemanden Jens Andersen, Fur*:

*) Jydsk Hist. og Top. 3. Række, 6. Bind. Side 46—49.

„Er ingen Færgemand, men har en Baad, han fører Folk over med; er ellers i armelig Tilstand“. —

Regjeringen ryster paa Hovedet og fixerer Vedkommende skarpt; men derved forbliver det denne Sinde.

Endnu staar tilbage at fortælle, hvad jeg ved om *Broerne* her i Oplandet. Thi hvad Betydning har Vejene, hvis de maa standse op ved de mange skummende Aaer og Vandløb, der den Gang brød sig Vej efter Lunets Love.

Salling har vel aldrig været særlig „vandholdig“, men for en halvanden Hundreaar siden eller endnu længere tilbage var den ikke allevegne let at befare. Hvad tænker man f. Ex. om Vejen og Dæmningen østen om det gamle Kjærgaardsholm! Det var den Gang et helt Morads; de ældste Kort kjender knap nok Vej her; men hel afskaffe Forbindelsen med Hardsyssel gik dog heller ikke an. Bønderne kjørtes helt stædige her; de svor og bandte, at ingen Magt i Verden skulde faa dem til at gi sig af med den Vej, som Fanden havde skabt. Saa maatte Regjeringen akkordere med Herremanden om Sagen. *N. Willemoes* paa Kjærgaardsholm faar 1787, ligesom tredive Aar tidligere hans Formand Ritmester *J. Glud*, Ret til at hæve Bropenge „af ommeldte Bro og Vase, der er bleven gjort til en almindelig Landevej, som nu næsten er ganske upassabel, da ingen efter Vejligningen 1689 vil ta fat paa deres Vejparter“. Herremanden faar da — for at han paa egen Bekostning skal sætte Vase og Bro „i forsvarlig og upaaklagelig Stand“ — Ret „til at nyde og oppebære af en Kareth og Chaise med 4 Heste frem og tilbage: 4 Skilling, for en Vogn med 2 Heste: 2 Sk., af en Ridende: 1 Sk., af 2 ledige Bæster: 1 Sk., af 2 Quæghøveder: 1 Sk., af 6 Svin:

1 Sk.*). Det er nok bleven en god Bro og Dæmning, der skulde bygges og vedligeholdes for de Syle! 1817 henlægges Istandsættelsen og Vedligeholdelsen af „Vejen østen for Kjærgaardsholm til Hardsysse!“ til Haasum, Ramsing, Vejby, Lem, Lime, Hem, Hindborg, Brøndum, Volling og Balling.

En vanskelig Passage var ogsaa den forbi Krarup Mølle. Det hedder i et af Udskiftningspapirerne, at da Landmaaler Flor 1789 udskiftede *Hvidbjærg By*, foreslog han Landevejen omlagt; hans Forslag godkjendtes af Byfoged Selmer. „Saavidt Landevejen gik i Agerlandet, afsatte jeg den saaledes, at ingen bedre kan have Sted, og lod *den i Heden* forbi Krarup Mølle gaa som forhen“. Chr. Møller maatte bære den største Byrde, da Bønderne nægtede at deltage for *Broens* Skyld:

^{28/11} 1792 hedder det i en Klage: at den ny Landevej gaar oven for Krarup Mølle igjennem *Anders P. Gadegaard* i Hvidbjærg hans Agre, „hvor han nu paa dette Sted har Rug saet, og da Jorden paa samme Steder falder meget leragtig og vandrig, saa kjører de passerende mange Gange tværs over hans Rugfald, som han ej kan afværge, saalænge Vejen ikke paa det Sted bliver forandret — — — men da *And. Gadegaard* har begyndt at gjøre den ny Vej istand skal Ejeren af Krarup Mølle ha været hos Selmer og klaget over, at Gadegaard vilde aflægge hans Møllevej — —“ men det er kun alene Chr. Møllers Ondskab og Opfindelse mod mig *And. Gadegaard*“.

Saadan stod der stadig Spektakel om den Vej og Bro. Endnu 1816 var der ingen Broer ved *Stenggaard* i Haasum, *Mølgaard* i Rettrup eller over *Krarup Mølleaa*. Men i 1821 kom her en Træbro, saavidt jeg

*) *Fogtmanns Rescripter* 1787, Side 136.

kan skjønne, den første. Man kørte ellers igjennem Strømmen der og andetsteds; i ældre Tid red man over; derfor hedder det *Vadested* (*Vad*, „Woj“), ikke *Kjørested*. — ¹⁶⁾ 1793 er der Syn over en færdig Bro paa Grove Mark ved *Alsædkjær*; ligesom alle Salling Broer paa den Tid er den bygget af Tømrer *Jens Møller* fra Krarup Mølle. Allerede i Efteraaret 1789 gjør han Overslag over Broen ved *Sønder Felding**) nord for Skive. Den Gang var Vandstrømmen her ikke altid at spøge med.

Det hedder i en Præsteindberetning (1743):

„De største Bække er i Skive Sogn *Sønder og Norre Felding*, som begynder vesten for Skive paa *Vindemark*, løber nedenom Skive By og samles under *Krabbesholm Skov*, hvor der tilforn har staaet en Mølle, hvis Dam nu er sammengroet og gjort til Eng**), „derfra falder det i Fjorden ved *Krabbesholm*“.

Børnene i Resen maatte i gamle Dage gaa til Skole i Skive, hvad de var meget kjed af, „i Henseende der er tvende Bække, som tidt giver temmelig Vandskyl; der er slemme Hulveje, som tidt er opfyldte med Snedriver, saa at ikke gamle Folk kan passere dem, foruden en rigelig Haab Leergruber, som snart gjør Vejen impracticabel visse Tider om Aaret“ — (1753)***).

*) *Felding* betyder *Vadested*; *Feldinghjerg* og *Resenfelde* i Fjends Herred har samme Oprindelse.

***) Denne Mølle, *Skovmøllen* kaldet, kan forfølges langt tilbage; man skal endog helt ned til Christian d. IV's Dage for at se den male Korn. I en Præsteindberetning fra 1683 hedder det: „*Krabbesholm* har en Mølle kaldes *Skoumølle*, hvilken ingen beboer men bruges undertiden af Feldberederne i Skive til at stampe deres Skind med“. 1687 hedder det om samme Mølle: „Ligger under *Gaardens* (s. *Krabbesholms*) *Taxt*, staaer øde; der er hverken Møllene eller Folk i den“ (*Laurids Breth*).

****) *Skivebogen*, 1915, Side 99.

Men Jens Møller slaar Bro; og han gjør det billigt; se her! Broen over *Sønder Felding* maa være 6 Alen lang, 5 Alen bred, og i Vandgangen 6 Kvarter i Højden; det hele vil koste 56 Rdl. Det er 1789, men 1805 har han lavet hele 5 Broer paa *Sallingsundvejen*, to nye ved „*Resen Fellingær*“ (de gamle maa vel saa være slidt op?), en over Harrevej, en over Vium Aa og Vej, en over *Ørenvad Bæk*; de tages alle gode $\frac{6}{6}$ 1805.

Omkring ved samme Tid blev der slaaet Bro over de fleste af Fjends Herreds mange Bække og Aaer, som *Trevad*, *Søby*, *Stoholm* og *Nybro*. Den sidste — over Fiskebæk Aa, var dog en meget gammel Bro, der bestandig trængte til Fornyelse. Om *Nybro* existerede der et Kancellibrev allerede 1607. Da tilbyder en Mand *Jørg. Christoffersen Boller*, at vedligeholde *Nybro* i „20 samfulde Aar paa det den vejfarende Mand des bekvemmeligere og uden Foreminde derover kan komme“; derfor forlanger han af enhver Gaard i Fj. H. 1 Skp. Korn, af $\frac{1}{2}$ Gaard $\frac{1}{2}$ Skp. — og det i 3 Aar. Man tar Jørgen paa Ordet.

Et Hundrede Aar efter skal der atter bygges Broder; Herredsfogden i Fjends Herred *Diderik Sørensen* har ansøgt om at maatte bygge den i *Borris Sogn* i Fj. H., „hvor Herredets Beboere saavel som Rejsende haver haft sikker Farvej over, indtil paa nogle Aar at den er bleven ganske øde, hvorover de Rejsende søger sig *Vaadestæder* i den flydende Aa, som forvolder dennem Fare baade paa Liv og Helbred“; Diderik vil nu paa egen Bekostning bygge Broen, naar han maa „nyde“ en Skjæppe Korn aarlig af hver Mand i Fjends Herred, som har Heste og Vogn ($\frac{7}{9}$ 1703). I Diderik Sørensens Supplik. hedder det, at han „tilforn var Laquai hos den højsalig Konge

{Chr. 5.}“; han anmoder fremdeles om, „at maatte til-lades at opbygge en gammel, øde Broe i Boridz Sogn i Fj. H., som er paa den alfare Vej; og som dertil behøves nogle hundrede Dalers Forskud“, er det han ber saa mindelig om 1 Skp. Korn af hver Gaard.

Herpaa er Stiftamtmand Krag's Erklæring, „at be-meldte Bro, som kaldes *Ny Broe*, er saaledes i Grund øde, ingen holder sig til den at opbygge; det er meget nyttigt for de rejsende, at den bliver opbygget, saa-som de maa fare over den flydende Aa“.

Om Herredsfogden opnaede at faa Broen bygget før sin Død, 1708, kan ikke ses.

Ved den Bro laa i mangfoldige Aar et Krohus, som ²⁶/₅ 1800 beskrives saaledes: 6 Fag i Østeren-den, bestaaende af Bindingsværk, tækket med Straa; 2 Gjæstekamre af hele Husets Vidde; saa en Stue; saa *en Skjænkestue*, desuden to Fag Korshus i Søn-der. Her er Ovn og her er Skorsten.

I 1834 maa „Nybro ved Ravnstrup“ holdes ved-lige af disse Sognes Bønder: Borris, Gammelstrup, Feldingbjærg, Kobberup, Fly.

— I 1807 istandsættes *Dommerby Søs Bro*, som bestaar af 5 Fag*); Broen over *Blindmose* (ved Skive) istandsættes; ligeledes Broen ved *Strandet*.

Herredsfoged *Wissing*, Fjends Herred, er ²⁰/₁₂ 1800 klar over, at der maa slaaes Bro over *Soby Molleaa*; helst snarest muligt. Han skriver:

„Det er et sær farlig Sted at komme over, og jeg som Herredsfoged, der engang farede over det, havde nær blevet ulykkelig. Intel Menneske bør ud-sættes for Uheld. Det bør forekommes. Der er tem-melig Fart over Aaen. --- — Jeg maa gjøre Deres

*) Allerede i 1803 hedder det, at denne Bro mangler Vejffæl.

Højvelbaarenhed, om De ej selv har faret over Søby Mølleaa, opmærksom paa, at naar man farer over Aaen, kommer man imellem Dæmningen, hvor Vandet suser og falder ned over Stiboerne og Møllerværket, hvor Hjulet gaar, og ved det høje Fald, Vandet har fra *Stiboerne ned i Kjørestedet*, vil Hestene gjærne, som ej er vant til saadant Vandfald, springe til Siden, som tit kunne foraarsage Væltning, og man derved kunne komme til Skade ved Hjulet. Fortjener saadant et Sted ikke at derover bør være en Bro, ved jeg ikke, hvad jeg skal sige. Dette ved jeg, at der findes utallige Broer paa Vejene her i Landet, som ikke den tusinde Del var saa fornøden som en Bro over dette frygtelige Sted. *D. Hjøv.* har vel ikke nu æsket min Erklæring, men jeg har set mig forbunden som Politimester at gjøre denne Indberetning. — Bliver Broen ikke sat, og et andet Menneske bliver ulykkelig, skal intet Ansvar hvile paa mig“.

Og Broen kom; dog ikke før 1804.

Det hedder i en Amtmandsskrivelse ^{12/5} 1804:

„Det er en sand Fornødenhed, at der denne Sommer vil bekostes efterfølgende Broer:

I Fjends Herred: a) én ved Staaholm Aa mellem Staaholm og Lundgaard,

alle tre paa de alm. Kjøre- steder.	}	b) én ved Søby Mølle,
		c) én over Nybro Aa mellem Borris og Ravnstrup,
		d) én ved Trævad Mølle“.

„Paa det almindeliges Regning“. „Menneskeligheden fordrer det; (og det er derfor, jeg derpaa gjør Krav)“.

— Parantesen strøget! Nybro Aa, Stoholm og „Omløbet ved Søby Mølle Aa ere saa højst farlige Stæder at komme over, især under Vinters Tider, at man næppe med Livsfare kan komme over samme, og som oftest maa kjøre andre Steder langt af Vejen“.

Ved Trevad Mølle er det ikke *saa* farligt, „men dog saaledes, at en Bro ved dette Sted maa sættes“.

„Hvor der om Sommeren kan være nogenledes god Kjørsel og hvor der om Sommeren kan være næsten ganske tør, kan Vejen være højst farlig at befare om Vinteren.

Det er ikke mange Aar siden, der druknede en Mand i Stoholm Aa, og forunderligt et sær Held er det, at der ej drukner aarlig Snese i Hullet. — Der findes alene en smal Gangtræ over den brede med stærk Strøm løbende Aa. Nybro Aa har og ofte *saa* høje Vande, at der næppe kan kjøres over den.

Over disse to Aaer er en alm. Kjøbstædvej. Over Vandløbet ved Søby Mølle er Vesterlandets Landevej til Virksund“. Ogsaa *Strandet Bro* maa repareres, fordi her gaar megen Færdsel „fra Virksund“, og Broen er farlig baade for Ridende og Gaende.

Virksund-Færgens Betydning gik dog stærkt ned ad Bakke; 1809 hedder det, at den er „højstmaadelig“. I 1820 er den meget lidt besøgt. Der kan være 6, ja 14 Dage imellem, at Færgen gaar over. I de sidste 30 Aar (1790—1820) har Færgen skiftet Beboere 10 Gange. Den Færge misted sin Betydning, da *Amtstuen* flyttedes fra Skive til Viborg (ca. 1790).

Taxationsmændene *Chr. Lauridsen*, Skalmstrup Mølle, og *Kjeld Larsen*, Koldkur, anslaar de ny Broer i Fj. H. til at ville koste:

Trevad Bro, over Trevad Mølle-Aa	150 Rdl.
Bro ved Søby Mølle	355 „
Bro over Stoholm Aa	488 „
Bro over Nybroe	488 „

M. Stilling, Viborg, blev ved Licitationen $18\frac{1}{8}$ 1804 tilslaaet Broerne; han overdrog deres Opførelse til Rasmus Saaby af Bro Mølle ($27\frac{1}{9}$ 1804). Noget senere

spørges der, om de to smaa Broer *Trevad* og *Søby Møllebro* ikke kan udsættes til 1805; men 6. Novbr. 1804 erklærer Saaby, at de tre er færdige; *Nybro* endnu ikke færdig.

De synes $26\frac{1}{11}$ s. A. Trævad Bro bestaar af 12 Stk. Egepæle á $4\frac{1}{2}$ Al. lange 8 Tm. i Kant; 4 Tylt Fyrreplanker etc.

Denne Bro er 6 Al. lang 5 Al. bred 2 Al. høj 2 Fag
 Søby Bro... 12 " " 5 " " $2\frac{1}{3}$ " " 3 "
 Stoholm Bro. 18 " " 5 " " 3 " " 5 "

Det erklæres for godt Arbejde!

Mange private vilde jo gjerne fedte sig fra det; 1812 har Ejeren af *Dront Mølle*, *Lars Iversen*, nedbrudt en Bro ved sin Mølle; den maa uopholdelig op igjen!

Ejeren *Hr. Lars Friis* til Lundgaard har ($6\frac{1}{10}$ 1803) istandsat Broen ved *Lang Vejle* paa Siderne, men ikke dens brøstfældige Tømmerværk; det maa uopholdelig ske!

Lars svarer hertil:

„For nylig har jeg haft en Tømmermand ved den, som har istandgjort den; han har tillige sagt, at Broen i mange Aar uden Fare kan staa. — Dens vanskelige Beliggenhed kan hverken jeg eller efterkommende Ejere forandre. Ja, det er sommetider, at Vejen er impassabel. Men saa kan en Rejsende jo passere Landevejen. — Det er ellers haardt, at der er saa stor Passage derover, af dem som ikke giver til Vedligeholdelsen, der falder tungt for Ejeren. Lundgaard, $12\frac{1}{10}$ 1803. *Lars Friis*.

I 1837 hedder det om *Broen ved Smollerup Kirke* over Jordbromølle Aa, at den for 8 Aar siden blev opført af Amtet.

— Men nu vil vi til Slutning samle al vor Opmærksomhed om det Stykke *Karup Aa*, der ligger mellem *Karup Bro* i Syd og *Skive Bro* i Nord, og se, hvorledes Folk har passeret denne Strøm igjennem Tiderne. Helt *tørskoet* er det ikke gaet for sig til enhver Tid.

Først vil vi ta en Mand i Haanden, der kan lede os igjennem disse Egne, som de saa ud for ca. 300 Aar siden; jeg tænker paa den lærde *Ole Worm*, hvis Stiftsbeskrivelser fra 1638 er Forskningen til saa megen Glæde; desværre kjender disse Indberetninger kun Aaens vestre Bred; hans Beskrivelse af *Viborg Stift* er gaaet tabt, men den for *Ribe Stift* er bevaret*); og vi lister nu af med ham „vejsten æ O“ fra *Skive* og sønder paa.

„Norden fra *Hesselbjerg* ligger en liden Skov, kaldes *Hesselbjerg Skov*“. „*Æstvadvaad* ligger strax sønden til *Byen*“. „*Flyndersø* løber øster paa udi en liden Sø, kaldes *Fløe Søe*, og samme liden Sø løber i en stor *Aa*, kommer langt fra af *Sønden*, løber østen om *Æstvadgaard* og nordpaa østen om *Skyw Slott* og udi *Fyffueren*“.

Ude i *Heden* ligger *Mørksø* med et tæt *Krat* omkring.

Lidet norden fra (*Haderup*)-Kirke ligger en *Bro*, som kaldes *Hagbrouff*, over *Aaen*, som løber nær frem for *Skyffue* og endes i *Fiuren*. Strax ved *Broen* ligger en *Gaard*, hedder *Løgwig*, som er en *Gjeste-gaard* møtt mellem *Wiborg* oc *Holstebrouff*. *Østen for en Mølle*, kaldes *Hagbrouff Mølle*, oc en *Boel hos*“.

— — En *By*, *Høstrup*, østen for: en *Gaard*, *Faarbæk*, og mellem disse tvende er en *Waadsted* over

*) Se *Danske Samlinger*, 2. R., 4. B., Side 1—125 (*Ribe Stift*) og samme Værk 2. 6. Side 142 ff (*Aarhus Stift*).

Aaen, kaldes *Resenfele*. Ved Faarbæk er en liden Bæk, hedder *Faarbæk Waad*. Østen Faarbæk ligger en Gaard, hedder *Huolbæk*, alt med Aaen, og *en Molle* hos paa en liden Bæk, som kommer sønderned fra to Gaarde, hedder *Jeggelund*. Sønner og østerfra ligger to Gaarde, hedder *Hessellund*. Sønner og øster fra er en *Waadsted over Aaen*, som i gamle Dage var en Bro, som kaldtes *Karupbro* og er nu (1638) undertiden vanskelig og besværlig derover at komme“. Han nævner *Kragsø* og *Kragsøhede*. „Søen i sig selv er trind, ikke meget stor; Fisk derude er hvide, de største som Helt, de andre mindre som Sild, er en sær Slags Fisk, smager ligesom Smelt“. — *Simellkjær*, „som løber i vester, er med Ris og Krat, hvor udi gamle Dage toges Malm at *welde* (smelte) Jærn af; mod Sydøst en liden Sø, *Bylskouff Soo*. Et Vadested over Simmelkjær kaldes *Hemmingsfele*. Bjørnkjær haver sin Begyndelse ved en liden Sø: *Breckaggersøe*. Ved Kjærenden en liden Waadsted, *Raffuenswaad* (ved Wøtrup). Norden fra et Vadested hedder: *Rønvad*; siden løber denne Bæk neder i *Storaaen*, som kommer fra *Hagbro*. I Jeggelund Mark en liden Sø: *Dunsø*“. Han nævner ogsaa „*Gindeskouffhøye*, som ligge inden i *Kratten ved Gindeskouff*“.

Det var Landskabet i faa sorte Streger; nu gaar vi ned til Aaen selv; vi begynder ved *Karup*.

Der har vi bare et Par Dokumenter begge fra Chr. d. 4.'s Tid: ²⁸/₃ 1634 har *Jens Mortensen i Kjolwrae* og mange menige Mænd ønsket, at der maatte lægges en Bro over Aaen der, „efterdi det er farligt at kjøre over den, naar Vandet tilvoxer“. Og Kongens Lensmand paa Silkeborg Slot, *Chr. Holch* og Ulrich Sandberg faar Ordre til at se paa Pladsen. 1642 er Broen dog atter ødelagt; da skriver Kongen

igjen; denne Gang til sine tre Lensmænd *Tage Thott* til Silkeborg, *Iver Vind* til Lundenæs og *Jorgen Seefeld* til Hald:

„Vider at eftersom os foregives over *Karup Aa*, hvorpaa eders Lehn støder, at skal have været for nogen Tid siden en Bro, hvilken nu aldeles er ødelagt, hvorfor den rejsende Mand, naar stor Vandløb er, tit geraader udi stor Fare og undertiden ikke der over kan komme, da beder vi Eder og naadigst ville, at I med Flid om dets Lejlighed lader forfare og siden med det forderligste Eder imod os erklærer, hvorledes en Bro igjen derover kan lægges og bequemmeligst ved Magt holdes.

Koldinghus, 16. Juni 1642.

Chr. IV“.

Den samme Lexie gjentoges ordret $\frac{1}{8}$ 1643; men saa kom Thorstenson med sine vilde Krigskarle, og de var mere indstillet paa at omstyrte Broer end at opbygge dem*).

En Del mere vides om den næste store Bro over Aaen: *Hagebro*.

Den nævnes saa tidlig som 1523, da Prioren paa *Stubber Kloster* faar Lov til at hæve dens Brokorn imod at holde hende (o: Broen) med „skjellig Bygning“. Men Klostrene stod i disse Dage paa ømme Fødder. 1528 er Broen allerede gaaet over til Rentemester *Chr. Hviiid*; det er Chr. 2, som har overladt ham den; men samme Aar overdrager han sine Rettigheder til Høvedsmanden paa Lundenæs *Eiler Bryske*. Længe er den heller ikke hos ham, thi $\frac{16}{9}$ 1549 hedder det**), at Iver Juul til Stubbergaard skal istand-

*) Se *Jydske Tegnelse*, $\frac{1}{8}$ 1643. S. 63—64.

**) *Erslevs Kancelr.*, 401.

sætte *Hagebro*, som er meget forfalden, mod Broafgiften.

„Han skal altid holde samme Bro vel færdig baade med Fjæle, Bolværk og andet Tilbehør, desligeste gode, stærke Rækker paa baade Sider, saa at den Vejfarende efter denne Dag ikke fange Skade for Broens Ufærdigheds Skyld“.

Ved Stubbergaard blev den nu en Aarrække; $\frac{5}{6}$ 1586 fik Bønder og Almue i Skodborg og Vandfuld Herreder en kgl. Befaling om at være lydige imod *Kjeld Juell* til Stubbergaard og betale ham rettidig det Korn, han kan forlange til Vedligeholdelse af Hagebro, nemlig en Tolvmands Skjæppe*) af hver Mand i de 2 Herreder, der holder Hest og Vogn.

1578 faar *Lauritz Skram* til Hastrup foruden 5 Gaarde i Vridsted baade *Hagebrogaard* og *Hagebro Mølle**)*; her nævnes dog ikke selve Broen, som formodentlig er bleven ved Stubbergaard; der er den ihvertfald $\frac{3}{4}$ 1607, hos Kjeld Juells Enke *Fru Christence Juell*; hun faar da Paalæg om at holde Broen vel vedlige — „være fortænkt den med Fjelle, Bolværk, gode stærke Ræk-

*) Et Smørmaal, 6 Tommer højt og 12 Tommer i Diameter.

***) Fra 1578 tilhører Møllen Kronen og 1603 ofrer den ifølge Hald Lehnstregnskab 31 Rdl. 12 Sk. paa dens Istandsættelse. Det blev ikke sidste Gang, der maatte flikkes paa den Mølle under Chr. 4. Det sørgede Svenskerne og Brandenborgerne for; de molesterede den baade 1628 og 1644 og ikke mindst 1658. 1606 nævnes en „*Jens Peirsen* i Hagbro“; om han sidder paa Broen eller paa Møllen eller maaske paa Hagebrogaard kan ikke ses; den sidste er paa det Tidspunkt øde. 1629 hedder Mølleren Chr. Møller; 1657: Jens Pedersen. 1647 fattes Møllen næsten alt Træ og Jærn, Bjælker, Loft „samt tou Hywl“, „item en ny Axel og 4 Viborrig Pund Staal til Seyell, Tapper, Langjærn og Remme“. Da har den faaet en slem Singeldus. 1649 ligger den aldeles øde hen, urepareret og skylder 18 Byskjæpper Mel; men 1650 er den igjen kommen til Krylt.

ker paa begge Sider og al anden Tilbehør og Nødtørft at forebygge og ved Magt holde“.

1629 bor her en *Chr. Christensen*, men 1635 er der slet ingen Bro, den er aldeles borte, „den rejsende Mand til stor Forhindring“. Saadan bliver den ved at ligge hen i lange Tider, ja vistnok det meste af det urolige og af evindelige Krige gennemkrydsede 17. Aarh. Ved et Brosyn 1660 lige efter Svenskekrigen hedder det: „En højfornøden Bro kaldet Hagebro i Ginning Herred er den rette alfare Vej for alle Rejsende fra Skjærn Bro, Ringkjøbing, Holstebro og til Viborg, baade til Landsthing og til Markeder, som udi en hastig Vande, Tøbrud og anden Tilfald ikke kan kjøres forbi og derfor ej mistes kan, men har i disse Tider ligget slet øde, den Rejsende til største Skade og Livsfare, og efterdi der altid af Ginding Herred er tillagt Brokorn af hver Gaard at holde den vedlige med, var derfor højlig nødvendigt, der maatte ske med snarreste Befaling den igjen at lægges og repareres“. — Der er dog intet, der tyder paa, at der derfor er bleven taget fat med megen Overilelse. Paa det Tidspunkt synes Broen at ejes af de *Rantzau'er* paa *Estvadgaard*. Der er altid Herremænd nok, der vil ha dens „Havre“, men holde den „ved skjellig Bygning“ — der kniber det! Broen maa dog igjen være bleven rejst paa Stagerne, men 1690, skildrer et Vejsyn den paa følgende, lidet smigrende Maade: „Befandtes samme Bro ganske øde, saa at ingen, hverken Ridende eller Kjørende uden Livsfare kan komme derover, naar Vandet er noget højt, og knap Gaaende; 6 Bjælker hver paa 12 Alen, ere slet borte, de 3 Parter af Ræktræerne ogsaa borte paa nordre Side, og paa søndre Side, saa de staar paa Rave, Hammeren og Pillerne staar paa Rave, og er ganske raadne, saa samme Bro kan ikke repareres paa

anden Maade end af ny opbygges^{*)}. — I den Forfatning gled *Hagebro* ud af det 17. Aarhundrede. Naar der fattes saameget Tømmer er det nok bleven stjaalet, for det klages der bestandig over den Gang at Broerne stjæles; ja, man stjal Gaardene med, hvis ikke der blev passet paa. — 1695 er der en Korporal under Oberst Preens Regiment, *Claus Pedersen Hop*, der trænger sig frem, for at faa Lov til at bygge Broen op og til Vederlag opkræve dens *Brohavre*. Fru *Helle Urne* til Estvadgaard havde Broen til sin Død (1688), men i 7 Aar har den nu været komplet ubrugelig; han venter Regeringens Svar; det synes at være bleven et Afslag; Broen bliver ved at være ufarbar. Men 1699 kommer den Mølleren i Hagebro, *Peder Madsen*, til Regeringen med sit Tilbud om at ta sig af Broen imod Brohavre og Kroprivilegium etc. Der spørges, om Manden paa Estvadgaard vil paata sig at opbygge Broen; det har han næppe villet; Peder Madsen hænger i; Regeringen forhandler. ⁹/₁₂ 1699 erklærer Stiftamtmanden, at Sagen er kilden. Bro over Aaen der er ganske nødvendig, men det vil falde vanskeligt at faa Havreaafgiften inddrevet, da de fleste omboende Bønder tilhører *Friherskabet Rysensten*; saa er en Pengeafgift af alle de passerende at foretrække. Og det bliver da Resultatet, at man gaar over til dette nye System. Krohuset bevilges ²¹/₄ 1700; *Peder Møller* faar sit Privilegium, maa brygge og brænde og skjænke sit Øl for de Rejsende imod at opbygge Broen og et Hus paa Broen^{**}). Kroprivilegiet har 1751 følgende Ordlyd, som sikkert er en ændret Gjentakelse af Privilegiet fra Aar 1700! Kromanden maa af Broen oppebære „af hver *Caret*,

*) O. Nielsen: Hjern og Ginding Herreder, S. 544—45.

***) Saml. *Jydske Tegnelse*, ¹⁹/₁₂ 1699 og *Bilag*.

Chaise og deslige: 6 Sk., af hver Cariol el. beslagen Vogn 4 Sk., af hver Trævogn 2 Sk., af en Ridende eller Gaaende pr. Person 1 Sk., hver ledig Hest, Hoppe, Plag, Føl 1 Sk., af 1 Svin, Gjed, Faar etc. $\frac{1}{2}$ Sk. „Men endog i det der værende Hus, som dog saavidt Grunden angaar maa have med Grundejerens Minde, holde et Kro eller Værtshus med gode Losementer samt ald Mad, Mød, Brændevin og Tobak. for billig Betaling for de Rejsende og andre, som det kunde behøve og begjære, saa og derved Stedet brygge Øld og Brændevin uden at nogen paa 2 Mile nær deromkring maa gjøre hannem Indpas i hans Næring enten med Krohold eller brænde“.

— — — „Skal være pligtig at holde Kroen stedse udi forsvarlig Stand vedlige, saaledes at ingen skal ha billig Aarsag derover at klage, og derforuden i rette Tid svare til vores Cassa herefter som hidindtil bør være sket, saasom af Kroeret aarlig 6 Rdl. 4 Mk., saavel som af Broens 2 Td. 4 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Hartk., hvad Skatter deraf nu er eller herefter vorder paabuden — — Og maa samme Kroe ikke til noget Fylderier eller Tidsspilde for Bonden eller andre misbruges under denne Vor Bevillings Fortabelse“.

Som fortalt af *Ole Worm* og andre laa der tidligere et Gjæstgiversted i *Løvig* vesten for Aaen; det blev nu flyttet hen til eller paa Broen i Hagebro. Hvordan *Peder Madsen* har slaaet sine Folder, derom hører vi intet. Men $\frac{8}{3}$ 1717 afløses han som *Kro- og Bromand* af *Laurst Christensen* fra Glattrup. Han skulde da reparere det gamle Hus eller bygge et nyt. Han foretrak det sidste. Han kjøbte $\frac{10}{5}$ 1718 et lille Stykke Jord af Egebjærgmanden *Peder Vistisen*; Jorden laa „østen for Hagebro oppe mod Hedebakken ved Siden af Adelvejen“. Her bygged han samme Sommer et Hus med en Kaalhauge; en Ko kan han faa græsset hos Ege-

bjærgmanden; han skal svare ham til den Skade som Broen, han selv eller de Rejsende gjør paa hans Eng „undtagen nogen med Magt eller Gevalt vil gjøre Skade derudi“.

„Ingen løse Svin eller andre ledige Høwder“ vil Manden fra Egebjærg vide af at sige.

Om Laurst Christensen fortæller Regimentskvartermester *Christ. Falck*, som var den første, der slog til Lyd for Hedens Opdyrkning (1723): „Ved Hagebroe i Haderup Sogn (!) har Bromanden faaet aller-naadigst Tilladelse at maa opdyrke til Brug og Drift i Heden, og samme kan inden faa Aars Forløb bringe det i en megen god Stand, hvorvel han og har ej heller anden Gjødning i Førstningen end Hedetørv, som brændes i Aske til at gjøde med“*).

22. Aug. 1729 holdes der Auktion over *Hagebrohus*, dog synes Laurst at forblive der som Kromand, indtil Sønnen *Jacob Lauridsen* faar Bevillingen $\frac{2}{8}$ 1732. Efter ham kommer *Povl Pedersen*; han har giftet sig med sin Formands Enke og faar Bevillingen $\frac{2}{13}$ 1751**). I hans Kromandstid trak der et Tordenvejr op over Hagebro, fremkaldt af disse Egenes stadige Rædsel, Naadigherren *Fr. Schinckel til Hald*.

Hvad det drejer sig om, vil fremgaa af en Supplik, som Poul Pedersen indsender til Regjeringen i Foraaet 1769; heri hedder det, at Kromand Laurst Christensen i 1718 af forrige Ejere i Egebjærg havde faaet Lov til der at bygge et Hus, mod at han og Arvinger aarlig for Grunden betalte 4 Mk., „saa at Supplikanten i alle Maader er at anse som Selvejer“. Ikke desmindre har nuværende Egebjærgs Ejer, Lands-

*) Se *Jeppe Aahjærs „Af min Hjemstavns Saga“*, S. 602.

***) Kromand i Hagebro Poul Pedersens Hustru *Anna Sørens-datter* dør 1780.

dommer *Fr. Schinckel*, anset ham for Fæstebonde „og tilegnet sig ham og hans Børn; og efterdi hans Søn var gaaet hen at besøge sin Søster, har Landsdommeren i Tanke, at han vilde desertere, ladet ham paa-gribe og indsætte i *Viborg Tugthus* samt derefter præsenteret ham til Landsoldat for sit Gods, uanset at Rentekammeret har tilladt ham at forestaa Fade-rens Bo, saalænge denne levede uden at erhverve Privilegiet fornyet. Thi beder Suppl., som er fattig, at Sessionens Deputerede maatte blive befalet af Rul-len at udskrive hans Søn, paa det han efter bemeldte Tilladelse kunde begive sig til ham og forestaa Ste-det, samt at det maatte fastsættes, hvorledes Lands-dommeren for sit Forhold skal anses, og hvad Satis-faktion han og hans Søn for de dem tilføjede Forud-rettelser bør have, eller om ham forundes Beneficium paupertatis og fri Procurator“.

Sagen behandles i Kollegiet ²¹/₄ 1769. Amtman-den attesterer, at den Omgang, som Fr. S. har brugt mod *Fr. Poulsen*, er meget lovstridig.

Poul faar da fri Proces.

Helt har jeg ikke kunnet faa den udviklede Sag oplyst.

Om *Frederik Poulsen Hagbros* Flugtforsøg frem-kommer under Forhøret følgende:

Imellem Toftmarked og Mikkelsdag 1768 traf *Lars Hansen fra Vranum Frederik Hagbro* en Søndag Mor-gen, da han med sit Tøj og en Tværsæk paa Nak-ken „kom skulendes over Vranum Bys Marker, og da han skulde til *Mors* at tjene, begreb Lars, at han vilde løbe bort. Straks kom der Ordre fra Herskabet til de to — *Lars Hansen* og *Chr. Ladefoged*, at de skulde sætte efter ham, som og skete.

Ved Aftenstid kom de til *Skive* og søgte efter ham hos en Skræder, som var hans Svoger; endskjønt

de kunde kjende noget af hans Tøj og en Stok, svor de dog, at Frederik ikke havde været der, heller var der. Efter Leden og Søgen i Byen, drev de ham dog ud, fik ham fat, saa han maatte følge med til Hald, hvor han bekjendte, at han vilde ha flygtet til Holsten, og blev saa indsat i Viborg Tugthus. Iøvrigt er det Vidnerne bekjendt, at Herskabet i den Tid, han tjente paa Hald, havde megen Godhed for ham og lod ham oplære i sin Christendom og skaffede ham til Herrens Bord; desligeste at det var hans eget Forlangende at komme til Mors at tjene, som han dog siden ikke vilde, men i det Sted tog Flugten“.

I Tugthuset indsattes han 20. Sept. og sad til 20. Okt. samme Aar. Der betaltes for ham af Schinckel de første 8 Dage 4 Sk., senere 8 Sk. daglig foruden Tægtpenge. Mens han var i Tugthuset har han hverken deltaget i „Skrublen, Kratzen eller Spinden“, forsikrer Tugthusbestyreren.

Fr. Schinckel skriver $\frac{1}{10}$, mens Frederik sad i Tugthuset, følgende Brev til Faderen: „Det kan vel ikke være eder ubekjendt, hvormeget uforskyldt og underfundigt Eders Søn Frederik har iværksat at ta Flugten og komme ud af Landet, hvilket jeg ikke kunde ventet af ham og han allermindst havde Aarsag til, da det er Eder selv bekjendt, hvad Godhed jeg har bevist ham og med hvad stor Bekostning paa Undervisning jeg har bragt ham til Konfirmation og Herrens Bord. Jeg har været beføjet at indsætte ham til Forvaring i Viborg Tugthus, men af Godhed for Eder og i Henseende til hans Ungdoms Daarlighed vil jeg dog lade ham komme paa fri Fod igjen, naar jeg kan forskaffe Mons. Michel Tvedes Caution for hans Tilstedeblivelse, hvilket Eder til Efterretning meddeles, og kan I herom tale med mig paa førstkommende Mandag. *Schinckel*“.

Et Aars Tid efter, da Sagen ved Regjeringens Foranledning er kommen til retslig Behandling, skriver Schinckel til Herredsfogden i Fjends Herred, Peder Kold:

„Ædle Hr. Herredsfoged *Cold!*

Hos mange, men især grove Folk, findes sjælden nogen Taknemlighed for vel gjort, det har jeg forhen (foruden tillige dette nye Exempel af Fr. Hagbroe) ofte erfaret. Men derfor maa man ikke trættes ved at gjøre godt endog imod sin uskjønsom og gemene Næste, efterdi det i sig selv endnu er Sassisfation (sic.!) nok at have gjort godt uden at nyde nogen Ære eller Tak derfor. Kromanden i Hagebro er almindelig bekjendt for et slet Gemyt og nedrig Person, jeg har, siden jeg blev hans Hosbond 1755, baade laant, givet og hjulpet ham meget samt i 14 Aar indtil denne Tid aldrig nydt en Skilling af ham til Grundskyld eller Landgilde; hans øvrige Børn har jeg ladet passere, hvor de vilde; denne Fr. Hagebro undtagen, som tillige med Faderen for nogle Aar siden indfandt sig os (!) mig og søgte mig paa Gaarden, da han var en sulten og nøgen lang Dreng samt uoplyst og forsømt i sin Christendom.“

Nu skulde han over at tjene Bonden *Jens Pedersen Borup paa Mors*; og saa stak han af.

„Hvad skulde jeg nu gjøre ved denne skalkagtige Svend og undvigte Reserva“ (Forord. $\frac{1}{2}$ 1733)? — Han lod ham da efter Tugthusopholdet „indrullere til Landsoldat“. — *Hagebrohus* er en *Afbygger* paa *Egebjærggaard* . . „saa bliver det en uimodsigelig Følge, at Fr. Hagebro, som samme Sted er fød og opfødt, bør efter allern. Lands Lov og Ret tilhøre mig som Herligheds- og Grundejer“.

. . „Ihvorvel Sønnen vilde bortrømt som derved og ved hans Bevaring i Tugthuset har bragt mig i Udgift, saa vil jeg dog for hans Ungdoms Skyld lade saadan min Prætention henfalde, saafremt jeg ikke ydermere dertil bliver anlediget, da jeg reserverer mig dette og mere“. ^{26/9} 1769. *Schinckel*.

Det har ikke meget at sige, at Fr. Hagebro dømmes ved Underretten — altsaa af Herredsfoged Kold — ^{21/11} 1769 til at høre Schinckel til. Hvad Udfald Sagen fik højere oppe, har ikke kunnet udfindes.*)

1777 sagsøges Kromand Poul Pedersen af Kammerraad *Just Michael Lund*, Seilegaard, til Betaling af 218 Rdl. Det er da ikke at undres over, at Hagebro ^{10/8} 1780 er til Salg.

Under alt dette stod Broen paa Rav. ^{29/7} 1749 skildres den som saare brøstfældig. Yderligere bekendtgjør Øvrigheden ^{12/3} 1774:

„*Hagebro* er i sidste Tøbrud bleven saa medtaget, at den maa repareres, og de Rejsende fra Viborg til Holstebro maa drage „fra Viborg med Skive Landevej til Dommerby og videre forbi Svansø over *Estvad Bro* til Estvad By, hvorfra Skive Landevej til Holstebro videre kan følges“.

Broen aabnes dog igjen for Trafikken ^{3/5} s. A. 5 Aar efter maa den atter til en grundig Behandling, hvorpaa det hedder ^{21/5} 1779: „Hagebro er nu istandsat og Passagèn derover sikker“.

Midt i 80'erne erstattedes Poul Pedersen af *Jens Pedersen Schaltz*. Han sad altid i Armod og Knokkeldom. 1791 pantsætter han for 200 Rdl. alt — Bro, Marken (1 Td. Hk.), Privilegiet — til *Generallojtnantinde Numsen* i Holstebro.

*) Se *I Rette lagte Dokumenter til Landstingsprotokollen*, 1770. B.

1794 var han blandt de første her paa Egnen, som lod sin Ejendom brandforsikre*). Stuehuset $31\frac{1}{2}$ Al. lang, $3\frac{1}{2}$ Al. bred, ligger nord i Gaarden, af Mursten; Straa, dog 200 St. Tagsten lagt langs Tagskjæget mod Syd. Mod Nord: 5 Fag Udskud. Her findes Jærnbilægger. En Stald og en Gjæstestald paa $13\frac{1}{2}$ Al. Vurderingssummen for det altsammen er: 570 Rdl. Men i Sommeren 1795 opbygger *Peder Møller* i Trevad Mølle et helt nyt *Bromandshus* „paa Vridsted Mark“. Han siges at være Ejer af Huset.

Ikke destomindre skjøder *Jens Schaltz* $\frac{21}{6}$ 1796 Hagebrogaard med al dens Tilliggende „samt Hagebro store Bro med dens tilhørende Privilegier — 1 Td. 4 Sk. *Htk.* — med tvende Skjøder, den 1. fra *Peder Nielsen* i Viborg $\frac{16}{6}$ 1784, den 2. fra *Chr. Zachariasen* i Tinkedal $\frac{9}{6}$ 1786 — Kjøbesummen 1850 Rdl. er betalt af Kjøberen, *Niels Henningsen* fra Dømmerby. Henningsen gav dog 1. Pr. i Hagebrogaard til Løjtnant *Schuchardt* i Skive for 1000 Rdl. og for 300 Rdl. 2. Pr. til Kammerraad *Richter* paa Ørslev Kloster.

Henningsen sidder til 1804, saa sættes det hele til Auktion ($\frac{26}{3}$). Avlsbruget anføres saaledes: der saaes aarlig 6 Td. Rug, 4 Td. Byg, 10 Td. Havre; bjærges 14—16 Læs Hø; har 2 Heste og 6—8 Køer.

Aaret efter tilhører det alt sammen en Løjtnant *Schonau*; der er nu tre Huse; Stuehuset: 14 Fag, Østerhus 8 Fag, Ladehus mod Syd 8 Fag (klinede Vægge), ca. 20 Td. Land skarp Jord. Desuden „*Hagebro*, som er en stærk Overfart og kan aarlig indbringe 80 Rdl. eller Renten af 2000 Rdlr., deraf maa henlægges noget aarlig til Broens Vedligeholdelse f. Ex. 40 Rdl.“

*) Slet ingen Gaarde var da assurede i Fly, men 6 i Vroue.

I 1815 nævnes *Chr. Pedersen Rosgaard* og Hustru Karen Christensdatter som „*Brofolk i Hagebro*“; 1821 kaldes han „Kroholder“. De faar $\frac{31}{12}$ 1819 en Søn, *Christen*, vistnok den senere Kromand i Hagebro, *Kræn Haabro*, der døde i Okt. 1911*). I 50—60'erne sad i Hagebro som Kroejer en exam. juris. *A. Nees*. Han holdt stadig Kroen fal, men kan ikke komme af med den. I Sommeren 1865 vil han sælge den snarest (efter at ha ejet den i 10 Aar) . . „paa Grund af, at han blev ruineret i Krigen, ikke har kunnet erholde Krigsskadeserstatning, og Regjeringen, skjønt den ikke kunde beskytte mig, paa det strængeste uden Skaansel, inddriver sine Fordringer“.

Nees kommer endnu ikke løs. Efter ham fulgte atter Slægten Rosgaard, som ejer Kroen den Dag idag. Broen er jo forlængst gaaet over til det Offentlige. I 1802 var den bleven nyopsat af *Niels Ageschou*, den synes $\frac{14}{12}$ s. A. af Niels Degn og Peder Povlsen.

I et Vejsyn fra $\frac{24}{9}$ 1838 hedder det om Vejen og Broen:

„Fra Hagebro til Skive-Horsens Vejen ved Sjørup var foruden et lidet færdigt Chaussé-Stykke, Vejen forresten indgrøftet og formet, men trængte til Planering og Grus og især havde Vejen dybe Spor i Nærheden af Amtsgrænsen. Ved Hagebro var en lille fast Vejdæmning, som dog undertiden staar temmelig betydelig under Vand. Hagebro var i god Stand“.

Den sidste store Udvidelse af Broen stammer fra 1916**).

*) Se *Skive Folkeblad* $\frac{17}{10}$ 1911.

**) Der er tit skrevet om *Hagebro*; bedst af Thomas Lange i „*Ude og Hjemme*“ $\frac{14}{9}$ 1879; han er i 1850 kommen ud paa en Feriekørsel efter én af de røde Lejekuske fra Viborg. Paa én Gang tuder Kusken kraftigt i sit Horn. „Hvad er der paa

Vi lar os nu glide medstrøms til vi naar *Vridsted*; her var i forrige Aarhundrede en Færge, senere en Spange over Aaen til Dueholm. Længere ned ad Aaen i samme Sogn et Par Bøsseskud søndenfor nuværende *Trevad Mejeri* var ogsaa en Færge, som i Tredserne betjentes af en gammel Kjælling *Mari Simested*; her druknede i min Barndom en Mand fra *Damgaard* i Sevel. Denne Færge afløstes af „en Gaangtræ“, som stod, indtil den store Bro neden for Mejeriet byggedes i Slutning af 70'erne. Jeg faar endnu en Fornemmelse som gik der susende Møllevinger rundt inde i min Mave, naar jeg tænker paa min barnlige Kravlen over den vilde Strøm paa det frønnede altid svajende og rækværksbrudne Gangtræ. Her gik min Bedstefar engang paa Hovedet i en Branddonner og svalde Rusen i den skummende Strøm, som Smeden svaler et Plovjærn i Vandtruget. — Ogsaa mellem Fly og Sepstrup kom der i 80'erne en Spange over Storaen, og ud for *Bersholm* staar der endnu en

Færde, spurgte vi?“ „Hagebrow“, svarede den lakoniske Jyde, „no er vi der snaar“. — Lidt efter holdt vi da ogsaa stille udenfor en ussel, lav og smal straatækt Bygning, omgivet af gule Lerskrænter og vilde sønderrevne Lyngbakker“. — En halvgammel Krokone kommer til Døren; „om de kan faa noget at spise; de foreslaar Kyllinger. „Kywlinger — dem haar vi ingen aw her“. En Flæskepandekage da? Nej, nej! — „Kan vi da faa Kaffe og noget Smørrebrød?“ „Nej, gu ka I eth!“ — — Omsider kommer „en meget gammel Mand i hvidgraa Skindklæder med rød ulden Hue paa Hovedet — — og med bare Fødder“. Det kunde meget godt være den gamle *Chr. Rosgaard*; han fanger dem en kæmpestor Ørred under Aabrinkerne og nu udfolder Lange sin rosenrødeste Romantik og priser Kroen og den herlige Aa. Og saadan har vel altid den Rejsende tilgivet Hagebro dens mulige Mangler for den vidunderlige Natur, hvori den hviler.

10*

Bro. Estvadgaard har gennem Aarhundreder haft sin egen Træbro mellem Nørkjær og Nikkelborg, saa dens Hovbønder fra Fly og Aakjær ikke skulde blive siddende i Sumperne med deres usselige Helmisser og Pindevogne.

I Sommeren 1771 er Estvadgaard-Broerne (der nævnes to) „beliggende paa Vasen over Engene“, meget brøstfældige; deres Udbedring kan ikke udskydes længere. Man har søgt at komme til Akkord med en Mand, der skal levere Materialet ved Skive Strand „for den Pris, som den store Bros Tømmer“ blev leveret for, nemlig 2 Mk. 8 Sk. pr. Alen.

²⁰/₆ 1797 bekendtgjøres i Skive By og ved 6—8 Kirkestævner:

„Efterat Estvadgaards Broer over Engene, fornemmelig den *store*, i Foraaret 1795 ved en stærk Vandskyl blev saaledes paa Dæmningen beskadiget, at Vasen i en lang Tid ikke kunde passeres, blev fra den store Bro og 6 à 7 Alen i Vester sat et Bolværk“; men Vandstrømme angriber ogsaa dette stærkt, saa Broen er *impassabel*.

Flere Broer gik der næppe over selve Storaan inden Skive, før Jærnbanebroen ved *Lundhede*, der byggedes 1863. Men ved *Lundvad* har der længe været en udsat Bro over en af Aaens „Bifloder“.

Om denne Bro fortæller et Vejsyn ²/₆ 1789: Broens Ender ligger i Syd og Nord; selve Broen er 4 Fag lang, *norderste Ende blev stærkt beskadiget af Is og Vand sidste Vinter (1788)* i Tøbrud, „og da Isen og Vandet ikke kunde komme igjennem Vandgangen under Broen, gjorde samme en Aabning paa den nordre Vase ved Broen *19 Alen tværs over Vasen* — —. Og kan jeg Knud Pedersen og jeg Lars Jensen bevidne, at dersom vi med flere ikke sidste Vinter var kommet til Hjælp med at i Stykker slaa

Drivisen saavidt muligt, saa havde hele Broen ved den stærke Force Isen havde, for det hele gaaet i Stykker“.

Da Broen, sattes var Aabningen mellem Bro og Grund 7 Kv., nu 4 Al.; i Vinter langt mere. Broens Pæle er sunken mod Nord 3—6 Tm., den midterste Grundpæl helt borte, „*formodentlig bortstjaalen*“; *Broens Vinger*, — „deraf var de 3 for det meste bortstjaalet eller af Vandet og Isgangen borttaget“. Der maa føjes 2 Fag til den nordre Ende, hvor Vandgangen har det stærkeste Fald. Broen har endogsaa Ishamre.

Vi er nu naaet ind under *Skive Bro* eller Skive Broer, for der var tre; og ogsaa i anden Henseende var alting filtret og indviklet ved og omkring de Broer, saa en eller anden langstrakt Proces maatte overhugge Knuden; saaledes ogsaa 1782, da 14 Bønder i *Vinde* gjorde sig stædige og nægtede at betale det Brokorn, som de nu, om end surmulende havde erlagt i alle de Aar, da baade Skive og Vinde, havde existeret. Men vi maa først prøve at pille lidt ved den Haardknude som Broen og dens Ejerforhold frembyder. — Saalænge *Skivehus* var i Kongens Eje var *Skive Bro* det ogsaa. Men 1661—62 overgik Slottet og dens Ejendomme til Private*). De to Familier, der delte det gamle Slots Bøndergods imellem sig, *Ove Gjeddes* og *Stephan Rhodes*, havde det tilfælles med Abraham, at deres Sæd var utallig som Sand ved Havbredden. Blandt Stephan Rhodes Arvinger (∴ Børn) nævnes i Skjødet af 1ste Maj 1662**) disse: *Andreas (el. Anders), Frands, Ste-*

*) Se Skivebogen 1913, Side 122—23.

**) I dette Skjøde anføres som en Betingelse ikke blot at Broen holdes forsvarligt vedlige med Brokornet, men „desligeste fornævnte Pendinge for det Vands Udtadelse ved Flad-

phan, Rudolph, Else, Anna, Dorthea og Sophia; de optræder senere sporadisk i Sallings Historie; det er dem, der faar Hold i *Skive Bro* med alt dens Brokorn ca. 25 Tdr. Byg af hver af de 4 Sallingherreder; det var nok værd at eje! Men den store „Sædder af Søskender“ kunde jo ikke bevare alt dette samlet; det blev omsider spredt i smaabitte Billinger, der atter opløstes eller dannede nye Ejendomskonstellationer. Men her har vi kun at beskjæftige os med *Skive Bro*. Fra Rhode-Slægten er Ejendomsretten til Broen gaaet over til *Kaas'* Ejere.

²⁹/₃ 1745 solgte Højesteretsassessor *Caspar Christ. Bartholin* Kaas til Kammerassessor *Jens Hofman*; med Herregaarden fulgte ogsaa *Skive Bro*; dog kun Halvparten, ansat til Hartkorn 7 Td. 6 Skp. 3 Fdk, 2 Alb. 15 Sallingsogne maa da til Kaas yde 1 Skp. Byg af hver Gaard, som holder Hest og Vogn, ialt 60 Tdr. aarlig. Broens anden Halvpart ejedes af Amtsforvalter *Andreas Mikkelsen Lund*, Skive, og efter hans Død af Sønnen *Just Michael Lund*. Lund og Hofman slut-
ter ³¹/₁₁ 1746 en Kontrakt angaaende Skive Broer; heri hedder det bl. a.:

Da ingen har villet paatage sig Skive Broers Vedligeholdelse siden *Sr. Bertel Mogensen* fratraadte, har Ejerne Amtsforv. *And. M. Lund* og *Hofman* til Kaas accorderet følgende: Lund tar sig af de 3 Broer fra Marts 1745 til Marts 1761, saa de Rejsende ikke skal faa Grund til Klage. I 1761 optages et Syn over Broerne; — Brobygningernes Over- og Undertømmer maa være af Eg, „men Strøelsen af Fuhr eller hvad jeg herefter maatte finde varigst eller gavnliger“.

---

bro eller Nørkjær (ud for Estvadgaard). Det er mig ikke klart, hvad der her sigtes til. Paa disse Enge passede jeg Kreaturer i min Barndom. Her var altid forfærdelig sumpet, saa Høet tit maatte bæres i Land paa Ryggen.

Hofman afstaar til Lund i Skive „25 Td. løs Strøgmaal Byg aarlig (Brokornet er altid bleven opkrævet af Kaas) til Broernes Vedligeholdelse; — — „saa og af Kaas Gods, til Dæmningernes Vedligeholdelse samt Aagangene at oprykke eller naar nogen Reparation foretages aarlig, 10 Vogne foruden 10 ledige Mennesker, som efter Tilvarsel fra Kammeraadens (*Lund*) skal møde i Skive betids om Morgenen og forrette den Dags Gjærning, dennem blive anvist, desuden nyder Kammeraadens, hvad Indkomst, som ved Broerne i Markedsfærd falder udi bemeldte 16 Aar, som han selv lader opagte og oppebære, ligesom af Broernes forrige Ejere og Vedligeholdere er sket“.

Denne vise Ordning er nok ikke hel uden Paa-virkning af en Indberetning til Regjeringen Aaret i Forvejen (dateret Mønsted ²⁵/₃ 1745 og underskrevet af Stiftamtmand Guldencrone og Herredsfoged Chr. Kold); heri hedder det at *Viborg-Skive* Landevej løber igjennem lidt af Skive Sogn (i Fjends Herred), „mens som Skive By er med kgl. allernaadigst Benaadning tillagt en Bondegaards Ejendom, liggendes strax ved Skive her i Herredet ungefæhr af Hartk. 12 Tdr., hvilke Ejendomme Kjøbstædvejen gaar lige igjennem til Skive, og paa samme Ejendom findes Vejen upassabel og behøver alletider Reparation, saa tilkommer vel og Skive By tillige at reparere samme, saavidt Skive Sogns Ejendom strækker sig i dette Herred; og som der er 3 Broer ved Skive, hvor den Rejsende skal overfare, var det værd at ønske, at vedkommende blev tilholdt at holde dem i forsvarlig Stand og at de to Aaer ved Broen var oprykkede saaledes, at Vandet kunde have sin Gang under Broen, siden dets Stoppelse aarsager Vinteren ud, at Vandet overskyder til denne Side, saa de Rejsende ofte om Vinteren maa blive tilbage og ikke kan komme over“.

De to *Lund*'er, Far og Søn, ejer Broen i 30 Aar, saa kjøbtes dens ene Halvpart af By- og Herredsskriver *Peder Sommer*, Skive; men $\frac{1}{6}$ 1768 sælger han den til de to: Degnen i Kobberup *Jacob Brøndum* og Sign. *Ole Nielsen Rønberg*; Kjøbesummen var 570 Rdl. Courant. To Aar efter $\frac{2}{5}$ 1770 sælger Justitsraad Lund sin Halvpart i Broen til Ole Rønberg for 900 Rdl. Snart er da Ole Rønberg Eneejer af Broen; dens Dæmninger, Vaser, Strøm og Aagang paaligger det ham at vedligeholde. Hans Myndighed skjønnes af følgende Bekjendtgjørelse i *Viborg Samler*: „Da jeg agter næstkommende 28. August at optage, for ved Reparation at istandsætte, *den mig tilhørende og her ved Skive By beliggende store Bro*, saa bekjendtgjøres herved de, som agter at passere denne Vej, at i den Tid som ventelig vil vedvare til Mikkelsdag næststundende ($\frac{29}{9}$), bliver desformedelst ingen Overfart. Skive, d. $\frac{10}{8}$ 1776. O. Rønberg“.

Det er lige spydsk nok at slaa Bom for hele Traffikken ad en Hovedlandevej i 4 Uger, uden i mindste Maade at anvise anden Overkjørsel. Det er ikke at undres over, at den Herre snart kom i Krammelurris med de Bønder, der havde at udrede Brokornet. Som sagt: I 1782 nægter 14 Mænd af *Vinde By* at betale deres Broskjæppe. Deres Navne er: Hans Stephensen, Søren Hammel, Anders Bødker, Michel Jensen, Niels Laursen, Niels Sørensen, Niels Villadsen, Chr. Bødker, Jens Konst, Chr. Konst, Thomas Jensen, Jens Kostrup, Ole Andersen og Lars Larsen. Rønberg var ikke længe om at sende dem Notarius publicus, Herredsskriver *Jens Brasch*, paa Halsen. Bønderne anfører, „at det var foregivet, at Rønberg kunde ikke tilkomme saa meget“. De nægtede fordi de andre nægtede; kunde Rønberg komme med Beviser, var det en anden Sag. Vil Rønberg ikke modtage det Korn,

der er ham tilbudt, faar han at søge det *paa lovlig* Maade. De kan jo ikke tro andet, end at disse gamle Dokumenter maa være forandrede, „thi hvorledes kunde ellers Sg. Rønberg uden for samme tage Penge af Rejsende, som farer over Broerne især i Markedstider, ikke til liden Hinder for Sallings Indvaanere, som giver Byg, naar de paa den Tid skal frem eller tilbage og maa se Pladsen imellem Broerne og Byen besat med Vogne; om hvilke Penges Fordring eller Tagelse disse Dokumenter intet taler om, saa da vi er fattige og forsvarsløse og ikke formaar at indlade os i vidtløftig Proces med Sg. Rønberg, som bemidlet Mand, for hvem det er en let Sag, baade i Henseende til Penge hos sig selv og Gehør hos andre at ruinere os, som kuns beboer smaa Steder, de største paa 3 Td. 6 Skp. nogle paa 1 Td. 7 Skp., hvilke kuns er $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ Gaarde“ — — saa beder de Rønberg om at kigge i Forordn. af $\frac{30}{8}$ 1683 og $\frac{10}{1}$ 1698. „Og naar dette er sket, gjør vi os forsikret om, at Sg. Rønberg bliver ved Billighed og ej længere fordrer 12 Skp. i Steden for 8 Skp. til en Tønne Byg, men derimod lar sig være underrettet om en Skjæppes Størrelse i den Tid, Kongen selv ejede Skive Broer, eller solgte dem til andre“. Det bliver $\frac{2}{3}$ Skp. af hver Gaard efter *nyt Maal*; hvad de ogsaa vil gi —. „Og naar betragtes, at dette med sin Top og Opmaal, som Rønberg paa sine Steder tager af Salling Land, udgjør 150 Tdr. Byg ikke at tale om de forberørte Penge, han efter et ukjendt Privilegium tager af Rejsende, hviket er *langt* over de 80 Td. Byg, Broens forrige Ejer sal. Byskriver Sommer i sin Skr. af $\frac{20}{11}$ 1768 har anmeldet — —“ som Svar paa Generallandvæsenets Koll. Skrivelse $\frac{30}{4}$ — —.

De tilbyder da mere end de er pligtige til at yde — nemlig 10—11 Skp. af Vinde By, som de haaber

han modtager — — „Derfor vil vi vente at Sg. Rønberg betragter Vores Omstændigheder og lader os nyde H. Maj.' Loves Beskyttelse, hvormed vi, som for det meste Hovbønder, dertil og fra Hoveriet maa udmatre vore Bæster formedelst Vejens slette Tilstand især for Skive Bys Ejendomme vesten for Byen imellem de smalle Diger, hvor 2 Vogne, naar den ene er paalæsset, ikke kan kjøre om hinanden, saa og østen Byen i Braarup Bondeskylds Jord, hvor Sallinglandsboer skal kjøre med deres Ildebrændsel, snart kan tilsætte vores Velfærd. Og da De Sr. Rønberg, som én af de fire Mænd i Skive, der raader for Byen*), har meget at sige hos vores gode Herredsfoged (o: Selmer) i dette og mere, befaler vi os i Deres Bevaagenhed i Haab, at De arbejder for Vejenes Istandsættelse, saafremt den ene Bro (thi det maa agtes: de 2de Broers Aagange findes sammengroet) skal være til nogen Nytte i Fremtiden.“

Man tar ikke fejl af, hvem det er, der her fører Pennen for Bønderne; det er nemlig deres strænge Husbond, Prokurator *P. Lund* paa Skivehus. Ganske vist skriver han paa Sagens første Stadium ^{7/12} 1782, at han ikke ved nogen Besked om, hvad de Vinde Mænd har betalt eller ikke betalt af Brokorn — „og derom ikke heller bekymret mig især imod Venner og Naboer, hvis Bestræbelse altid derhen har dinglet, at Karret kunde staa paa behagelig Bund“. Men lur ham, den Gavstrik! Han slog saamænd til af et godt Næenne, thi han og Ole Rønberg var svorne Fjender siden den Vinterdag 1780, da Lund og Ole var kommen til at staa i forskjellig Phalanx i det grimmige Feltslag, i hvilket hin Akilleus den Vinde

*) „De fire elegerede Mænd“.

Rakker *Jens Hansen Pibhytt* og hans foragtelige Møgsluf var Kampens Gjenstand*).

Lund ledsager med egen Haands Underskrift Bøndernes Skrivelse med en Begrundelse, hvori han siger at i „1768 var Brokornet 80 Tdr. nu ca. 200 Tdr. — En lille net Forskjel i Rønbergs Favør. „*Ved Aagangens Sammengroning er de to Broer unyttige*“.

Kun *Skive Bro* har slige Privilegier nu. Han (Lund) ejer selv to Broer og ønsker Udskrift af Dokumenter desangaaende — — „eftersom jeg der ved venter at oplyse Bønderne, som ellers i disse trykkende Tider vil tro, at den dem formentlig vederfarende Uret just er en Affødning fra det Venskab imellem os, som jeg dog stedse vil stræbe at conservere“.

Ole Rønberg svarer paa den hykkelske Prokurator og de usselige Bønders Skrivelse, at tværtimod deres Anbringelser var en Skjæppe langt større i ældre Tid end nu om Dage; da ogsaa nu adskillige Bøndergaarde ligger øde og intet yder ham, taber han mindst 10 Td. Byg af sin lovmedholdelige Part om Aaret. Rønberg anraaber fortsat Reg. om Beskjærmelse „hvorimod Prokurator Lunds sædvanlige og beklagelige Opfindelser vel ikke kan blive til Hinder; jeg har kjøbt Rettigheden dyrt nok, saa jeg vel ikke behøver, at tilkjøbe mig den paany af Procurator Lund“, slutter Rønberg med letforklarlig Bitterhed. Ogsaa Stiftamtmand *Gabel* siger om Bøndernes Vægning, at den er mildest talt uberettiget — — „saa ses det klarlig, at det er en Sammenrottelse af disse 14 Mænd, som enten rejses af Enfoldighed eller en dem modvillig indbildt Ondskab, som vel burde anses (sagsøges) eller i det mindste bør de alvorlig tilholdes,

*) Se Skivebogen 1919, Side 68 ff.

at yde enhver sin til Mortensdag 1782 resterende Skp. Byg og siden aarlig i rette Tid — —. Ellers Udpantning! (ikke militær Execution, hvad Rønberg ønsked). Og Regjeringen svigter naturligvis ikke sin Amtmand, især ikke her, hvor de Vinde Bønder vistnok er kommen paa den gale Side af Broen og Paragraferne, øjensynligt pirked frem af deres altfor proceslystne Husbond paa Skivehus.

7. November 1783 tilstiller Regjeringen Amtmand Gabel et Reskript, hvori det paalægges ham alvorlig at tilholde *Bønderne i Vinde By* at gjøre deres Skyldighed mod Ole Rønberg som rette Ejer af *Skive Broer*, saalænge han holde disse Broer i ordentlig Stand; de maa ellers belave sig paa „Udpantning eller Udlæg af Herredsfogden“.

— Saa falder de Vinde Bønder da omsider til Patten, og Ole Rønberg kan atter sove tryk paa sine overfyldte Bygsække, mens Aaen vender sig i sin store Lullul mellem de slimede Bropiller af sorten Eg.

Men inde bag de smaa blyindfattede Ruder paa det gamle Skivehus staar der en gusten, mager Mand og skjærer Tænder.

NAVNELISTE

- Aakjær, 148.
    " Chr., 42.
    " Thomas, 42.
Agerschou, Niels, 146.
Alsædkjær, 127.
Astrup, 107.
- Bajlum, 105.
Bartholin, Casper Christ., 150.
Becker, Ahasverus, 118.
Below, Henrik, 113.
Bersholm, 147.
Bjerregaard, Chr., 42.
Bjergehus, 103.
Bjørnkjær, 134.
Blicher, St. St., 108.
Blindmose, 129.
Boller, Jørg. Christoffersen, 128.
Borris, 128.
Bovdigaard, 70.
Brandbjærg, 46.
Brasch, Jens, 152.
Bredsdorff, 65.
    " , Mad., 58.
Bregendal, 37.
    " , Peder Jensen, 45.
Brekagersø, 134.
Breth, Lauritz, Præst, 127.
Brockenhuus, Sivert, 114.
Bromand, Søren, 43.
Bromandshus, 145.
Bryske, Ejler, 135.
Brøndum, Chr., 65, 109.
    " , Jacob, 152.
    " , Just, 58.
    " , Peter, 58.
- Brøndgaard, 70.
Bylow, Eva von, 40.
Bylskov Sø, 134.
Bærs, Chr., 42.
- Daugbjærg, 108.
Daugbjærg Daas, 107.
Dalgas, E., 108.
Damgaard, 147.
Diderik Sørensen, 128.
Dommerby Sø-Bro, 129.
Drebak, Chr., 65.
Dront Mølle, 132.
Dunsø, 134.
Dølbyvad, 111.
- Egebjærggaard, 143.
Egelund, 134.
Engelstoft, Lauritz, 122.
Ernst, Dr., 46.
Eskjær, 116.
Estvad Bro, 144.
    " -Voj, 133.
Estvadgaard, 46, 48, 54, 57, 64,
    66, 131.
Estvadgaards Bro, 148.
- Faarbæk Vad, 134.
Falch, Chr., 140.
Fasti, Thomas, 113.
Felding, Nørre, 127.
Feldingbjærg, 127.
Fellinger, Resen-, 128.
Ferslev, 100.
Finderup, 119.
Fladbrohus, 120.

- Fly, 29 ff, 148.
 „ Præbende, 39.
 Fløe Sø, 133.
 Fløndersø, 133.
 Friis, Else Kirstine, 65.
 „ , Lars, 132.
 „ , Peder, 104.
 Fur, 124.
- Gabel, 155.
 Gadegaard, 126.
 Gjedde, Ove, 149.
 Ginderskov Høje, 134.
 Glud, J., 125.
 Guust, Chr., 117.
 Guldencrone, 151.
- Haabro, Kræn, 146.
 Hagebro, 105, 106, 119, 120,
 133, 135 ff.
 Hagebro, Fr., 141.
 „ -Gaard, 136.
 „ -Hus, 143.
 „ -Mølle, 133, 136.
 Hald, 38, 47, 55, 63.
 Hammel, Søren, 152.
 Hansen, Chr., Lærer, 87.
 Harre, 105, 124.
 Hemmingsfelde, 134.
 Hellind, Jacob, 37, 38.
 Hessellund, 134.
 Hofman, Jens, 150.
 Hop, Claus P., 138.
 Hvalpsund, 116, f., 122.
 „ Kro, 120.
 Hvidbjærg, 126.
 Hviid, Chr., 135.
 Huitfeldt, Amtm., 52.
 Høstrup, 133.
- Jebjærg Præstegaard, 110.
 Jordbromølle Aa, 133.
 Juul, Christence, 136.
 „ , Iver, 135.
 „ , Kjeld, 136.
- Kaas, 150.
 „ , Helvig, 48.
 „ , Ingeborg, 43.
 „ , Niels, 48.
 Karup Aa, 133 ff.
 „ Bro, 134.
- Kjærgaardsholm, 125.
 Kjølvraa, 134.
 Klipping, Erik, 119.
 Kold, Chr., 151.
 „ , Peter, 52, 143, 144.
 Koldkur, 131.
 Konst, Chr., 152.
 „ , Jens, 152.
 Krabbesholm, 127.
 Krag, Fr., 120.
 Kragssø, 134.
 Koustrupgaard, 65.
- Lange, Thomas, 146.
 Langvad, Bertel, 121.
 Lang Vejle, 132.
 Lassen, Ax. Rosenk. de, 107.
 Laurberg, 65.
 Lerup Marked, 117.
 Leth, Henr. Joh. de, 116.
 Lorentz, 92.
 Lund, 151, 152.
 „ , Andr. M., 150.
 „ , Just Mik., 144, 150.
 „ , Peder, 154.
 Lundgaard, 51, 55, 64, 132.
 Lundhede, 148.
 Lundvad, 148.
 Løvig, 133, 139.
- Mogensen, Bertel, Kjøbm., 150.
 Mogpind, Andreas, 92.
 Mølgaard, 126.
 Mørch, Povl Chr., 36, 37, 45, 63.
 Mørksø, 133
- Nikkelborg, 148.
 Numsen, Fru, 144.
 Nybro, 120, 128 f.
 „ Aa, 131.
 Ny Mølle, 113.
 Nørgaard, 112.
 Nørkjær, 148.
- Overgaard, Anne Hald, 121.
- Pibhytt, Jens Hansen, 155.
 Pinen, 122.
 Poder, Jens, 66.
 Pojtaa, Christiane, 92.
- Quist, Ole, 121.

- Rakker, Jørgen, 90, 102.
 Rantzau'er, 137.
     "   , Frantz, 39.
     "   , Johan, 48.
 Ravn, Mikkel, 43.
 Ravnsbæk, 112.
 Ravnsvad, 134.
 Resen, Nørre, 127.
 Resenfelde, 127, 134.
 Restrup, 47, 48.
 Richter, 145.
 Rodsteen, Jomfr. Ingeborg, 39.
 Rohde, Stephan, etc., 149.
 Rolighed, 77, 92.
 Rosenkrantz, Jørg. 40, 46.
     "   , Mogens, 36.
     "   , Werner, 111.
 Rosgaard, Chr. P., 146, 147.
 Rysensteen, 138.
 Rønberg, Ole Nielsen, 152.

 Saaby, Rasm., 131.
 Sallingsund, ff., 113.
     "   -Hus, 121.
     "   -Kro, 123.
 Schaltz, Jens P., 144, 145.
 Schinckel, Fr., 140, 142, 144.
 Schuckardt, Løjtn., 145.
 Schjødt, Jørg. Carl, 89, 99.
 Schönau, 145.
 Schjøtt, Chr., 114.
 Seefeld, Jørg., 114, 135.
 Sejbæk, 105, 107.
 Sejbækgaard, 107.
 Seilegaard, 144.
 Sellesøre, 113.
 Simmelkjær, 134.
 Skive, 141.
     "   Bro, 149 ff.
     "   —Viborg Vej, 108.
 Skjelhøj, 109.
 Skjern Bro, 137.
 Skovmølle, 127.
 Skram, Lauritz, 136.
 Sommer, Peter, 152.
 Spillemand, Niels, 43.
 Spliid, Hans Lorenz, 115.
 Spøttrup, 113.
 Staarupgaard, 54, 55.
- Staarup Mølle, 73.
 Stenggaard, 126.
 Stoholm Bro, 128.
 Strandet, 54, 129.
     "   Bro, 131.
 Strange Simonsen, 43.
 Strangesen, Chr., 38, 41, 42, 46
 Stubber Kloster, 135.
 Sundsøre, 117, 120.
 Svansø Mose, 57.
 Søby Bro, 128, 129.
 Sørensen, Diderik, Herredsf. i
     Fj. H., 128.
 Søyerkone, Maren, 43.

 Tastum Sø, 109.
 Thorstenson, 135.
 Thott, Tage, 135.
 Trevad Bro, 128, 131.
     "   Mejeri, 147.
     "   Mølle, 51, 65, 145.
 Tvorsen, Thomas, 46.

 Urne, Helle, 36, 138.

 Vedhoved, 105.
 Vejrum Bro, 120.
 Viborg—Holstebro Vej, 81, 106-
     108.
 Viborg—Skive Vej, 151.
     "   Tugthus, 141.
 Villemoes, N., 125.
 Villum, Mester, 47.
 Villumsen, Mester Peter, 39.
 Vind, 135.
 Vinde, 127, 152, 156.
 Virksund Færge, 131.
 Wissing, Herredsfoged, 106, 129.
 Vium, 124.
 Worm, Ole, 133, 139.
 Vridsted, 106.
     "   Mark, 145.
 Vroue, 68 ff., 103.

 Yde, Mads, 115.

 Øgbjærg, 103.
 Ørslev Kloster, 54, 55.
 Øxenvad Bæk, 128.